

**EĞİTİM-KALKINMA İLİŞKİSİNDE
ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ:
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
ÖRNEĞİ**

Neslihan ISSI

**Yüksek Lisans Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Prof. Dr. Kerem KARABULUT
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Neslihan ISSI

**EĞİTİM-KALKINMA İLİŞKİSİNDE ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ:
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Kerem KARABULUT**

ERZURUM-2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

25/10/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " Eğitim-Kalkınma İlişkisinde Üniversitelerin Rolü: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

25.10.2019

Neslihan İSSİ

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Kerem KARABULUT danışmanlığında, Neslihan ISSI tarafından hazırlanan bu çalışma 25/10/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer YALÇINKAYA

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR

İmza:
İmza:
İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

F-85/01/21.10.2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ÖNSÖZ.....	XII

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMİN GELİŞİM SÜRECİ

1.1. EĞİTİMİN TANIMI.....	4
1.2. EĞİTİMİN ÖNEMİ.....	5
1.3. EĞİTİMİN TARİHİ GELİŞİMİ	6
1.4. ÇEŞİTLİ ÜLKE ÖRNEKLERİ İLE EĞİTİME BAKIŞ	9
1.4.1. Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Sistemi	12
1.4.2. Endonezya Eğitim Sistemi	13
1.4.3. Afganistan Eğitim Sistemi	14
1.5. TÜRKİYE’DE EĞİTİMİN GELİŞİM SÜRECİ.....	16
1.5.1. Osmanlı Döneminde Eğitim.....	16
1.5.2. Cumhuriyet Döneminde Eğitim	18
1.5.3. Planlı Kalkınma Dönemi Sonrasında Eğitim	19
1.5.3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967).....	20
1.5.3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	21
1.5.3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1973-1977)	21
1.5.3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983).....	21
1.5.3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989).....	22
1.5.3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).....	23
1.5.3.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)	23
1.5.3.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).....	24
1.5.3.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)	24
1.5.3.10. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)	25
1.5.3.11. On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023).....	25

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE BEŞERİ SERMAYE

2.1. KALKINMANIN TANIMI VE ÖNEMİ.....	28
2.1.1. Ekonomik Kalkınmanın Göstergeleri.....	28
2.1.1.1. Sermaye Birikimi.....	29
2.1.1.2. Doğal Kaynaklar.....	30
2.1.1.3. Teknoloji.....	31
2.1.1.4. Nüfus Artışı	33
2.1.1.5. Gelir Dağılımı.....	34
2.1.1.6. Beşerî Sermaye	35
2.1.1.6.1. Eğitim.....	36
2.1.1.6.2. Sağlık	37
2.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA İNSAN FAKTÖRÜ	38
2.2.1. Beşerî Sermayenin Tanımı ve Önemi	39
2.2.1.1. Beşerî Sermaye 'ye Yapılan Yatırımlar	40
2.2.1.2. Eğitim Artışıyla Beşerî Sermaye Birikimi.....	41
2.3. BÜYÜME VE KALKINMA TEORİLERİNDE BEŞERİ SERMAYENİN YERİ.....	42
2.3.1. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Teorisinde Beşerî Sermaye ve Eğitim	43
2.3.2. İçsel Büyüme Teorisinde Beşerî Sermaye ve Eğitim	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM KALKINMA İLİŞKİSİ

3.1. EĞİTİM VE EKONOMİK KALKINMA.....	50
3.1.1. Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Etkileri	52
3.1.1.1. Gelir Düzeyi Artışına ve Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	53
3.1.1.2. Sanayileşmeye Etkisi.....	55
3.1.1.3. Dışsal Faydaya Etkisi	56
3.1.1.4. Teknolojik Gelişmeye Etkisi	57
3.1.1.5. Artık Değere Etkisi.....	57
3.1.1.6. Tarımsal Üretim ve Verimliliğe Etkisi	59
3.1.1.7. Nitelikli İşgücüne Etkisi	59

3.1.1.8. Okur-Yazarlık Oranına Etkisi.....	61
3.1.1.9. Okullaşma Oranına Etkisi.....	63
3.1.1.10. Doğurganlık Oranına ve Bebek Ölüm Hızına Etkisi	64
3.1.2. Eğitim Harcamalarının Yatırım Özelliği.....	66
3.2. ÜLKELERİN GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİNE GÖRE EĞİTİM	69
3.2.1. Az Gelişmiş Ülkeler İçin Eğitim Kalkınma İlişkisi	70
3.2.2. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Eğitim Kalkınma İlişki	72
3.2.3. Gelişmiş Ülkeler İçin Eğitim Kalkınma İlişkisi	74
3.2.4. Türkiye’de Eğitim Kalkınma İlişkisi.....	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİMİN BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİSİ

4.1. AĞRI İLİ’NİN GENEL SOSYO-EKONOMİK YAPISI	78
4.1.1. İlin Nüfus ve Demografik Yapısı	79
4.1.2. İlin Göç İstatistiği.....	82
4.1.3. Ağrı’da Tarım, Hayvancılık ve Sanayi	83
4.1.4. İlin Sağlık Göstergeleri	85
4.1.5. Ağrı İlinde Gelir Dağılımı	87
4.1.6. Ağrı İlinde İşgücü Piyasası ve İstihdam.....	88
4.1.7. Ağrı’da Eğitim.....	89
4.2. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ	91
4.2.1. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Tarihçesi.....	91
4.2.2. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Akademik Birimleri	92
4.2.3. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Gelir ve Giderleri	93
4.3. AĞRI İLİ EKONOMİSİNE 2008-2018 YILLARI ARASINDA	
ÜNİVERSİTENİN KATKILARI	95
4.3.1. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Ağrı İli Ekonomisine Dolaysız	
Katkıları.....	96
4.3.1.1. Dolaysız Gelir Katkısı	96
4.3.1.2. Dolaysız İstihdam Katkısı	96
4.3.2. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Ağrı İli Ekonomisine Dolaylı	
Katkıları.....	97

4.3.2.1. Dolaylı Gelir Katkısı	97
4.3.2.2. Dolaylı İstihdam Katkısı.....	98

BEŞİNCİ BÖLÜM

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİNİN İLİN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

5.1. LİTERATÜR TARAMASI	99
5.2. METODOLOJİ	100
5.2.1. Araştırmanın Amacı	100
5.2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	100
5.3. VERİLERİN ANALİZİ	102
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	119
KAYNAKÇA	124
EKLER.....	138
EK 1. ÖĞRENCİ ANKET FORMU	138
ÖZGEÇMİŞ.....	143

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****EĞİTİM- KALKINMA İLİŞKİSİNDE ÜNİVERSİTELERİN ROLÜ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ****Neslihan ISSI****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****2019, 143 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****Doç. Dr. Ömer Yalçınkaya****Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR**

Kalkınmanın en önemli araçlarından biri olan eğitimin etkinliği, insanlığın varoluşu ile başlamış olup daimi olarak devam eder. Eğitim kurumlarından birisi olan üniversiteler ise insanların belirli bir alana yönelmesini sağlayarak o alanda mesleki bilgiler edinmelerini sağlamaktadırlar. Aynı zamanda üniversiteler kuruldukları bölgenin ülkenin ve dünyanın kalkınmasına birçok yönden katkı sağlamaktadırlar. Bu nedenle eğitim ve kalkınma ilişkilendirildiğinde üniversiteler bu değerlendirmenin en önemli basamağını oluşturmaktadırlar.

Bu çerçevede ele alınan çalışmanın amacı; öncelikle eğitim-kalkınma ilişkisine teorik olarak değinmek ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin (AİÇÜ) İlin sosyo-ekonomik yapısına, öğrencilerin harcama düzeyleri üzerinden etkilerini araştırmaktır. Belirlenen amaç doğrultusunda hazırlanan çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölümde eğitim, kalkınma ve beşeri sermaye kavramları üzerinde teorik bir inceleme yapılmış olup, dördüncü bölümde ise eğitim ve bölgesel kalkınma ilişkisi Ağrı ili üzerinden yorumlanmıştır. Çalışmanın son bölümünde, AİÇÜ il içi aktif öğrencilerinden 400 kişiye anket çalışması uygulanmış, sonuç ve değerlendirmeler ise Frekans ve Yüzde analizi, Tek Yönlü Varyans Analizi, Bağımsız Örneklem için t-testi ve Ki-Kare testi kullanılarak analiz edilmiştir.

Yapılan değerlendirmeler sonucunda AİÇÜ'nün Ağrı ili ekonomisine, dolaylı ve dolaysız olmak üzere toplamda 176.992.968,32 TL gelir katkısının, yine dolaylı ve dolaysız olmak üzere toplamda 1530 kişilik istihdam katkısının olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kalkınma, Beşeri Sermaye, Üniversiteler, AİÇÜ

ABSTRACT**MASTER THESIS****ROLE of UNIVERSITIES in EDUCATION-DEVELOPMENT RELATIONSHIP:
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN UNIVERSITY SAMPLE****Neslihan ISSI****Advisor: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****2019, 143 pages****Jury: Prof. Dr. Kerem KARABULUT****Assoc. Prof. Dr. Ömer Yalçınkaya****Assist. Prof. Dr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR**

Education, one of the most important tools of development, have been playing a key role in development since the existence of humanity and will continue its role permanently. Universities, which are one of the educational organizations, help people to choose a profession and gain development in this profession. Moreover, universities contribute to development of surrounding regions or country in general on many aspects. For that reason, universities are the primary organizations to be considered while the assessment of the relationships between education and development.

In this context, general purpose of this thesis was set as to evaluate the theoretical aspects of the education-development relationship and assess the effects of Ağrı İbrahim Çeçen University (AİÇÜ) on socio-economic structure of the province and spending levels of the students. The thesis prepared along with the objectives is composed of five chapters. First three chapters cover the theoretical aspects of education, development and human capital; fourth chapter evaluates the relationships between education and regional development over the case of Ağrı province. The last chapter covers a questionnaire study applied to 400 active students studying at AİÇÜ. Results and conclusions are done with respect to frequency and percentage analysis, one-way analysis of variance, independent samples t-test and chi square tests which are done through SPSS 25.0 program.

Results of the study revealed that AİÇÜ had positive impacts on socio-economic structure of Ağrı province, the university had direct and indirect economic contribution of 176.992.968,32 TL to province economy and provided employment opportunity for 1530 people.

Keywords: Education, Development, Human Capital, University, AİÇÜ

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Automatic Direction Finder
AİÇÜ	: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
BATSO	: Batman Ticaret ve Sanayi Odası
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BESYO	: Beden Eğitimi Ve Spor Yüksekokulu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
G8	: Sekizler Grubu-Group of Eight
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
İBB	: İstatistiki Bölge Birimleri
İBBS	: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması
İBBS1	: 12 Adet Bölge
İBBS2	: 26 Adet Bölge
İBBS3	: 81 İl
İ.İ.B.F	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
MYO	: Meslek Yüksek Okulu
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
ÖSYM	: Öğrenci Seçme Ve Yerleştirme Merkezi
SEGE	: Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SPSS	: Statistical Package For the Social Sciences
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEOG	: Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi
TL	: Türk Lirası
TR	: Türkiye
TRA2	: Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars
TRA21	: Ağrı

TRA22	: Kars
TRA23	: Iğdır
TRA24	: Ardahan
TÜİK	: Türkiye İstatik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNİCEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
YGS	: Yüksek Öğretime Geçiş Sınavı
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu
YTL	: Yeni Türk Lirası
Y.O.	: Yüksek Okulu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Geleneksel Kalkınma Modellerinde Kalkınma Üçgeni	51
Şekil 3.2. Eğitim-Gelir Seviyesi İlişkisi	54

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Ülkelerde Yıllarında Zorunlu Eğitimin Süresi (2010-2018*).....	10
Tablo 3.1. Eğitim-Gelir Seviyesi İlişkisi (2010-2018).....	54
Tablo 3.2. İnsani Gelişme Düzeyine Göre Okuma Yazma Oranı (2017*)	62
Tablo 3.3. Ortalama Okullaşma Süresi (Yetişkin) (2010-2017*)	64
Tablo 3.4. Annenin Eğitim Durumuna Göre Doğumlar (2015*-2018).....	65
Tablo 3.5. OECD Ülkelerinde Eğitim Kurumlarına Yapılan Harcamaların GSYH' ye Oranı (%) (2010-2016*)	67
Tablo 3.6. Eğitim Durumuna Göre Aylık Ortalama Brüt Ücret ve Yıllık Ortalama Brüt Kazanç, (2006-2010-2014)*	77
Tablo 4.1. Ağrı İli Yıllara Göre Nüfus (2010-2018).....	80
Tablo 4.2. Ağrı İli Cinsiyete Göre Doğum Sayısı (2010-2018).....	81
Tablo 4.3. Ağrı İli Toplam Nüfustaki Ölüm Sayısı (2010-2018).....	81
Tablo 4.4. Ağrı İli Göç İstatistikleri (2010-2018).....	83
Tablo 4.5. Türkiye ve Ağrı İlinde Sektörlerin GSYH İçindeki Payı (%) (2010-2017*)	84
Tablo 4.6. Sağlık Personel Göstergeleri- Ağrı-Türkiye (2010-2017*)	86
Tablo 4.7. Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı (2014*-2018)	87
Tablo 4.8. Ağrı İli, TRA2 Bölgesi ve Türkiye'de İşsizlik, İstihdam ve İşgücüne Katılma Oranları (%) (2010-2013*)	88
Tablo 4.9. Ağrı İli ve Türkiye'de Okuryazarlık Oranları (%) (2010-2018).....	89
Tablo 4.10. Ağrı İli ve Türkiye'de Net Ortaöğretim Okullaşma Oranları (%) (2012-2017)*	90
Tablo 4.11. 2008 ve 2018 yılları AİÇÜ Gelirleri	94
Tablo 4.12. 2008 ve 2018 Yılları AİÇÜ Giderleri	95
Tablo 4.13. 2018 Yılı AİÇÜ Personel Sayıları.....	96
Tablo 4.14. 2018 Yılı Bütçe Harcamaları	97
Tablo 5.1. Öğrencilerin Demografik ve Diğer Özellikleri	102
Tablo 5.2. Öğrencilerin Ailelerinin Eğitim Düzeyleri, Meslekleri ve Ortalama Gelirleri.....	104
Tablo 5.3. Öğrencilerin Ağrı'da Gezdiği Tarihi-Turistik Yerler	106

Tablo 5.4. Öğrencilerin Kişisel İhtiyaçlarını Karşıladıkları Yerlere Ait Veriler	106
Tablo 5.5. Katılımcıların Harcama Türlerine Göre Aylık Toplam Harcamaları.....	107
Tablo 5.6. Öğrencilerin Harcama Türlerine Göre Aylık Ortalama Harcamaları	108
Tablo 5.7. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Harcama Türlerinin Ortalaması.....	109
Tablo 5.8. Öğrencilerin Okudukları Bölümün Memleketlerinde Olup Olmadığı ve AİÇÜ'yü Tavsiye Etme Durumları	110
Tablo 5.9. Öğrencilerin Ağrı'da Yaşamının Maliyetinin Alternatiflere Göre Nasıl Olduğunu Değerlendirdikleri Veriler	110
Tablo 5.10. Öğrencilerin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde Eğitim Görmenin Memnuniyet Düzeylerine İlişkin Veriler	111
Tablo 5.11. Öğrencilerin Aile İkamet Yerleri ve AİÇÜ'yü Tercih Sebeplerine İlişkin Karşılaştırmalı Veriler	112
Tablo 5.12. Öğrencilerin Cinsiyetleri ve Ağrı'da İkamet Ettikleri Yerlere İlişkin Karşılaştırmalı Veriler	113
Tablo 5.13. Cinsiyet ile Ağrı İli Yaşam Memnuniyeti ve AİÇÜ' de Eğitim Görmenin Memnuniyeti Karşılaştırması.....	114
Tablo 5.14. AİÇÜ'yü Tavsiye Durumu ile Ağrı İli Yaşam Memnuniyeti ve AİÇÜ' de Eğitim Görmenin Memnuniyetinin Karşılaştırması.....	115
Tablo 5.15. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması.....	115
Tablo 5.16. Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması.....	116
Tablo 5.17. Öğrencilerin Ailelerinin Ortalama Gelirlerine Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması.....	116
Tablo 5.18. Öğrencilerin Ortalama Gelirlerine Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması.....	117

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Eğitim-Kalkınma ilişkisi teorik olarak incelendikten sonra AİÇÜ'nün Ağrı ilinin sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkileri anket çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir.

Üniversite yıllarımdan bu yana bana her zaman güvenen ve yüksek lisans dönemimde bilgi ve fikirleri ile tezime ilişkin önemli katkılar sağlayan, benden desteğini hiç esirgemeyen danışman hocam Sn. Prof. Dr. Kerem KARABULUT'a teşekkürü borç bilirim. Tez çalışmam süresinde bana her ihtiyacım olduğunda destek veren ve farklı bakış açıları kazandıran hocam Sn. Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN'e ve hem lise çağımda hem de yüksek lisans aşamamda heyecanımı paylaşıp benden desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Cahit CAN'a ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Tez hazırlık süresi boyunca manevi yönden hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen, hep arkamda olduklarını hissettiren sevgili anneme, babama, kayınvalideme ve görümceme; tez çalışmamda tıkanıp gittiğim noktalarda önemli açılımlar getirerek ilerleyebilmem konusunda büyük desteği olan eşim Arş. Gör. Ömer Vehbi ISSI'ya, kız kardeşim Ecehan UZUN'a, abim Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan UZUN'a ve yengem Doç. Dr. Satı UZUN'a teşekkürlerimi sunarım. Öneri ve katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Adem AKKUŞ'a, kuzenlerim Seda UTKU ve Emine DEMİR'e, ayrıca araştırmamın her aşamasında yardımını ve manevi desteğini bir an olsun esirgemeyen arkadaşlarım Ahsen ŞENER ve Dr. Hatice TÜRKÖZ'e teşekkür ederim.

Erzurum-2019

Neslihan ISSI

GİRİŞ

Eğitim tarihini insanlık tarihiyle birlikte değerlendirmek mümkündür. Tarihin her dönemi için ayrı eğitim uygulamaları görülmekle beraber eğitim sürekli bir evrim içinde gelişmiştir. Eğitim kavramı yerleşik yaşamdan günümüze kadar tüm toplumlar için etkin bir rol oynamıştır. Aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de yine eğitimidir. Teknolojideki ilerleme ile birlikte nitelikli eleman ihtiyacı artmış ve bu gereksinim de eğitimin sürekli bir değişim içinde bulunmasına sebep olmuştur. 21. yüzyılda, ülkelerin kalkınma çabaları ve ekonomik olarak zenginleşme yolundaki eğilimlerinde eğitim çok önemli bir araç olarak görülmektedir.

Ülkelerin ekonomik kalkınmaları, üretimi artırmak için teknolojinin geliştirilmesi, sermayenin akılcı bir şekilde kullanılması, gelir düzeyinin artması olarak yorumlanmıştır. Bunların gerçekleştirilmesi ise eğitilmiş insan ile mümkün olduğundan, insan faktörü kalkınmanın temel öğelerinden biridir. Eğitim sayesinde nitelikli bireylerden oluşan toplumlar, tüm alanlarda öncü konuma geçebilmekte ve iktisadi kalkınmalarını hızlandırmaktadır. Bir ülkenin okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi gibi gelişmişlik düzeyinin göstergeleri, kalkınmanın merkezinde insanın olduğunu ve ekonomik kalkınma sürecinde insana yapılacak yatırımlar ile beşeri sermayenin önemini de göstermektedir.

II.Dünya Savaşı sonrasında, sömürgeciliğin ortadan kalktığı yıllarda ortaya çıkan kalkınma tanımı çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Kalkınmayı, kişi başına gelirin artması anlamına gelen büyümenin yanında, üretim biçiminde yapısal değişiklik, teknolojik yenilik, sosyo-ekonomik iyileşme, siyasal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme biçiminde tanımlayabiliriz. Gelir artışı, eğitim ve sağlık düzeylerinin yükselmesi, teknolojik gelişme, verim artışı, okuryazarlık ve okullaşma oranı ve gelişmişlik düzeyi ise kalkınmanın faktörleri arasında yer almaktadır.

Eğitim ve kalkınmanın birbiriyle bağlantılı iki unsur olduğu literatürde çok kez değinilen bir konudur. Toplumlarda fiziki yatırımın yanı sıra, eğitim için yapılan yatırımlar, gelecekte bilgi toplumu oluşması için gerekli olan harcama olarak görülebilir. Temel eğitimin yanı sıra mesleki eğitim, gelişen teknolojiye işgücü kazandırarak ekonomik büyümeye etki etmektedir. Ekonomik büyüme üzerine yapılan araştırmalarda, üretimde etkili olan emek ve fiziki sermaye dışında büyümenin açıklanamayan kısmını,

yani artık değer olarak görülen kısmını beşerî sermayenin oluşturduğu açıklanmıştır. Eğitim aynı zamanda insanların  evre ve kalkınma sorunlarına y neltmelerini sağlayarak sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için önemli bir araç olarak görülmektedir. Birleşmiş Milletler de bu amaç doğrultusunda sürdürülebilir geleceğe sahip olunabilmesi için bilgi, beceri, bakış açısı ve evrensel kalitede bir eğitim uygulanması açısından on yıllık hedef belirlemiştir. Dünya genelinde, eğitim ve ekonomi arasındaki ilişki göz önüne alındığında, eğitim seviyesi yüksek olup geri kalmış bir ülkeden söz edilemeyeceği gibi, eğitim seviyesi düşük olup gelişmiş bir ülkeden de söz edilemez. Eğitim-kalkınma ikilisi ülkelerin ekonomilerinin her aşamasında karşımıza çıkabilecektir.  lkeler arasından  ne çıkanlar; bilgiye sahip olan ve onu kullanan toplum aşamasından, bilgi ve teknolojiyi üreten toplum aşamasına ge enlerdir. Bunun farkında olduğu için yirmi birinci yüzyılın başlarında, tüm dünyada daha verimli işleyen teknolojik sistemler ve teknolojiyi üretilip yöneten bir  niversite inşası için yoğun çaba harcanmaktadır.

Üniversiteler, eğitim-öğretimin yanı sıra bulundukları bölgeye ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda da büyük etkiler yapan aktörler konumundadır. Üniversiteler bulundukları bölge ekonomilerine doğrudan ve dolaylı katkılar sağlamaktadır. Bu katkılara bağlı olarak üniversitelerin bulundukları il, bölge ve ülke kalkınması olumlu etkilenmektedir. Ulusal veya uluslararası literatür araştırmalarında da üniversitelerin kent ekonomilerine katkı konusunda kilit rol üstlendiği vurgulanmaktadır. OECD'nin 1982 yılına ait raporunda,  niversitelerin Avrupa  lkelerinde bölgesel kalkınmadaki en etkili araç olduğu ve bu sebeple gelişmemiş bölgelerde yaygınlaştırıldıkları açıklanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde üniversitelerin toplumun refah seviyesini yükseltme fonksiyonuna ilaveten kişisel gelir artışı ve istihdama katkı yapması sebebiyle de yaygınlaştırılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Bu çalışmasının amacı; Aİ  'n n il ekonomisine yaptığı katkının, öğrencilerin harcama düzeyleri üzerinden etkilerini araştırmaktır. Belirlenen amaç doğrultusunda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, eğitimin tanımı, önemi, tarihi gelişimi üzerinde durulmuş; gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerden birer örnek ile eğitim sistemleri karşılaştırılmış ve eğitimle ilgili kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra ise Türkiye'nin eğitim sistemi Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi ve Planlı kalkınma dönemleri olarak incelenmiştir.

İkinci bölümde, kalkınmanın tanımı ve önemi açıklanmış ve ekonomik kalkınma göstergeleri değerlendirilmiştir. Ekonomik kalkınma göstergelerinden biri olan beşerî sermaye ve kalkınma ilişkisine değinilmiştir. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmada insan faktörü ve beşerî sermayeye ait açıklamalara da yer verilmiştir. Son olarak da büyüme ve kalkınma teorilerinden beşerî sermayeye değinen Neo-Klasik ve İçsel Büyüme Teorilerinden beşerî sermaye eğitim ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde eğitim ve ekonomik kalkınma ilişkilendirilmiş, eğitimin kalkınma üzerindeki etkilerine değinilerek; ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre eğitim kalkınma ilişkilerine yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise eğitimin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri, Ağrı ilinin sosyo-ekonomik yapısı değerlendirilerek ele alınmış ve sonunda AİÇÜ hakkında genel bilgiler verilerek üniversitenin ekonomik durumu, Ağrı ili ekonomisine dolaylı ve dolaysız katkıları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Beşinci ve son bölümde ise daha önce yapılan çalışmaların özetlendiği literatür taramasına yer verilmiş, AİÇÜ'nün il ekonomisine katkısının değerlendirilebilmesi adına üniversite öğrencilerinden seçilen 400 kişiye anket uygulaması yapılmış ve anketler sonucunda elde edilen verilerden öğrencilerin harcama kalemlerini etkileyen faktörlere yer verilmiştir. Öğrencilerin üniversite ve Ağrı ili hakkındaki memnuniyet dereceleri ile üniversiteyi başkalarına tavsiye etme durumlarının karşılaştırılması analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçların değerlendirilmesi de bu bölümde sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMİN GELİŞİM SÜRECİ

1.1. EĞİTİMİN TANIMI

Eğitimin toplumsal bir süreç olması ve kişilerin bu süreçte yeteneklerini geliştirme isteği, eğitimi üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri yapmıştır. Eğitimle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde çeşitli tanımlamalar görmek mümkündür. Mahmut Tezcan (1981) eğitimi “*Bireylerin toplumsal yeteneğinin en elverişli düzeyde kişisel gelişmesinin elde edilmesi için seçilmiş ve deneyimli bir çevreyi içine alan toplumsal bir süreç*” ve “*Bireyin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve amaçlı olarak, istendik değişme meydana getirme süreci*” şeklinde tanımlamıştır (s.4). Yahya Akyüz (2001) ise, “*Kişinin zihnî, bedenî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ya da ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür*” şeklinde eğitimi tanımlamıştır (s.2). Eğitim en dar anlamıyla, bireye istenilen davranışı kazandırma sürecidir. Geniş olarak ise bireye kazandırılacak zihinsel ve bedensel tüm yetenekleri kapsayan yetiştirme türü olarak görülebilir (Adem, 1982: 7).

Eğitim toplumsal ve bireysel yaşantıyı doğrudan etkileyen bir süreçtir ve tüm insanların yararlanmak durumunda olduğu doğal bir haktır (Şentürk, 2008: 487). Bu hak aile ve devlet tarafından bir görev olarak karşılanır. Aile, eğitimi kendi kültür biçimine göre bireye sunarken devlet ise; insan hakları ve kamu yönetimi felsefesi gereği bireylere eğitim hakkı ve eğitim hizmeti sağlamaktadır (Çınar, 2009:16).

Birey için eğitim, bilgi, beceri edinme ve toplumsal yaşama uyum sağlama süreci olarak görülmektedir. Bunun yanında eğitim; bireylerin bilgilerini, davranışlarını, yeteneklerini, problem çözme ve karar alma yetilerini geliştirmek için yapılan çalışmaların tümü olarak da değerlendirilmektedir (Çınar, 2009: 16).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da eğitime aşağıdaki tanımlamalarla yer verilmiştir. Eğitim, yaşama düzenini istenilen düzeye ulaştırma çabalarından, kalkınmanın en etkili araçlarından. Aynı zamanda kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi açısından ihtiyaç duyulan sayıya ve niteliğe göre kişilerin yetiştirilmesini de sağlayan

yollardan biridir (BBYKP, 1963: 441). Bireylerin toplumsal gelişime olumlu yönde katkı sağlamaları, kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olan eğitim vasıtasıyla gerçekleşmektedir (ÜBYKP, 1973: 710).

Kısacası eğitim mevcut toplum ve kültürel değerlerin genç kuşaklara aktarıldığı bir süreç olarak, zihinsel gelişim, kişilik geliştirme, mesleki yeterlilik, teknolojik yetilerle donatılan nitelikli bireyler ve toplumsal-siyasi sistemi sürdürme çabası olarak tanımlanmaktadır (Yalçınkaya, 2015: 9).

1.2. EĞİTİMİN ÖNEMİ

Eğitim, özelde çocukları ve genç nüfusu, temelde ise toplumun bütününe kapsayan geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Sağlam, 2003: 11). Bireyler hayatları boyunca üretim, çalışma, aile kurma, doğa ile mücadele etme ve doğayı koruma gibi çok çeşitli eylemler gerçekleştirmektedir. Bireyin bu yaşamsal faaliyetlerle ilgili gerekli bilgi ve beceriyi edinebilmesi de eğitim vasıtasıyla olmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında; modernleşme, kalkınma ve toplumsal gelişim hareketlerindeki en temel unsurun eğitim olduğu görülmektedir. Özellikle batılılaşma hareketlerinde eğitim, toplumsal refahı arttıran ve toplumun dinamiklerini değiştiren bir güç olarak düşünülmüştür (Çakmak, 2008: 34).

Kültürel değerleri sonraki nesillere aktarmak eğitimin öncelikli işlevlerinden biridir. Büyükdüvenci (1987)'ye göre de "Eğitimin temel amacı kültür nakli ve daha önemlisi toplumu, arzulanan bir geleceğe götürmektir. Eğitim, toplumun kendini daha yüksek bir düzeyde ve daha iyi bir şekilde kanıtlaması için kullandığı bir alettir" (s.2).

Küreselleşmenin getirdiği dinamikler ile ülkeler, sosyo-ekonomik açıdan, ülke sınırlarını aşarak dünyayla bütünleşmek durumunda kalmışlardır. Bu bağlamda, toplumsal yaşamın gerektirdiği nitelikleri kazanmak isteyen bireyler, eğitim süreciyle bu kazanımları elde etmeye çalışmaktadırlar (Çınar, 2009: 24). Beşerî sermayenin niteliğini belirleyen araçlardan biri olan eğitim, ülkelerin gelişiminde en az fiziki sermaye büyüklüğünün etkisi kadar önemli bir etkiye sahip olan beşeri sermayenin niteliksel iyileşmesini sağlamak suretiyle, iktisadi gelişime büyük katkı sağlamaktadır (Özsoy, 2009: 73).

Öztürk (2005)'ten aktarılan ifadeye göre eğitimin iktisadi önemine değinen ünlü iktisatçı ve sosyolog Saint Simon:“Fransa’nın tüm tıbbi araçları bir gecede tahrip edilse aynı düzeyi altı ay içinde yeniden kurulabilir ama tüm doktorları bir anda ortadan kaybolursa ancak yüz yıl sonra bugünkü düzeye ulaşabilir” şeklindeki ifadesiyle eğitimin uzun vadede kalkınmayı nasıl etkileyeceğini belirtmiştir. Henry Ford ise:“Fabrikalarımı ve makinelerimi tahrip edin ama adamlarımı bana bırakın. En kısa sürede eski servetime yeniden sahip olurum” diyerek yine eğitimin kalkınma için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (s.4).

21. yüzyılda, ülkelerin kalkınma çabaları ve ekonomik olarak zenginleşme yolundaki eğilimlerinde eğitim çok önemli bir araç olarak görülmektedir. Eğitimin söz konusu dinamiklere olan katkısı uzun dönemde görülebilir olsa da beşerî sermayenin niteliksel iyileşmesinde öncü rolü yine eğitim üstlenmektedir (Gedikoğlu, 2005: 69).

Arzu edilen ideal bireyi, toplumsal ve sosyo-ekonomik yapıyı meydana getirebilecek en önemli unsurlardan birinin eğitim olduğu tartışmasız bir gerçektir. Toplumsal sorunlara çözüm bulabilmek, ideal birey ve toplumu oluşturabilmek, uzun vadeli eğitim planlamaları ve sosyal politikalarla mümkün olabilmektedir (Ekinci, 2010: 45-46).

Toplumsal ve sosyo-ekonomik gelişimi sağlayacak olan nitelikli beşerî sermayenin oluşmasını ve temel toplumsal değerler ile çatışmayacak bireylerin yetişmesini sağlamak eğitim vasıtasıyla olmaktadır. Bu sebeple tarihsel süreçte, toplumların değişim ve dönüşümleri, eğitimin gelişim süreciyle paralellik göstermektedir (Çelenk, 2008: 369). Az gelişmiş ülkelerin yoksulluğunun, eğitimin gelişimi ile yok olacağı ve ancak eğitim sayesinde ülkenin refaha kavuşup kalkınacağı, yaygın bir görüştür (Akyüz, 2011: 12). Hatta bazı düşüncelere göre, sosyo-ekonomik açıdan yüksek seviyede olan ülkeler, eğitim sistemlerinin mevcut koşullara uyumlu olması ve toplumsal olarak eğitime verdikleri önem sayesinde bu seviyelere ulaşmışlardır (Şentürk, 2008: 487).

1.3. EĞİTİMİN TARİHİ GELİŞİMİ

Eğitim tarihini insanlık tarihiyle birlikte değerlendirmek mümkündür. Tarihin her dönemi için ayrı eğitim uygulamaları görülmekle beraber eğitim sürekli bir evrim içinde gelişmiştir. Yerleşik yaşamdan günümüze kadar eğitim kavramı tüm toplumlar için etkin

bir rol oynamıştır. Bu nedenle bir topluluğun devamı için eğitim çok büyük bir öneme sahiptir. Bu önem; kültürel, ekonomik ve politik özellikleri benimseyen yeni nesillerin yetiştirilip nitelikli bireyler oluşması konusunda kendini göstermektedir. Her gelişme ve ilerlemenin bir birikim sonucu olarak görüldüğü tarih sürecinde eğitim de insanlığın ortak miraslarından birisi olarak görülmektedir (Tunç, 2012: 173).

Eğitim kavramına tarihsel süreçte bakıldığında, Antik Çağ'da, Orta Çağ'da, İslam dünyasında, Aydınlanma döneminde, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde eğitim dönemlerinin var olduğu görülmektedir. Antik Çağ döneminde eğitim, Taş Devri'nden Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar olan süreci belirtmektedir. Bu dönemdeki tüm uygarlıklarda temel eğitim en küçük topluluk olan ailede başlamıştır. Çocukların eğitimi için aile eğitiminden sonra din adamları görevlendirilmiştir. Asil ailelerin çocukları ise ileriki dönemlerde tıp, coğrafya, matematik ve astronomi gibi bilim dersleri alabilmişlerdir. Genel anlamda eğitim düzeni; ezber, sıkı bir disiplin ve cezalandırma olarak dayak üzerine kurulmuştur. Uzakdoğu, Hint, Mezopotamya, Antik Amerika, Yunan ve Roma uygarlıkları bu dönemde öne çıkan topluluklardır. Sümerler, yazıyı bularak sistemli eğitimi oluşturan toplum olarak tarihe geçerken ideograma dönüşen resim-işaret dilini ortaya çıkarmışlardır. Daha sonra bu sembolik dil çivi yazısı şeklinde mabetlerde din adamları tarafından kâtiplere okuma yazma öğretilmesine dönüşmüştür. Mısır Uygarlığı ise resim yazısı anlamına gelen hiyeroglif yazıyı geliştirerek eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Papirüs kâğıtları ve kil tabletleri üzerine yazılan yazılar sayesinde idari yönetimi kolaylaştıran kâtip kadrosunun oluşmasına katkı sağlamışlardır. İlk posta teşkilatının kurucusu olan Persler, eğitim tarihi içinde İran Uygarlığının temsilcileridir. İlk yazılı anlaşmayı tarihe geçiren Hititler de bilinen en eski Hint-Avrupa dillerinden kullanmışlardır. Yazıyı bilen bu uygarlık için resmi bir eğitim sisteminin benimsendiği tahmin edilmektedir. Eğitim tarihi için önemli olan bir diğer uygarlık ise ilk alfabeyi meydana getirmeleriyle bilinen Fenikelilerdir. Çin Uygarlığında eğitim daha çok toplumsal kültür ve ahlak bilincini benimsetip devlet görevlerini yerine getirme bilinci aşıl原因 bir anlayış üzerinedir. Aynı zamanda matbaanın ilk örneğine de yine Çin'de rastlanmıştır. Hindistan'daki eğitim tarihi incelendiğinde kast sistemi dikkat çekmektedir. Asil sınıf çocuklarının edebiyat, tarih, tıp, devlet yönetimi, felsefe gibi bilim alanlarında eğitim aldığı Gurukul'lar bilinen en eski okul sistemlerindendir. Antik Amerika Uygarlıklarından Mayalar ve İnkalılar takvimi

geliştirmekle yetinmeyip astronomi ve matematik bilimlerinde ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bunların yanı sıra, birçok bilimsel alanda çok sayıda düşünce kuramın temeli; Antik Yunan ve Roma İmparatorluklarına dayanmaktadır. Daimî ve esas bir eğitimi benimseyen bu imparatorluklar eğitimi geliştirip kurumsallaştırmışlardır. Çok yönlü gelişmeye de önem veren bu uygarlıklarda jimnastik, müzik ve felsefe ile beden ve ruh sağlığının da iyileştirilmesi amaçlanmıştır (Tunç, 2012: 174-177).

Antik Çağ sonrası eğitim dönemi ise karanlık dönem olarak isimlendirilmiştir. Bu adlandırmanın ardındaki sebep; skolastik düşünce, dogmatizm ve metafizik güçlerin ön plana çıkarak dini öğretilerin temel alındığı bir dönem olarak kaydedilmesidir. Orta çağ ile batının eğitim anlayışında kilise hakim olmuş, bunun sonucu olarak da Rönesans ve Reform süreçleri yaşanmıştır (Celkan, 2017: 76). İslamiyet öncesi dönemde türklerde, eğitim biçimini yaşam koşulları oluşturmuştur. Toplumsal, askeri, dini ve mesleki eğitime önem veren topluluklar için töre önemli bir yer tutmaktadır (Hali ve Rencüzoğulları, 2017: 432). İslam dünyasındaki eğitim ise Arapların diğer uygarlıklarla tanışarak kültür ve bilim alışverişi yapmalarının ardından gelişme göstermiştir. Tıp, matematik ve fizik gibi temel bilimler; din ve tanrı olguları ile birlikte değerlendirilmiştir (Tunç, 2012: 178).

Aydınlanma döneminde eğitimin temel esası akılcı düşünme olmuştur. Doğayı keşfedip doğa güçlerine hâkim olma amaçları doğrultusunda bilimsel yöntemler geliştirilmiştir. Aynı zamanda bu dönemde insanların sahip olduğu olumsuz özelliklerin verilen eğitimin yetersizliğinden kaynaklandığı benimsenmiştir (Tunç, 2012: 180). Çocuğu merkez alan demokratik ve disiplinci eğitim yaklaşımı benimsenmiştir (Celkan, 2017: 76). Eğitimin yaygınlaşması ise sanayi devriminin getirdiği nitelikli işgücü oluşturma çabalarıyla birlikte gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde yaşanan göçler ise kültür alışverişi ve bireysel gelişimi desteklemiştir (Tunç, 2012: 180).

Osmanlı dönemi eğitim sistemi Avrupa ile aynı derecede bir gelişme gösterememiştir. Daha çok askeri birlikler ve orduya önem vererek güvenliği ilk hedef gören bu devlette gemi yapımı için mühendishaneler kurulmuştur. Bunlara ek olarak eğitim kurumları; sıbyan mektepleri, medreseler, rüştiyeler, idadiler, sultaniler ve darülfünun olarak sıralanabilir. Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ardından kurulan Cumhuriyet rejiminde eğitim, toplum gelişimi ve yeni sistemin benimsenmesi amaçlarına hizmet edecek en önemli alan olarak görüldüğünden büyük değişimler yaşamıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ğretim birliği sağlanmaya çalışılmış ve eğitimi millileştirme için çaba gösterilmiştir. Buna ek olarak, yapılan yeniliklerin en önemlilerinden birisi olan Köy Enstitüleri de köylülerin tarım ve hayvancılık teknikleri konusunda eğitim alarak verimli iş yapmalarını sağlamıştır. Sadece okuma-yazma eğitimi vermeyip kişisel ve mesleki gelişimi hedefleyen bu kurumlarda daha çok yaparak öğrenme modeli benimsenmiştir (Tunç, 2012: 181-184).

1.4. ÇEşİTLİ ÜLKE ÖRNEKLERİ İLE EğİTİME BAKIş

Her geçen gün yenilenen ve değişen dünya, beraberinde toplumu da bu değişime uymaya zorlamaktadır. lkeler çeşitli alanlarda gerçekleşen bu hızlı değişimleri yakalayabilmeyi, eğitimle gerekleştirebileceklerinden, eğitim sistemlerini de sürekli yenilemeye çalışırlar (şişman ve Taşdemir, 2008: 152). lkeler sürekli değişim gösteren dünyada, eğitimin kalkınma çabalarında çok büyük bir öneme sahip olduğunu, iyi eğitilmiş bireyler sayesinde teknolojik gelişimi sağlayabileceklerini anlamışlardır. Fakat bazı ülkeler eğitim sistemlerinde yeteri kadar iyileştirme sağlayamamışlardır. Eğitime ve eğitim sistemlerine yeterli derecede önem vermeyen ülkeler, diğer dünya ülkelerinin sömürgesi olmak durumunda kalabilirler (Sağlam, 2003: 13). Bu nedenle ülkeler, gereksinimleri doğrultusunda donanımlı bireyler yetiştirmeye zen göstermelidirler (Cansever, 2009: 223).

Toplumdaki bireyler, öğrenme fırsatlarını elde ederek kendilerini geliştirmeyi, kapasitelerini ve yeteneklerini artırarak ekonomik refahı elde etme amaçlarına ulaşmayı, tüm eğitim kademelerini kapsayan yaşam boyu öğrenme sayesinde gerçekleştirebilirler. AB, bu nedenle eğitim stratejisinde yaşam boyu öğrenmeyi odak noktası olarak grmştir (Cansever, 2009: 226). 1990'lı yıllarda AB, Avrupa'nın rekabet gücünü artırmanın ve toplumsal bütünlüğü sağlayabilmenin öncelikli yolunun eğitim, araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımlardan geçtiğini kabul etmiştir (ınar, 2009: 27). Dünya Bankası'nın yaptığı araştırmaya göre; eğitime yapılan yatırımlar sayesinde, 31 Afrika ülkesinde, 1965-1983 döneminde %30 oranında ekonomik büyüme sağlanmıştır (Baş, 1997: 139).

Dünyada sürekli devam eden toplumsal, kültürel ve ekonomik ilerlemeleri, değişen teknolojiyi, toplumdaki bireylerin yakalayabilmeleri için bireylerin çok iyi eğitim

almaları gerekmektedir ve bunun sonucu olarak da zorunlu eğitim sürelerini uzun tutmaları gerekmektedir. Zorunlu eğitim süresi dünya ülkeleri arasında farklı sürelerden oluşmaktadır.

Tablo 1.1. Ülkelerde Yıllarında Zorunlu Eğitimin Süresi (2010-2018*)

ÜLKELER	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018*
ABD	12	12	12	12	12	12	12	12	12
Norveç	10	10	10	10	10	10	10	10	10
Japonya	9	9	9	9	9	9	9	9	9
Finlandiya	9	9	9	9	9	9	10	10	
Almanya	13	13	13	13	13	13	13	13	
Türkiye	8	8	12	12	12	12	12	12	12
Mısır	9	9	9	9	9	12	12	12	
Hindistan	8	8	8	8	8	8	8	8	
Endonezya	9	9	9	9	9	9	9	9	
Romanya	10	10	10	10	10	10	10	10	
Uganda	7	7	7	7	7	7	7	7	
Tanzanya	7	7	7	7	7	7	7	7	
Mali	9	9	9	9	9	9	9	9	
Liberya	6	6	6	6	6	6	6	6	
Afganistan	9	9	9	9	9	9	9	9	

Kaynak: WORLD BANK 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 19.11.2019, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=Education%20Statistics#>

NOT: *2018 verisi sadece 4 ülke için elde edilebilmiştir.

Tablo 1.1'e göre, ABD, Norveç, Japonya, Finlandiya, Almanya gibi gelişmiş ülkelerin 2010-2018 yılları arasında zorunlu eğitim süreleri 9 yıl ile 13 yıl arasında değişkenlik göstermektedir. Seçili gelişmiş ülkeler arasından Almanya geçtiğimiz 8 yıl içinde 13 yıllık zorunlu eğitim süresi ile en fazla zorunlu eğitim süresi olan ülkedir. Ardından ikinci sırada 12 yıl eğitim süresi olan ABD gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerden olan Türkiye, ABD'deki gibi 12 yıllık zorunlu eğitim süresine sahiptir. Türkiye'de 2012 yılından önce 8 yıllık zorunlu eğitim süresi mevcutken değişen sistem ile 12 yıllık zorunlu eğitim sistemine geçiş yapılmıştır. Romanyada 10 yıl, Mısır, Hindistan, Endonezya'da ise 8-12 yıl arasında zorunlu eğitim süreleri mevcuttur. Az gelişmiş ülkeler arasından Liberya 6 yıl ile zorunlu eğitim süresi en az olan ülke olup, Tanzanya ve Uganda'da 7 yıl, Mali ve Afganistan'da ise 9 yıl zorunlu eğitim süresidir.

Almanya'da ilköğretim ve ortaöğretimi kapsayan on üç yıllık zorunlu eğitim süresi vardır. Çocuklar için bu süreç altı yaşından itibaren başlar. Danimarka'da ise çocukların yedi-on altı yaş aralığında devam ettiği zorunlu eğitim süresi dokuz yıldır. Danimarka'daki temel eğitim denilen Folkeskole, Türkiye'nin ilköğretim uygulaması gibi kesintisiz devam eder. Fransa altı-on altı yaş aralığındaki çocuklar için on yıllık zorunlu eğitimi benimsemiştir. Bu eğitim süresi daha sonra ilköğretim ve ortaöğretim diye iki döneme ayrılmıştır. İtalya'nın sekiz yıl süren zorunlu eğitimi beş yıl ilkokul ve üç yıl ortaöğretimden oluşur ve altı-on dört yaş arasındaki çocukları kapsar. Kuzey İrlanda'da dört yaşında başlayıp on altı yaşına kadar devam eden zorunlu eğitim süresi on iki yıl iken; İngiltere, İskoçya ve Galler'de ise beş-on altı yaş aralığındaki çocuklar için toplam on bir yıllık zorunlu eğitim vardır (Gültekin, 1998: 74-84). Japon okul sisteminde dokuz yıllık zorunlu eğitim süresi ilkokul ve ortaokuldan oluşmaktadır (Ekinci, 2010: 35-38).

Eğitim sistemleri ülkelerin kalkınma düzeyleri, gelişmişlik göstergeleri ile örtüşmektedir. Mesela Japonya'nın kalkınma düzeyinde eğitim sisteminin büyük rolü olmuştur. Ülke ihtiyaç duyduğu nitelikteki işgücünü eğitim sayesinde yetiştirip, gelişen teknolojiyi kullanarak kalkınma düzeyine önemli katkı sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler de kalkınma çabaları içinde oldukları için Japon Eğitim Sistemi'nden etkilenmişlerdir (Ekinci, 2010: 32).

Ülkeler, sosyo-ekonomik gelişimin en önemli dinamiklerinden biri olan eğitime gereken önemi vermek durumundadırlar. Eğitim alanlarında sürekli olarak yenilikler yaparak, kendilerine en uygun eğitim sistemlerini belirleyip böylece nitelikli insan gücüyle çağın değişim dalgasına adapte olabilirler.

1.4.1. Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Sistemi

Gelişmiş ülkeler arasından Amerika'nın eğitim sistemi genel olarak değerlendirildiğinde, bireylerin konuşma-yazma gibi en temel becerilerinin geliştirilmesi, psiko-sosyal ve duygusal yönlerden İyi duruma getirilmeleri, günlük yaşantılarında karşılaştıkları problemleri yapıcı ve yaratıcı şekilde çözebilmeleri gibi amaçlara öncelik verilmektedir (Baş G. , t.y.: 63-69).

ABD'de eğitim sisteminde eyalet kavramı mevcut olup eğitim yerel düzeyde yönetilmektedir. Her eyalet kendi kurallarıyla eğitim sistemini oluşturmaktadır. Bu sebeple eğitimle ilgili beklenti ve hedefler ülke genelinde farklılık göstermektedir. 50'nin üzerinde eyaleti olan ABD'de, 50'den fazla eğitim sisteminden söz etmek de mümkündür. Ancak özel programlar gibi durumlarda Federal hükümet eğitime müdahale etmektedir, yani Federal hükümet eğitime detaylı olarak etki edebilmektedir (Aybek, 2018).

Amerika eğitim sistemi çeşitli, geniş ölçekli olmasının yanı sıra karışık bir yapıya da sahiptir. Amerika'da özel ve devlet ilköğretim ve ortaöğretimleri, devlet üniversiteleri ve kolejler ülkenin pek çok alanına yayılmış konumdadır. Bu durum ABD eğitim sisteminin, dünyanın en evrensel eğitim sistemlerinden biri olduğunu göstermektedir. Çocuk eğitimi zorunlu olmamakla birlikte, eğitim öğrencilere tüm kamu okullarında ücretsiz olarak verilmektedir. Bunun yanı sıra Federal hükümet düşük gelirli ailelerin çocuklarını okul öncesi eğitime göndermeleri açısından finansal destek ile teşvik etmekte, böylece okur-yazarlık oranı ve okullaşma oranı artmaktadır. Eğitim, eyaletler arasında değişkenlik gösterdiğinden zorunlu eğitim 5-7 yaş arası başlamakta ve 14-18 yaş arasında sonlanmaktadır. Amerikan eğitim sisteminde öğrenciler hangi kademedede eğitim görürlerse görsünler; önemli olan husus, toplamda yaklaşık 12 yıllık zorunlu eğitim süresini tamamlamalarıdır. 1910'lu yıllardan bu tarafa, 12 yıllık zorunlu eğitim süresi 8+4 ya da 6+3+3 şeklinde uygulamaya geçilmiştir (Baş G. , t.y.: 69).

ABD'de eğitim sistemi ilköğretim-ortaöğretim-ortaöğretim sonrası eğitim kademeleri olarak 3 ana bölümden oluşmaktadır. Eğitim süresi yaklaşık 2 sene olan okul öncesi eğitim 4-5 yaşlarında başlamakta olup, okullaşma oranı %93'tür. Zorunlu eğitimin ilk kademesi olan ilköğretimde ise genel olarak 6 yıllık eğitim verilmektedir. Okullaşma oranı ise %99 seviyesindedir. Eyaletler arası değişkenlik gösteren ortaöğretim de genel

olarak 3+3 şeklinde toplamda 6 yıl sürmekte ve bu seviyede okullaşma oranı da %94'tür (Bayrakçı ve Güçlü, 2004: 53).

Ortaöğretimde öncelikli amaç, gençlere bulundukları çağa uyum sağlamalarını öğretmek, düşünme becerileri kazandırmak, demokrasiyi aşılamaştır. Ortaöğretimin birinci aşamasında mesleki rehberlik öğretiliyorken; ikinci aşamasında mesleğe ve üniversiteye hazırlık amaçlı eğitim verilmektedir (Ataş, 2018).

Güçlü ve kurumsallaşmış yükseköğretim sistemine sahip olan ABD'de ön lisans düzeyinde eğitim veren meslek yüksekokulları, dört yıllık müstakil yüksekokullar ve üniversiteler mevcuttur. İki ve dört yıllık olarak iki aşamadan oluşan yükseköğretimi bitirme şartı ise 120 krediyi tamamlamaktır. 1960'larda ABD'de mastır ve doktora eğitimini tamamlayan Doğan Cüceloğlu '*Ben üniversite eğitiminin ne demek olduğunu orada doktora yaparken öğrendim ve bana bu imkânları tanıyanlara minnettarım*' sözleriyle bir söyleşisinde ABD'deki yükseköğretimin ne kadar iyi olduğunu ifade etmektedir (Ataş, 2018).

1.4.2. Endonezya Eğitim Sistemi

Gelişmekte olan ülkelerden Endonezya'da zorunlu eğitim, 6 yıl ilköğretim ve 3 yıl ortaöğretim olmak üzere toplamda 9 yıldan oluşmaktadır. İlköğretim ve ortaöğretim eğitim sistemleri, genel okulları ve özel (engelliler için) okulları kapsamaktadır. Anaokulu ve kreşlerden oluşan okul öncesi eğitim ise zorunlu eğitim içerisinde değildir. 4-6 yaş arası çocukları kapsayan ve 1-2 yıl sürebilen anaokulu eğitiminde çocuklara, ahlakî eğitim, din-disiplin-dil becerileri, düşünme egzersizleri, sosyal beceriler, el becerileri, beden eğitimi ve sağlık gibi konularda eğitim verilmektedir (Roidanana, 2017).

Altı yıllık süreyi kapsayan ilköğretimde, Pancasila ve vatandaşlık eğitimi, din eğitimi, matematik, bilim ve teknolojiye giriş, coğrafya, milli tarih, el sanatları, beden ve sağlık eğitimi, resim ve İngilizce gibi çeşitli dersler öğrencilere müfredat ile verilmektedir (Roidanana, 2017).

Endonezya'da ortaöğretim ise; mesleki okulları, dini okulları ve memuriyet okullarını içermektedir. Genel ortaöğretimde öğrenciler, yükseköğretime yönelik bilgi ve becerilerini geliştirme amaçlı eğitim görürken; mesleki ortaöğretimde belli mesleki becerilerini geliştirmeye yönelik, dini ortaöğretimde özel dini bilgiyi artırmaya yönelik,

memuriyet okullarında memuriyet için gerekli hizmet görevlerini yetiştirmeye yönelik ve son olarak özel okullarda da engellilere yönelik eğitim görmektedirler (Sargutan, 2010: 816-817).

Endonezya eğitim sisteminde yükseköğretime bakılacak olursa; yükseköğretim düzeyi akademik ve profesyonel eğitim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Akademik eğitimde bir bilim, sanat ve teknolojiye uzmanlaşmaya yönelik eğitim verilirken; profesyonel eğitimde daha çok mesleğe yönelik eğitim verilmektedir (Roidanana, 2017).

Endonezya, devlet bütçesinin %20'lik bölümünü eğitim için ayırmıştır. Anaokulu-lise dönemlerini kapsayan eğitim sisteminden Eğitim ve Kültür Bakanlığı sorumluyken, üniversitelerden ise Araştırma ve Yükseköğretim Bakanlığı sorumludur. Milli eğitim sistemi, anayasadaki ifadeler ile halkın ahlakî niteliklerini, inançlarını ve tanrıya olan bağlılığını güçlü kılmak ve entelektüel kapasitesini geliştirmekle yükümlüdür. Derslik sayılarının yetersizliği, nitelikli öğretmenlerin eksikliği ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olması gibi sorunlarda Endonezya eğitim sisteminin başlıca sıkıntılarından (Roidanana, 2017).

UNİCEF verilerine göre Endonezya'da 1995-99 yılları arasında ilköğretim kayıt oranları kız çocuklarında %90, erkek çocuklarında %93; ortaöğretim kayıt oranları ise kız çocuklarında %54, erkek çocuklarda ise %56'dır. 2000 yılı verilerine bakıldığında ise erkeklerde okur-yazarlık oranı %92 iken kadınlarda bu oran %82'dir (Sargutan, 2010: 816-817).

1.4.3. Afganistan Eğitim Sistemi

Afganistan, iktisadi ve sosyal açıdan az gelişmiş bir ülkedir. Taliban hükümetinden sonra halk ne kadar kente yönelse de nüfusun %80 oranındaki büyük çoğunluğu kırsal bölgede yaşamaktadır. Toplumun genelinde geleneksel toplum ve kabileci zihniyet hâkim olup; geleneklere bağlılık dereceleri farklılık göstermektedir. Bu farklılık kırsal ve kentsel bölgelerde veya kavimler arasında açıkça görülmektedir. Bu geleneksel ve kabileci düşünce yapısı eğitimi de olumsuz olarak etkilemiştir. Kabileci yapı, toplumun yarısını oluşturan kadınların eğitime katılımlarına engel olmuş ve bu da kadınların büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmemelerine sebep olmuştur. 2007 yılında Birleşmiş Milletler Çocuklara

Yardım Fonu, Afganistan’da kadınların yaklaşık %14’ünün okuryazar olduğunu ve bunların şehir merkezinde olan kadınlar olduğunu, kırsalda ise bu oranın %10’dan daha düşük olabileceğini açıklamıştır (Yahya, 2017: 104).

Zayıf bir ekonomik yapıya sahip ve tamamen karalarla çevrili olan Afganistan, eğitim için kısıtlı ekonomik imkânlarla sahiptir. Ülkede hakim olan fakirlik eğitimin gelişimini ciddi oranda engellemiştir. Hatta halkın eğitime destek olması da bu sebeple yeteri derecede olamamıştır. Oysaki gelişmiş ülkelerde durum bu şekilde değildir. Halk, eğitim giderlerinin karşılanmasına büyük oranda destek verdiği için, bu ülkelerde eğitimin gelişimi daha iyidir. Ülkede okul binalarının eksikliği, eğitim malzemelerinin olmaması, kırtasiye giderlerinin aileler tarafından karşılanamaması gibi; eğitimin gelişmesi ve kalitesinin artmasına engel olan en büyük etken, zayıf bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır (Yahya, 2017: 101, www.filozof.net, 2019).

1980’li yıllarda, Sovyet hükümeti Afganistan’da bütün çocuklar için eğitimi zorunlu kılmıştı. Üniversite ve okulların ücretsiz olduğu ülkede, okulun çocuklarını dinsizleştireceği inancına sahip bazı aileler çocuklarını okula göndermemek için eğitim sorumlularına rüşvet vermişlerdir. Taliban yönetiminin ABD işgali ile yıkıldığı 2001 yılı sonrasında ise devlet okulları ve özel okulların gelişimi başlamış, eski öğrencilere eğitimlerine kaldıkları yerden devam etme hakkı doğmuş ve yüzbinlerce öğrenci ilkokula kaydını yaptırmıştır. Bununla beraber bazı aileler çocuklarını devlet okullarına göndermenin yanı sıra daha iyi eğitim alabilmeleri adına özel okullara dahi yönelmişlerdir (Zubeyr, 2006, Seerat’dan çeviren Öztürk, 2017).

Afganistan Anayasası’nın 43. maddesine göre, ilkokul zorunlu olup devlet okulları parasızdır. 7 yaşına gelen her çocuk devlet okullarından parasız yararlanmaktadır. Eğitim hakkından her birey eşit oranda faydalanma hakkına sahiptir. Uzun süre işgal altından kalan ülkenin, siyasi ve ekonomik çıkmazlarından dolayı eğitimi de olumsuz etkilenmekte ve okul sayısının yetersizliği, kırtasiye giderlerinin karşılanamaması ve öğretmen sayısı azlığı gibi sorunlar meydana gelmektedir (Yahya, 2017: 10). Taliban-İşid ile tırmanan savaşın yanı sıra halkın yoksul durumda olması, çocukların çalıştırılmaya zorlanması, kız çocuklarının da erken yaşlarında evlendirilmesine sebep olmakta ve bu yüzden de çocuklar okula gidememektedirler. 2018 yılında Birleşmiş Milletler Çocuklara

Yardım Fonu UNİCEF’ in yaptığı bir araştırmada, ülkedeki çocukların neredeyse yarısının okula gidemediği görülmüştür. 7-17 yaş aralığında olan yaklaşık 3 milyon 700 bin çocuktan 2 milyon 200 bin kadarının kız olduğu belirtilmiştir. Bunun sebebi ise muhafazakâr ailelerin kadın öğretmen olmayışından dolayı kızlarını okula göndermek istememeleridir. Okula devam eden çocukların sürekli eğitimlerini tamamlayamama riski olduğundan, mezun olan öğrencilerin diploma alabilmeleri olumlu gelişme olarak görülmektedir (www.ntv.com.tr, 2018).

1.5. TÜRKİYE’DE EĞİTİMİN GELİŞİM SÜRECİ

Türkiye’de eğitim anayasa tarafından yasalarla düzenlenmektedir. Anayasaya göre eğitim, devletlerin temel işlevlerinden birisidir ve devlet gözetimi altında yapılır. Bu nedenle Millî Eğitim Bakanlığına, eğitim hizmetlerinin sağlanması konusunda önemli görevler düşmektedir. Eğitim Türkiye’de genellikle kamu hizmeti olarak görüldüğünden değişimi yavaş gerçekleşmektedir (Şişman ve Taşdemir, 2008: 32,152).

Türkiye ve AB ülkelerinde zorunlu eğitim sürecinin ilk aşaması olan okul öncesi eğitiminde, öğrencilere temel becerilere dayalı eğitim verilmesi amaçlanmıştır. İkinci aşama olan ilköğretim sürecinde ise öğrencilere ortak bir temel eğitim verilerek toplumsal yaşama hazırlanmaları sağlanmakta, son olarak da ortaöğretim eğitimiyle öğrencilerin bireysel gelişimleri desteklenerek; onların üst öğrenim kurumlarına hazırlanmalarının sağlanması, bir mesleği öğrenebilmeleri ve genel kültür eğitiminin kazandırılması amaçlanmaktadır (Cansever, 2009: 227).

1.5.1. Osmanlı Döneminde Eğitim

Osmanlı İmparatorluğu’nun bir dünya devleti haline gelmesinde eğitimin önemi büyüktür. Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında eğitim faaliyetlerini vakıflar, denetim görevini de dini makamlar üstlenmişlerdir. Aynı zamanda eski Türklerin eğitiminde töreye de çok önem verilmiş, devlet ise sadece asker ve yönetici eğitimlerinden sorumlu olmuştur. Bu dönemde eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreseler olarak ikiye ayrılmıştır. Eğitim ve bilime çok önem veren Fatih Sultan Mehmet de bu iki gruba ek olarak Şahzadegan ve Enderun Mektebi isimli yeni kurumlar oluşturmuştur. Osman Gazi 1330 tarihinde Anadolu Selçuklu uygulaması örneği ile oluşturulan medreselerden ilkini,

İznik'te bulunan kiliseyi dönüştürerek oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmet de ilme hizmet edilmesi, bilim adamı yetiştirilmesi ve memleketin büyümesine katkı sağlamaları için yüksek tahsilli idareciler, kadılar, müftüler yetiştirmek amaçlarıyla yüksek medrese kurmuştur (Doğan, 2010: 135-185; Ünal ve Öztürk, 2008: 97).

Osmanlı Devleti'nde eğitim, toplumun ihtiyaçları doğrultusunda verilmeye başlamış fakat toplumun ihtiyaçlarındaki değişimler karşısında mevcut eğitim sistemi yetersiz kalmıştır (Demirtaş, 2008: 156). 1839 Tanzimat fermanının ilan edilmesine kadar eğitim dini ve geleneksel nitelikte devam etmiştir. 1824 tarihli fermanı ile ilköğretimi zorunlu kılan Sultan II. Mahmut, çocukların en başta dini eğitim öğrenmeleri gerektiğini söylemiştir (Akyüz, 2011: 9). Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleriyle başlayan yenileşme dönemlerinde, sürekli toprak kaybederek batı karşısında gerileyen imparatorluk eğitimin yetersizliğini kabul ederek eğitim alanında modernleşmeye gidilmesine karar vermiştir (Çelenk, 2008: 375). İkinci Meşrutiyet'ten sonra yapılan yenilikler arasında eğitim sisteminde yapılacak düzenlemeler de vardı. 1912 yılında Tahsil-i İptidai Kanun-ı Muvakkatı çıkarıldı ve her mahallenin giderlerini üstlenerek kendi okullarını yaptırmaları gerekliliği ortaya konuldu (Sağlam, 2003: 17). XIX. yy. da ve XX. yy. başlarında eğitim alanında yenilikler gerçekleşmiş, fakat savaş sonrasında Osmanlı devletinin yıkılması ile birlikte eğitime savaş koşulları altında devam edilmiştir (Demirtaş, 2008: 155).

Cumhuriyet dönemi öncesinde oldukça karmaşık olan eğitim sisteminde, birbirinden farklı eğitim veren okullarımız olmasının yanı sıra yabancı uyrukluların kurmuş oldukları okullar da vardı. Yabancı devletler aracılığıyla kurulan bu okullar, Türk okullarına kıyasla çok iyi eğitim vermekte ve eğitimde kullandıkları kitap ve araç-gereçlerini ülkelerinden paketli olarak temin etmekteydiler. Getirilen bu araç gereçler paketli olduğundan ve Osmanlı da bu konuda yetişmiş bir elemanın olmamasından dolayı gelen paketler kontrol edilememekteydi. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gelen bu dergi ve kitaplar ülkemize rahatça girebiliyor ve bu okulların hemen hepsinde çocukların Osmanlı'ya, Türk'e ve İslamiyet'e birer düşman olarak yetiştirilmesi ve çocukların Hristiyanlaştırılması sağlanıyordu (Sağlam, 2003: 16).

1.5.2. Cumhuriyet Döneminde Eğitim

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte birçok alanda değişimler gerçekleşmiştir. 1924 Anayasası ile ilkokulun zorunluluğu ilkesi ortaya koyulmuş, 1931 Anayasası ile de bu hükme ek olarak tüm Türk vatandaşlarının zorunlu olan ilkokul eğitimlerini Türk okullarında tamamlayacağı zorunluluğuna değinilmiştir. Eğitim bilgili insanların sayısını arttıran, bu insanların karakterlerini güçlendiren vazgeçilmez bir unsur olup aynı zamanda iktisadi kalkınmada bireylerin hayat kalitesini yükselten bir etkidir. Atatürk'ün Cumhuriyet döneminde Türk toplumunun yapısına uygun olarak yaptığı devrimlerle de eğitimin önemi yeterince kavranmıştır (Sağ, 2003: 19,23).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında açılan 74 ortaokul ve 19 lisenin sayısı 1940-41'li yıllarda sırasıyla 142 ve 44'e çıkarılmıştır. Mevcut ortaokulların sayısı 1980'li yıllarda 4103'ü bulurken liselerin sayısı ise 1108'e yükselmiştir. Osmanlı imparatorluğu zamanında kurulan Darülfünun dünyadaki gelişmelere ayak uyduramayınca 31 Mayıs 1933'te kaldırılmış, yerine 18 Kasım 1933'te Türkiye'nin ilk üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. İstanbul Üniversitesinin ardından peş peşe üniversiteler açılmış ve 1976 yıllarına gelince üniversite sayısı on sekizi bulmuştur (Sağ, 2003: 21).

Atatürk, eğitimi Cumhuriyet rejiminin koruyucusu, kalkınmanın en önemli vasıtalarından biri ve yeni neslin teminatı olarak görmüştür. Atatürk'ün eğitime bu denli önem vermesi ile eğitim, niceliksel ve niteliksel olarak cumhuriyet öncesi dönemle kıyaslanamayacak derecede gelişmiştir. Bu dönemde eğitimdeki düzensizliğe son vermek için çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve eğitimin tüm halka eşit verilebilmesi için gerçekleştirilen Harf İnkılabı eğitimin gelişmesine birer örnektir (Demirtaş, 2008: 160-161). Atatürk, eğitimin ana görevinin devletin varlığını sürdürmek olduğunu ve aynı zamanda eğitimin sosyal ve kültürel kalkınmanın temel unsuru olduğunu düşünmektedir. Atatürk bunları değerlendirerek eğitimin “monist” yani “tekçi” olmaması gerektiğini vurgulamış ve Türk eğitim felsefesinin temeline bilimi, akılı ve fenni yerleştirmiştir. Kalkınmanın akıl ve bilim sayesinde gerçekleşeceğine inanan Atatürk, milli eğitime fazlasıyla önem vererek milli eğitimin yüksek bir düzeye erişmesini sağlamıştır. 1923 – 1938 yıllarına gelindiğinde ise yapılan çalışmalarla eğitim sistemimizin temelleri oluşturulmuştur. Mektep-medrese ikiliği 3 Mart 1924'te Eğitim ve Öğretimi Birleştirme Kanunu ile kaldırılmış, 1926-1927 yıllarında karma eğitime geçilmiş, 1 Kasım 1928

yılında ise yeni Türk harfleri kabul edilmiş ve Arap harflerinin yerini Latin harflerinin alması ile birlikte “millet mektepleri” kurularak halka okuma-yazma öğretilmeye başlanmıştır (Kara, 2002: 1-7).

Atatürk, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yaptığı bir konuşmasında, yeni oluşturulmaya başlanan eğitim sistemi ile Türk insanının mantalitesinin, düşünce biçiminin, hayat tarzının, değerler sisteminin değiştirileceğini vurgulamıştır. Eğitimden sadece yeni topluma uygun, rejimi güçlendirecek birey yetiştirmesi beklenmez, aynı zamanda ekonominin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü yetiştirmesi de beklenmektedir. Atatürk ve arkadaşlarına göre ise yeni bir rejimin kurulması, yeni bir toplumsal düzenin oluşturulması, yeni bir değerler sisteminin yerleştirilmesi, ulusal bilincin uyandırılması ve gerekli ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi eğitim sayesinde gerçekleşeceğinden, eğitime bu dönemde çok önem verilmiştir (Eskicumalı, 2003: 23).

Cumhuriyet döneminde oluşturulan eğitim sistemimiz, Osmanlı İmparatorluğunun eğitim sisteminin birikim ve deneyimlerinden yararlanmış fakat Osmanlı İmparatorluğu eğitim sistemi kuruluş, kapsam ve işleyişiyle çağın gerisinde kaldığında aynı sistem sürdürülmemiştir. Cumhuriyetin kurucuları millî, laik ve çağdaş bir eğitim sistemi kurup geliştirmişlerdir (Yıldız ve Akgün, 1997: 124). Eğitimin ekonomik yönlerine ilgi ise bu dönemde gerçekleşen 1929-1930 dünya ekonomik bunalımından ülkemizin etkilenmesiyle başlamıştır. Bireylerin okur-yazar kılınması sayesinde iş verimliliği artacak ve kalkınma hızlanacağından dolayı millet mektepleri, öğretmen kursları, köy enstitüleri gibi örnekleri ile kitle eğitimi, eğitim sistemine yerleştirilmiştir. Ulusal Kalkınma Planlarında da ülkemizin batılı ülkeler düzeyinde kalkınmayı başarabilmesi için ülkemizdeki insanların değiştirilmesi gerekliliğine değinilmiştir (Adem, 1982: 9; Kaya, 1998: 44).

1.5.3. Planlı Kalkınma Dönemi Sonrasında Eğitim

1930'lardaki sanayi planları da düşünülürse, Türkiye'nin 70 yıl kadar bir planlama deneyimi vardır. 1961 Anayasası ile birlikte kaynakların verimli kullanılması ve kalkınmanın hızlandırılması amacıyla ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel planlama hizmetlerinin bir bütünlük içerisinde görülebilmesi için Devlet Planlama Teşkilatı

kurulmuş ve Türkiye’de kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması yasal bir zorunluluk olmuştur (Küçük, 2012: 11). 1962 yılında hazırlanan geçiş programı sonrasında, 1963-1967 yıllarını kapsayan ekonomik, toplumsal ve kültürel alanları “bütüncül” bir planlama anlayışı içinde ele alan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) hazırlanmıştır (Küçük, 2012: 11).

1963 yılından itibaren yapılmaya başlanan ve her beş yılda bir hazırlanan ülkenin beş yıllık kalkınma planları ile bu planların yıllık uygulama programları, sosyal adalet ilkelerine uygun bir şekilde demokratik sistem içinde insan kaynaklarının geliştirilmesini, sermaye birikiminin sağlanmasını, istikrarlı ve yüksek bir büyüme hızına ulaşılmasını, dünya ile bütünleşmesini, Avrupa Birliğine üyelik sürecinin tamamlanmasını amaçlamıştır. Bu planlarda insan gücü ihtiyaçları, insan gücü istihdam ilişkileri, örgün ve yaygın eğitime ayrılan kaynaklar, kaynakların dağılımı, eğitim ve öğretim kalitesini yükseltici tedbirler belirlenmiştir (Tuna, 2003: 3).

Planlı kalkınma politikası çerçevesinde ekonominin insan gücü gereksinimini karşılayan ve halkın eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla toplumsal değişmeye katkıda bulunan bir “sektör” olarak eğitim de kalkınma planları içindeki yerini almıştır (Küçük, 2012: 11).

1.5.3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Kalkınmanın en etkili araçlarından birisi olan eğitim, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelikte ve sayıda bireylerin yetiştirilmesinde başlıca yoldur. Ayrıca eğitim, toplumun yaratıcı gücünü ve verimini artıran, toplumda kişilere kabiliyetlerine göre yetişme imkânı sağlayan; insanlara, doğal ve toplumsal çevrelerini tanıma, bilinçli hareket etme imkânlarını veren, refah ve mutluluklarını artıran en önemli sosyal hizmettir (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1963: 441).

Eğitim Türkiye’de bugüne kadar önemli bir konu sayılarak bu alanda fazlasıyla harcamalar yapılmasına rağmen, eğitim sisteminin uzun süreli bir çerçeve içinde ve plânli olarak ele alınmayışı, eğitime bir bütün olarak bakılmayışı ve eğitim teşkilatındaki dağınıklık bu harcamaların yeterince verimli olmasını önlemiştir (DPT, 1963: 448).

Toplumun ihtiyaç ve şartlarına uygun insan yetiştirilmesi ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi Kalkınma Plânında büyük bir öncelik olarak yer almıştır (DPT, 1963: 38).

1.5.3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

Toplumun bilgi seviyesini yükseltmek ve çeşitli çalışma konularında verimliliği artırmak üzere, insanlar için örgün eğitimin yanı sıra, vatandaşlık haklarının kullanılabilmesi için gerekli olan okur- yazarlık eğitimi ile yaygın eğitim çalışmalarına öncelik verilecektir (DPT, 1968: 159).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde kadına yönelik programlar büyük bir önemle geliştirilecek ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çeşitli ve özel kadın eğitimi programları uygulanacak ve kız teknik öğretim kurumlarının desteği ile ev kadınlığı ve annelik bilgilerinin geniş kitlelere yayılması sağlanacaktır (DPT, 1968: 180).

1.5.3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Planlı Kalkınma sürecinde önemli bir yeri olan eğitim sistemi, fertlerin bilgi ve becerilerini geliştirme, kalkınma ile oluşan değişikliklere uyum sağlamalarını ve toplumdaki gelişimlere olumlu katkıda bulunmalarını sağlamada etkin bir role sahip olmasına rağmen, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında bu fonksiyonlarını tam olarak gerçekleştirememiştir. Aynı zamanda toplumda diğer sistemlerden bağımsız olarak düşünülmesi ve geliştirilmesi mümkün olmayan eğitim sisteminin diğer sistemlerle ilişkisine planlı dönemde yeterli derecede önem verilmemiştir (DPT, 1973: 109,710).

Eğitim, fertleri toplumun insan gücü ihtiyaçlarına ve değişen gelişmelere uyum sağlayabilmeleri şeklinde geliştirmesinin aksine maliyeti düşük ve kapasite yaratılması kolay alanlar için yetiştirmektedir. Böylece yetişen fertlerin ekonomik ve sosyal kalkınma gereklerine uygun nitelikte olmaması, ekonomik olarak önemli alanlarda insan gücü açığına neden olurken bazı alanlarda ise insan gücü fazlasına neden olmuştur (DPT, 1973: 110).

1.5.3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Tüm kademelerde eğitim, bireylerin kişiliğini geliştirmektense gereksiz bilgiler yığınınından oluşan ve kalıplaştırmaya iten, istihdam koşullarına ve teknolojik yapıya uyumlu olmayan içeriklerden oluşmaktadır. Toplumun orta düzeyde eğitimde, pahalı olan teknik eğitime talebin hızla artışına rağmen, teknik eğitime ayrılan kaynakların kullanımı

ile ilgili önlem alınmamış ve lise düzeyinde teknik alanlardan daha çok genel alanlarda gelişme olmuştur. Yükseköğretimde de aynı türden bireyler yetiştirilerek, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlara uygun bireyler yetiştirilmesinde yetersiz kalmıştır (DPT, 1979: 433).

Eğitim, kendi dışındaki ve kendi iç yapısından kaynaklanan sınırlamalar nedeniyle, etken bir araç olarak, kalkınmanın gerektirdiği nitelikte insan yetiştirmeyi, sosyal adaleti, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi sağlayamamıştır (DPT, 1979: 433).

III. plan döneminde de eğitimin tüm topluma dengeli ve verimli şekilde yaygınlaştırılması, geçmişte eğitim için var olan bazı sınırlamalar (sosyal adaleti ve fırsat eşitliğini gerçekleştirecek bir araç olarak kullanılmaması, eğitime ayrılan kaynakların sınırlılığı nedeniyle içeriğinin ekonominin ve toplumun değişen şartlarına uygun olarak geliştirilememesi) nedeniyle engellenmiştir (DPT, 1979: 148-150).

1.5.3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, en değerli millî varlığımız ve kalkınmanın sürükleyici faktörlerinden en önemlisi olan beşerî kaynağımızın değerlendirilerek eğitim sayesinde kalkınmanın hizmetine verilmesi, eğitim-öğretimin hayata yönelik olması, eğitimin her aşamasında niteliğin yükseltilmesi ve kalkınmanın ihtiyacı olan insan gücünün yetiştirilmesi temel nokta olmuştur (DPT, 1985: 140).

Eğitim çağındaki nüfusun talep ettiği hizmetlerin artışı yavaşlarken; kalitenin artışı için imkânların çoğalması ve kalkınmanın gerekliliklerini karşılayabilmek için nüfusun eğitilmesi gerekmesine rağmen orta yaş grubu için yeteri kadar istihdam sağlanması ve gerekli olan hizmet içi, yaygın eğitim sayesinde bu grubun işe girebilmeleri temin edilmelidir (DPT, 1985: 127).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde;

- Eğitimin bütün kademelerde niteliğin artırılması,
- Eğitimin her aşamasında bireylere kazandırılan bilgi ve becerilerin hayata yönelik olması,
- Eğitimde doğumdan ölüme kadar süreklilik esas olması; gibi politikalar uygulanacaktır (DPT, 1985: 140-142).

1.5.3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

Beşinci plan dönemine göre altıncı plan döneminde kamu kesimi yatırımlarında eğitim yatırımlarına daha fazla önem verildiğinden, cari giderlerde de eğitim hizmetlerine öncelik sağlanacaktır. Bunun yanı sıra sendikaların eğitim faaliyetleri desteklenecektir. Okul öncesi eğitimin okullaşma oranında %10'un üzerine çıkarılması hedeflenerek anasınıfları genişletilecek, lise düzeyindeki bireyler ilgi alanlarına göre mesleklere yönlendirilebilmeleri açısından rehberlik birimleri ile desteklenecektir. Çeşitli sektörlerin ihtiyaç duyduğu insan gücü, Yükseköğretim, meslek yüksekokulları ve meslek liselerinde verilen eğitim sayesinde oluşacak ve bu kişilerin mesleki becerileri artırılacaktır (DPT, 1990: 11, 298).

Eğitim kalitesinin; teknolojik gelişmenin ve kalkınmanın gereklerine uygun biçimde artırılması, insan gücünün ihtiyaç duyulan nicelik ve niteliklere uygun olarak yetiştirilmesi planları esas alınacaktır. Ekonominin ihtiyaç duyduğu meslekleri oluşturabilmesi için iş gücü piyasası ile bağlantısı kurularak, örgün ve yaygın mesleki teknik eğitimi, iş öncesi işbaşı eğitimleri, kısacası beceri kazandırma eğitimleri ile eğitim sisteminin geliştirilmesi sağlanacaktır (DPT, 1990: 353).

Kırsalda yaşayanların eğitim ve kültür seviyelerinin artırılması için yaygın eğitim programları geliştirilecek, kadınların düzenlenen mesleki eğitimden faydalanabilmeleri ve seviyelerinin yükseltilmesi maksadıyla tarım dışı istihdamın yaygınlaştırılması sağlanacak, bunların yanı sıra özel eğitime ihtiyacı olan çocuklardan daha fazla sayıda eğitim imkânlarından faydalandırılacaktır (DPT, 1990: 287, 321).

1.5.3.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

Eğitim sisteminin işleyişinden kaynaklanan sorunlar ve nüfusun eğitim düzeyindeki yetersizlikleri devam etmektedir. 1900 yılındaki nüfus sayımına göre işgücünün yaklaşık %80'i ilkokul mezunu olup yeteri derecede geliştirilememiştir. Yedinci plan döneminde eğitim öncelikli sektör olarak ele alınacaktır. Ekonomik ve sosyal gelişmede en önemli unsurlardan biri olan insan gücünün örgün ve yaygın eğitimde, uluslararası alanda rekabet yapabilecek şekilde, yetiştirilmesi esas olacaktır (DPT, 1996: 23).

Eğitimde gelişen teknolojinin kullanılması ve yaygınlaştırılması istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Fakat eğitimin her aşamasının yaygınlaştırılması sayesinde okul öncesinden emekliliğe kadar insani gelişim için tüm imkânlar sağlanacaktır (DPT, 1996: 22).

İşletmelerin gelişmiş ülkelerdeki gibi eğitime daha fazla özen göstermeleri ve sürece katılmaları önem arz etmesine rağmen Kamu ve özel sektör kuruluşlarının mesleki ve teknik eğitime gerektiği kadar özen göstermemeleri önemli bir sorun teşkil etmektedir. Böylece ekonominin ihtiyacı olan insan gücünü yetiştirmesi için mesleki teknik eğitim arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır (DPT, 1996: 25).

1.5.3.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Eğitimin büyük kentlerde kalabalık sınıflarla ikili öğretim şeklinde olması diğer alanlarda ise birleştirilmiş sınıflar şeklinde olması nedeniyle eğitimin bütün kademelerindeki eksiklikler, eğitimin kalitesini olumsuz etkilemektedir. İkili öğretim uygulamasının ve kalabalık sınıfların mevcudunun azaltılması bu plan döneminde sağlanması hedeflenmiştir (DPT, 2001: 14).

Eğitimin her aşamasında yeni teknolojilerin kullanılması, yaygınlaştırılabilmesi için bilgisayarlı eğitim gerekmesine rağmen bu konuda yeterli düzeyde gelişme sağlanamamıştır. Tüm topluma hayat boyunca öğrenme imkânı sunulabilecek, üniversiteye giremeyen öğrencilere becerileri doğrultusunda eğitimler verilmesi amaçlanmıştır (DPT, 2001: 84).

Ekonominin ihtiyaç duyduğu insan gücünün gerektiği kadar eğitim düzeyine sahip olmaması, gelişmiş ülkelerle kıyaslanınca çalışan nüfusun eğitim seviyesinin çok düşük olması, işgücü niteliğinin geliştirilmesinin gerekliliğini göstermektedir (DPT, 2001: 89).

1.5.3.9. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Nitelikli insan gücü yetişmesi tüm dünyada önemli bir konu olarak görülmektedir. İşgücünün eğitim seviyesi dokuzuncu plan döneminde yükselmiş fakat yine de AB ortalamalarına göre düşük seviyede kalmıştır. Plan döneminde eğitim ve istihdam ilişkisi gerektiği ölçüde oluşturulamamıştır (DPT, 2007: 38).

Sekizinci plan döneminde yenilenen müfredat programları, teknoloji kullanımı artışı, eğitime ayrılan kaynakların etkin kullanımı ihtiyacı devam ederken zorunlu eğitimin de 8 yıla çıkarılmasıyla nüfusun eğitime erişiminde önemli ilerleme görülmüştür. Eğitim sisteminin sınav odaklı olması eğitime ayrılan kaynakların verimsiz kullanılmasına, beklenen amaçlara ulaşılamamasına, ailelerde ve çocuklarda çeşitli problemler meydana getirmesine neden olduğundan sınav odaklı eğitim sisteminden vazgeçilmesi amaçlanmıştır (DPT, 2007: 40).

Dokuzuncu Plan Döneminde Merkezi idare dışında gönüllü kuruluşlar ve özel sektörün de katkısıyla yaşam boyu eğitim yaklaşımı benimsenerek eğitim yaygınlaştırılacak, eğitim dışında kalan kişilere çeşitli öğretim imkânları sağlanacak, sınıflardaki kalabalık mevcut azaltılacak, kadınlara eğitimlerle mesleki beceri kazandırılarak onların ekonomik hayata katılmaları sağlanacaktır (DPT, 2007: 86-89).

1.5.3.10. Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018)

Ülkelerin ekonomik gelişmişliği, eğitim seviyesi ve işgücünün niteliksel özellikleri ile ilişkilendirildiğinden, beşerî sermayenin niteliğindeki iyileşme genç nüfusa sahip ülkemiz için bir kaynak olduğundan bu durum değerlendirilerek büyüme ve kalkınmaya olumlu katkılarda bulunacaktır. İşgücü niteliğindeki artışın yanı sıra mesleklerin gerektirdiği beceriler de elde edilirse, insan kaynağımızın geliştirilerek çalışma hayatı ile ilişkisi iyileştirilecektir (DPT, 2014: 12).

Eğitimde ücretsiz ders kitabı uygulaması, FATİH projesi başlatılmasıyla fırsat eşitliği artırılarak her türlü alt yapı iyileştirilmiş, eğitimin tüm kademelerinde okullaşma oranı artmış, zorunlu eğitim sistemi 12 yıl olacak şekilde yapılandırılmıştır. Tüm bu olanaklara rağmen bireylerin eğitim seviyesindeki artış OECD ve AB ortalamalarını yakalamaya yetmemiştir (DPT, 2014: 30-31).

1.5.3.11. On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2019-2023)

Ülkemizdeki eğitim sistemine köklü reformlar yapılarak eğitim kalitesinin artırılması, bunun yanı sıra rekabetçi üretimin gerçekleştirilmesi için gerekli olan iş gücünün yetiştirilmesi, on birinci kalkınma planı döneminin temel öncelikleri arasında yer almıştır. Nitelikli işgücü talebinin karşılanabilmesi için bireylerin kolaylıkla eğitime

ulaşabilmelerine gelir dağılımı açısından bakıldığında uzun dönemde olumlu geri dönüş sağlayacağı düşünülebilir (DPT, 2019: 11).

Bu plan dönemi ile birlikte 5 yaş zorunlu eğitim kapsamına alınacak ve bu amaç doğrultusunda alternatif eğitim modelleri de oluşturularak ek derslikler sağlanacaktır (DPT, 2019: 135). Geçici koruma altında olan bireylerin de eğitim imkânlarından faydalanmaları sağlanacak, öğrencilerin teknolojiye kolay erişmelerini sağlamak amacıyla okulların aę alt yapısı geliştirilecek ve etkileşimli tahtalar kurulacaktır. Eğitimin tüm kademeleri için okullaşma oranları artırılacak hatta okulların nitelikleri artırılarak okullar arası başarı düzeyi eşit seviyelere çekilmeye çalışılacaktır (DPT, 2019: 136).

Yükseköğretimde lkemizin uluslararası düzeyde iyi seviyede olması sağlanacaktır. Üniversitelerdeki yabancı uyruklu akademisyenlerin toplam akademisyen sayısı oranında payı artırılacaktır (DPT, 2019: 136).

On birinci Kalkınma Planı döneminde eğitim sektörüne yapılan yatırım artışı, diğer sektörlere yapılan yatırımlardaki artışa oranla daha fazla olacaktır. Hatta 2020-2023 dönem yatırım programlarına bakıldığında en büyük payın eğitim sektörüne ayrıldığı görülmektedir (DPT, 2019: 140).

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE BEŞERİ SERMAYE

Önceleri kalkınma sadece ekonomik anlamda büyüme ve gelişme olarak ifade edilirken son zamanlarda siyasi iktidarın, belli politikalar uygulayarak, toplumsal koşulların geliştirilmesi, refah düzeylerinin artırılması anlamına gelmektedir (Çakmak, 2008: 36). Kalkınma aynı zamanda reel gelir artışı, sosyo-ekonomik yapıların değişimi, teknolojik gelişme, eğitim düzeyinin yükselmesi anlamlarına da gelmektedir (Altundemir, 2012: 94). Kalkınma kavramı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyal, ekonomik, ve toplumsal gelişmişlik seviyelerine ulaşmak için geçen süreç anlamına gelir (Yıldız ve Akgün, 1997: 17). Kalkınma bu yönleri ile hem toplumsal hem de ekonomik bir süreci ifade etmektedir (Çakmak, 2008: 36).

Ülkelerin ekonomik kalkınmaları, üretimi artırmak için teknolojinin geliştirilmesi, sermayenin akılcı bir şekilde kullanılması, gelir düzeyinin artması olarak yorumlanmıştır. Bunların gerçekleştirilmesi ise eğitilmiş insan ile mümkün olduğundan, insan faktörü kalkınmanın temel öğelerinden biridir (Taş, 2008: 159). Örnek verilecek olursa, yetişmiş insan gücüne sahip olan Japonya kıt kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak ekonomik olarak büyük gelişme gösterirken, petrol bakımından zengin olan bazı ülkeler, yetişmiş insan gücüne sahip olmadığı için bu zengin kaynaktan yeterince faydalanamamaktadırlar (Çakmak, 2008: 37). Görüldüğü gibi kalkınmada bilgili topluma, becerikli insan gücüne ihtiyaç olduğundan eğitim yolu ile bireylerin çalışma, öğrenme isteği ile donatılması, bilinçlendirilmesi gerekmektedir (İnanç, Güner, ve Sarısoy, 2006: 66).

Kalkınma dünyada bütün toplumların ilk hedefleri arasındadır. Ülkelerin kalkınması, yeni bilimsel bilgilerin birikimi ve bu bilgilerin teknolojiye uygulanması, milli gelir miktarı, gelir düzeyi artışı, eğitim; sosyal, kültürel ve politik durumları, yaşam standartlarındaki gelişme düzeyidir (Hoşgörür ve Gezgün, 2005: 5; İnanç, Güner, ve Sarısoy, 2006: 62). Gelişmekte olan ve az gelişen ülkelerin, gelişmiş ülkelerin yaşam düzeyine ulaşmak için büyümeye çalışmaları, gelişen ülkelerin ise mevcut durumlarını sürdürmeye çalışmaları amacıyla toplumsal gelişme sürecini hızlandırmaları, kalkınma sayesinde gerçekleşecektir (Ergün, 2011: 5).

Bir ülkenin okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi gibi gelişmişlik düzeyinin göstergeleri, kalkınmanın merkezinde insanın olduğunu ve ekonomik kalkınma sürecinde insana yapılacak yatırımlar ile beşeri sermayenin önemini de göstermektedir (Hoşgörür ve Gezgin, 2005: 5; Özyakışır, 2011: 64). İyi eğitilmiş insan kaynağı olan beşeri sermaye ile birbirini tamamlayan fiziki sermaye, kalkınmanın önemini belirleyen faktörlerdir.

2.1. KALKINMANIN TANIMI VE ÖNEMİ

II.Dünya Savaşı sonrasında, sömürgeciliğin ortadan kalktığı yıllarda ortaya çıkan kalkınma, tanımlaması oldukça karmaşık bir kavramdır (Özyakışır, 2011: 47). Gelir artışı, eğitim ve sağlık düzeylerinin yükselmesi, teknolojik gelişme, verim artışı, okuryazarlık ve okullaşma oranı ve gelişmişlik düzeyi kalkınmanın faktörleri arasında yer almaktadır (Bassanini ve Scarpetta, 2001: 2). Literatürde tanımlanmasına fazlasıyla yer verilen kalkınmayı, kişi başına gelirin artması anlamına gelen büyümenin yanında, üretim biçiminde yapısal değişiklik, teknolojik yenilik, sosyo-ekonomik iyileşme, siyasal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme biçiminde de tanımlayabiliriz (Erarı, 2002: 1; Şenses, 2004: 13).

GSMH'deki artış anlamına gelen büyümeden farklı olarak, uzun dönem sosyo-kültürel gelişim ve toplumsal değişim süreci olan kalkınma, gelişmeyi hedefleyen bütün ülkelerin ortak hedefi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ekonomik kalkınma büyümeye oranla oldukça geniş bir çerçevede ele alınmış nicel ve nitel yönlü bir kavramdır (Özyakışır, 2011: 49).

2.1.1. Ekonomik Kalkınmanın Göstergeleri

Ülkelerin sadece ekonomik anlamda ilerlemeleri değil; bunun yanı sıra sosyal, siyasi ve kültürel alanların birçoğundaki gelişme anlamına gelen ekonomik kalkınma, ülkelerin gerçekleştirmek istedikleri amaçlarından birisidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin önem gösterdiği ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için ülkeler birçok aşamayı gerçekleştirmelidir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 250). Başka bir ifadeyle ekonomik kalkınmanın belirleyicileri, siyasal ve yönetsel, hukuki ve kurumsal ile sosyo-kültürel faktörlerdir. Ekonomik kalkınmanın birçok belirleyicisi olmasına rağmen ekonomik faktörler bunlar arasındaki en önemli olanıdır. Ülkelerin kalkınmasına önemli katkısı olan

diğer faktörlerin gelişmesi de ekonomik faktörler vasıtasıyla olduğundan, aralarında en çok öneme sahip olan faktör ekonomik faktörlerdir. Ekonomik faktörleri; sermaye birikimi, doğal kaynaklar, teknoloji, nüfus artışı, gelir dağılımı ve beşerî sermaye (sağlık, eğitim) şeklinde sıralamak mümkündür (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 252).

2.1.1.1. Sermaye Birikimi

Doğada serbest biçimde bulunmayan, insan tarafından üretilmiş üretim araçları olarak ifade edilen sermayenin birçok çeşidi bulunmaktadır. Üretim artışına önemli katkısı olan aletler, makineler, ulaşım araçları, sanayi gereçleri ve fabrika bunlardan bazılarıdır. Sermaye birikimini tanımlayacak olursak bir firma ya da ülkenin belirli bir dönemde üretebileceği mal ve hizmetlerin toplamı ve kendi kendini besleyen kümülatif (gittikçe artan) bir süreç olarak ifade edebiliriz (Anadolu Üniversitesi, t.y.: 16). Aynı zamanda toplumun ürettiği değerlerin tamamını harcamayıp tasarruflarının bir kısmını sermaye mallarına ayırması da sermaye birikimi olarak tanımlanmaktadır. Farklı bir tanımda ise bir firma veya ülkenin belirli bir dönemde üretebileceği mal ve hizmetlerin tamamına sermaye birikimi denmiştir. Ölçek ekonomilerinin ve artan getirinin temelini oluşturan yatırımlar, yeni teknolojilerin ülkeye sokulmasını, yeni çalışma alanlarının oluşturulmasını sağlamaktadır. Sermaye birikiminin artışı büyümeyi de olumlu yönde etkileyecektir. Bu sebeple ülkelerin ekonomik büyüme seviyelerini yükseltebilmeleri için yatırımlarını artırmaları gerekmektedir (Cinel, 2104: 15).

Yatırımlar, ekonomik kalkınma ve ekonomik kalkınma hızının stratejik faktörü olduğu için ülkeler her yıl elde ettiği GSMH'den yatırımlara ne kadar pay ayıracıklarını belirlemelidirler. Bunun yanı sıra kendiliğinden değil, toplumun bilinçli isteği ile oluşan ekonomik kalkınma sürecinin, sermaye olarak maliyetinin ne olduğunu da bilinmelidir. Ekonomik kalkınma belirleyicilerinden olan yatırımların dolayısıyla sermaye birikiminin ne kadar önemli olduğunu kabul eden az gelişmiş ülkeler, üretim artışını sağlayabilmek için sermaye birikimlerini yükseltmeyi zorunlu görmüşlerdir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 254).

Literatürde ekonomik kalkınma ile yatırım ilişkisini açıklayan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların çoğunda bu ilişki çoğunlukla pozitif yönlü çıkmaktadır. Paolino 2009 yılında yaptığı çalışmasında, en küçük kareler tekniğini kullanarak Çin'de

1977-2007 döneminde yabancı ve yerli yatırım, insani gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye değinmiştir. Paolino'nun çalışması Çin'de yatırım ve ekonomik büyümedeki artışın doğrudan ülkeye yabancı yatırımları çektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Paolino gibi Poveda da 2013 yılında benzer şekilde bir çalışma yapmış ve panel veri analizini kullanarak 1993-2007 döneminde Kolombiya'da 32 bölümde ekonomik kalkınma, yatırımlar, tasarruf, güvensizlik ve sosyal koşullar arasındaki ilişkiye değinmiştir. Çalışma sonucunda yatırımlar, tasarruf ve insani gelişmenin, ekonomik kalkınmayı pozitif etkilediği ortaya çıkmıştır (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 254).

Sermaye birikimi ve yatırımların ekonomik kalkınmayı pozitif etkilemesini; tasarruflar kanalıyla sermaye birikiminin artması sonucunda ülke milli gelirinin artmasına, istihdam üzerinde pozitif etki meydana getirmesine ve bölgeler arası gelişmişlik farklarını en aza indirebilmesine bağlayabiliriz. Yatırım ve sermaye birikimi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki hem teorik hem de ampirik literatür tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle bu ilişkinin pozitif yönlü olduğu görülmektedir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 254).

2.1.1.2. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, doğada bulunan ve insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kullanılabilen ve kullanılmaya hazır olan; toprak, su, madenler, orman ve hayvanlar gibi varlıkların tümüdür (Anadolu Üniversitesi, t.y.: 16). Başka bir ifadeyle insanların ihtiyaçlarının karşılanmasına, toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesine imkân veren ve çevrede bulunan araçlardır. Bu araçlar, insanların onları değerlendirerek üretim ve tüketimde kullanmasıyla kaynağa dönüşmektedir. Bu sebeple doğal kaynakları, doğal yollar ile oluşan ve insan ihtiyaçlarını gidermek için kullanılan kaynaklar şeklinde de ifade etmek yanlış olmayacaktır (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 253).

Bir ülkenin coğrafyası, sahip olduğu doğal kaynakların belirleyicisi olup büyüme süreci açısından çok önemlidir. İnsan ihtiyaçlarını karşılamada kullanılan doğal kaynaklar, yenilebilen ve yenilemeyen kaynak şeklinde doğada bulunmakta ve üretim faktörü olarak iktisadi büyüme sürecine girdi oluşturmaktadır. Petrol, doğalgaz, kömür gibi fosil kaynaklar ve demir, altın, gümüş, bor gibi madenler yenilemeyen kaynakları

oluştururken su, hava, toprak ve ormanlar ise yenilebilen kaynakları oluşturmaktadır (Anadolu Üniversitesi, t.y.: 16).

Doğal kaynaklar, endüstrileşmenin belli safhalarına destek vererek ekonomik kalkınma sürecine katkı sağlamaktadır. Endüstrileşme süreci tamamlandığında ise, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, kır yaşamından kent yaşamına geçilmekte ve üretimde kullanılan eski teknolojiler yerini yeni teknolojilere bırakmaktadır. Literatürde ekonomik kalkınma ve doğal kaynaklar arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazılarını değinilecek olursa;

- Barbier panel veri analizini kullanarak yaptığı çalışmasında, tropikal gelişmekte olan ülkelerde (kişi başı GSYH'si 3.500 dolardan az olan ekonomiler), 1961-94 döneminde ekonomik kalkınma ve tarımsal arazi ilişkisine değinmiştir. Çalışma sonucunda tarımsal arazi genişlemesinin ekonomik kalkınmayı etkilediğini ve aralarında bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 253).
- Philippot da 2010 yılında benzer şekilde panel veri analizi yöntemi kullandığı çalışmasında, 1990-2003 döneminde Orta-Doğu Avrupa ülkeleri ile eski Sovyetler Birliği'nden geçiş ekonomilerinde, doğal kaynaklar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, kişi başı milli geliri bağımlı değişken olarak incelemiş ve büyüme-doğal kaynaklar arasında güçlü ve olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmiştir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 253).

Gerek teorik gerekse ampirik literatürde, ekonomik faktörlerden biri olan doğal kaynaklar ile ekonomik kalkınma arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Tarımsal üretim örnek olarak düşünülecek olursa doğal kaynaklar ile ekonomik kalkınmanın ilk aşamasının gerçekleştiği ve bu kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasıyla birlikte kalkınma sürecinin hız kazanabileceği görülebilir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 253).

2.1.1.3. Teknoloji

İktisadi büyümenin dinamiklerinden biri olan teknoloji, bir mal veya hizmetin üretiminde gerekli olan bilgi, organizasyon ve üretim tekniklerinin bütünü olarak ifade edilirken teknolojik gelişme ise belirli bir kaynaktan daha üstün kalitede mal veya hizmet üretimine olanak sağlayan bilgilerin ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir. Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler; toplumların kültürel, ekonomik ve siyasi yapılarını da

etkilemektedir. Sanayi devrimi ile birlikte yeni buluşların hız kazanması, iktisatçıları teknolojik gelişmenin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini incelemeye sürüklemiştir. Yeniliklerin kapitalist ekonomide rekabetçi üstünlüğün ana unsuru olduğunu ifade eden Marx ve Schumpeter, teknolojik gelişme ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen öncü iktisatçılardır. Kuznets de teknolojik gelişmenin iktisadi büyümeye etki ettiğini savunan iktisatçılardandır. Kuznets bilimsel alanda yapılan yeni keşifler, icatlar, iyileştirmeler ve buluşların firmalar tarafından yaygın kullanılması konusundaki başarılar ile teknolojinin büyümeye katkı sağladığını belirtmektedir. Aynı zamanda Kuznets, az gelişmiş ülkelerin, kısa vadede teknoloji ithal ederek uzun vadede de kendi teknolojilerini geliştirmek adına AR-GE faaliyetlerine önem vererek üretim kapasitelerini artıracaklarını vurgulamaktadır (Anadolu Üniversitesi, t.y.: 17).

Teknoloji, gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkeler açısından daha da önemlidir. Geliştirildiği çevrenin sosyal ve ekonomik özelliklerine göre uyarlanan teknoloji tek başına sanayileşme sorununu çözememektedir. Teknolojinin başarılı şekilde kullanılabilmesi için uyarlandığı ülkede bunu gerçekleştirebilecek kapasitenin oluşturulması gerekmektedir. Geri kalmış ülkeler, sanayileşmiş ülkelerin geçirdiği uzun, zahmetli ve yüksek maliyetli deneyimi yeniden yaşamaya gerek duymadığından “Geç Gelenlerin Avantajı” kuramına göre gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek hızla ekonomik kalkınma şansına sahiptirler (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 257). 1980 – 2011 döneminde Türkiye ekonomisi incelendiğinde istihdamın verimlilik sayesinde, verimliliğin de teknolojik gelişme ile arttığı gözlemlenmiş ve buradan ileri teknolojinin verimlilik artışı anlamına geldiği sonucuna varılmıştır (Cinel, 2104: 16).

Ekonomik kalkınma ve teknoloji ilişkisi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle bilgi teknolojisinin ekonomik performans ile bir ilişki içinde olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmalardan birisi Driouchi vd. tarafından 2006 yılında yapılmıştır. Driouchi 1995 – 2001 döneminde dört ülke grubunda bilgi ve ekonomik performans ilişkisini regresyon analiz yöntemini kullanarak incelemiş ve yaptığı çalışma sonucunda bilginin her ülkenin ekonomik büyümesinde itici güç olduğunu tespit etmiştir. Amavilah da 2007 yılında benzer şekilde bir çalışma yapmış ve 1976 – 2004 arası dönemi baz alarak Botsvana, Namibya ve Güney Afrika’da bilgi teknolojisi ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Amavilah yapmış olduğu çalışmasında belirttiği ülkelerin ekonomik performansının; çoğunlukla

teknolojiye, teknolojik değişime ve her ikisinin de temelini oluşturan temel bilgiye bağlı olduğunu tespit etmiştir (şaşmaz ve Yayla, 2018: 257).

Ekonomik faktörlerden biri olan teknolojinin, ekonomik kalkınma ile ilişkisine hem teorik hem de ampirik literatürde değinilmiştir. Teknolojinin sanayileşme üzerindeki önemli etkisi ve teknolojik değişme ile seri üretimin kolaylaşması sonucu ekonomik kalkınmanın hız kazanması, teknoloji ve ekonomik kalkınma ilişkisini açıklamaktadır (şaşmaz ve Yayla, 2018: 257).

2.1.1.4. Nüfus Artışı

Yüksek doğum ve ölüm oranları, düşük doğum ve ölüm oranları, kitlesel göç gibi değişik şekillerde ortaya çıkan nüfus artış hızının; ülke ekonomisine hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğu ekonomi literatüründe ifade edilmektedir. Araştırmacılar bazıları nüfus artış hızı ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin olduğunu belirtirken bir kısım araştırmacı da pozitif bir ilişkinin olamayacağına değinmiştir. Günümüzde az gelişmiş ülkeler yüksek nüfus artış hızına, gelişmiş ülkeler ise sıfıra yakın düzeyde nüfus artış hızına sahiptirler (Alataş, 2014: 18).

Ekonomik kalkınma açasından kişi başi mili gelirin, milli gelirden daha anlamlı olması nüfus artış hızı ile milli gelir artış hızı arasındaki ilişkiyi son derece önemli kılmaktadır. Ülkedeki nüfusun optimal düzeyde olması, ülkedeki kaynakların ülke nüfusuyla uyumlu olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bir ülkede nüfus artış hızının fazla olması, şehirleşmenin hızlanmasına, cari harcamaların artmasına dolayısıyla ülke kalkınması için ayrılan kaynakların azalmasına sebep olmaktadır. Nüfus artış hızı kadar ülkedeki nüfusun niteliği de büyük önem arz etmektedir. Bir ülkede yaşlı nüfus oranının fazlalığı daha düşük, tasarruf oranını ve ekonomik büyümeyi gösterirken genç nüfus oranının fazlalığı ise daha yüksek işgücüne katılımını, tasarruf oranını ve ekonomik büyümeyi göstermektedir (Alataş, 2014: 18-19).

Nüfus artışının olumlu etkisi düşünöldüğünde, ekonomide talep artışına sebep olduğunu ve üretim sürecine katkıda bulunacak emek girdisi anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Türkiye ekonomisinin büyüme süreci incelendiğinde, nüfus artışı ve istihdamın; işgücü talebi artışına, ücret farklılıklarının azalmasına, işçilerin teknik bilgilerinin gelişmesine ve verimliliğin artmasına sebep olduğunu ve buna bağlı olarak

reel gelirde artışa yol açtığını görebiliriz. Mevcut nüfusun istidam durumu, ülkenin ekonomik yönden gelişmişliğinin en önemli göstergelerinden olup işsizlik düzeyi ne kadar düşük ise büyüme ve gelişmişlik oranı da o kadar fazla olacaktır. Yıllara göre Türkiye’de büyüme rakamları incelendiğinde işsizlik düzeyinin arttığı dönemlerde büyüme hızının azaldığı, istihdam düzeyinin arttığı dönemlerde ise büyüme hızının arttığı gözlemlenmiştir (Cinel, 2104: 16).

2.1.1.5. Gelir Dağılımı

Ülke içinde belli zamanda oluşturulmuş olan gelirin; bireyler, gruplar veya üretim faktörleri arasında nasıl ve ne ölçüde paylaşıldığı “gelir dağılımı” kavramıyla ifade edilmektedir. Devletin en önemli görevleri arasında olan gelirin adil dağılımı aynı zamanda iktisat politikasının da temel amaçları arasındadır ve farklı gelişmişlik düzeylerine sahip olan tüm ülkelerde, üzerinde durulan ve durulması gereken önemli bir konudur. Gelirin adaletsiz şekilde dağıtıldığı ülkelere bakıldığında toplumlarda huzursuzlukların olduğu; darbe, devrim, kitlesel şiddet ve politika belirsizliği gibi risklerin arttığı ve bunların ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediği görülmüştür (Alataş, 2014: 12-13; Şaşmaz ve Yayla, 2018: 262-263). Aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizlik işgücünün eğitim, sağlık ve beslenme gibi harcamalarını da azalttığından beşerî sermayenin gelişimini engellemekte ve bu da büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir (Cinel, 2104: 16).

Gelir dağılımının adaletli olarak dağıtıldığı gelişmiş ülkelere bakıldığında sosyal uyumun ve dayanışmanın daha iyi sağlandığını, vatandaşların sosyal sermayeden ve destekten daha fazla yararlandığını görebiliriz. Gelir dağılımındaki adaletsizlik yoksulluğu doğuran temel faktörlerden biri olduğundan birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gelir dağılımıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ortalama gelir, eğitim, toprak mülkiyetindeki artan eşitsizlikler yüksek düzeyde yoksulluğa neden olmaktadır. Bu sebeple aralarında sıkı bir değiş-tokuş ilişkisi olan yoksulluğun azaltılması ve adil bir gelir dağılımı, ekonomik kalkınmada en önemli amaçlar arasındadır (Alataş, 2014: 12-13).

Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisi, literatürde birçok çalışmaya konu olmuştur. Gelir dağılımının kalkınmanın belirli bir düzeyinden sonra (eşik noktası)

toparlanacağı, kalkınmanın ileriki düzeylerinde ise bozulabileceği şeklinde iki farklı görüş çalışmalara konu olmuştur. Kuznet's hipotezinde kalkınma düzeyleri arttığı zaman ülkede gelir eşitsizliğinin önce arttığını sonra tepe noktasına vardığını ve sonra da düşme eğilimine girdiğini belirtmiştir. 2017 yılında Karhan ve Güdelci, gelir dağılımı ve ekonomik kalkınma ilişkisini yumuşak geçişli panel regresyon analizini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmalarında 7 gelişmiş ve 7 gelişmekte olan ülkenin 1990-2016 döneminde GINI katsayısı ile büyüme verilerini kullanarak şu sonucu çıkarmışlardır: Kişi başı gelir 12.025 dolar olana kadar gelir dağılımı bozulmakta, eşik gelir düzeyi üzerinde ise gelir dağılımı toparlanmaya geçmektedir. Karhan ve Güdelci, çalışmalarında varılan sonucun Kuznet's in hipotezine paralellik gösterdiğini de belirtmişlerdir. Yine 2017 yılında Öztürk ve Oktar da ARDL sınır testi yaklaşımını kullanarak benzer bir çalışma yapmışlardır. Öztürk ve Oktar Türkiye'de 1990-2015 döneminde gelir eşitsizliği ve kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiş ve çalışmalarında şu sonuca varmışlardır: Türkiye'de kalkınmanın artması sonucunda gelir eşitsizliği azalmakta ve kalkınmanın daha ileri aşamalarında gelir eşitsizliği yeniden artmaktadır. Öztürk ve Oktar çalışmalarından ulaştıkları sonucun Kuznet's hipotezinin tam tersi yönünde olduğunu belirtmişlerdir (Şaşmaz ve Yayla, 2018: 262-263).

Gelir dağılımı ve ekonomik kalkınma ilişkisini özetleyecek olursak; gelir dağılımının daha adil olmasıyla toplumsal refah artacak ya da ekonomik kalkınmanın sağlanması gelir dağılımını iyileştirecektir. Ekonomik faktörler arasında yer alan gelir dağılımının ekonomik kalkınma ile olan ilişkisi gerek ampirik gerekse teorik literatür tarafından destek görmüştür.

2.1.1.6. Beşerî Sermaye

Beşerî sermaye, ülke ekonomisinde üretime katılan bireylerde bulunan tecrübe, bilgi ve beceri gibi olumlu değerler şeklinde ifade edilebilir. Beşerî sermaye gelişimine eğitim, sağlık, beyin göçü, nüfus büyüklüğü gibi çeşitli faktörler etki ederken fiziki sermaye de beşerî sermayeden oldukça fazla etkilenmektedir (Cinel, 2104: 16). Milton Friedman, Gary Becker ve Jacob Mincer gibi bazı iktisatçılar II. Dünya Savaşı'ndan sonra beşerî sermaye teorisini geliştirmişlerdir. Bu teori; beşerî sermayenin toplum ve bireyler için faydalarını incelemekte ve insanların eğitim ya da diğer etkinlikler aracılığıyla kendilerine yatırım yapmaları sayesinde yaşam boyu kazançlarını arttırdıklarını

gelirlerini yükselttiklerini ortaya koymuştur (Alataş, 2014: 15). Beşeri sermayeye yapılan yatırımların getirisi, yüksek düzeyde gelir kazanabilme ile açıklanabilir. Beşeri sermaye bakımından fakir olan ülkeler, eğitilmiş insan olarak görülen beşeri sermayeye önemli ölçüde kaynak ayırabilen ülkelere göre daha kalitesiz mallar ürettiklerinden nisbi olarak büyüme oranları da daha düşüktür. Günümüzde az gelişmişlik seviyesinden kurtulmak isteyen ülkeler beşeri sermayelerine yatırım yapmak zorundadırlar. Çünkü ancak beşeri sermayesi güçlü olan ülkeler kalkınmış ülke olabilmektedir. Beşeri sermayeyi geliştirmenin yolu da eğitim olduğundan eğitim-kalkınma ilişkisinin teorik temeli önem arz etmektedir (Karabulut ve Bülbül, 2019: 860)

Ülkemize bakıldığında, eğitim olanaklarının gelişmesi ile çalışan bireylerin eğitim seviyeleri yükselmiş ve bu da ekonomik büyüme oranında yükselişe sebep olmuştur. Eğitimli bireyler, yeni teknolojik gelişmelere ve gelişen çalışma ortamlarına daha rahat uyum sağlayabilmekte, birbirleri ile daha sağlıklı iletişim kurabilmekte, teknik bilgilerini çalışma hayatlarına daha rahat uygulayabilmekte ve böylece ekonomik verimlilikte de artış sağlayabilmektedirler (Cinel, 2104: 16). Genel olarak değerlendirildiğinde kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan insana yatırım yapmak gerekmektedir. Bu yatırım da eğitim, sağlık ve beslenme harcamalarından oluşmaktadır. Bir ülkenin kalkınmışlık düzeyini o ülkenin eğitim ve sağlık düzeyi göstergelerine bakarak anlayabiliriz (Karabulut ve Bülbül, 2019: 863). Bu nedenle ekonomik verimlilikteki artış ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde oldukça önemli bir faktör olan beşerî sermayeyi “eğitim ve sağlık” şeklinde iki temel bileşene ayırmak mümkündür (Alataş, 2014: 15).

2.1.1.6.1. Eğitim

Beşerî sermayenin temel unsurlarının en başında eğitim gelmektedir. Birleşmiş Milletler’in kuruluşundan bu yana sosyal ve insani kalkınmanın en önemli parçası olarak kabul edilen eğitim, yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve ekonomik büyümenin teşvikinde önemli rol üstlenmektedir. Bu sebeplerden dolayı II. Dünya savaşı sonrası hükümetlerin eğitime öncelik verdiği ve eğitim sistemlerinde hızlı gelişmelerin olduğu gözlemlenmiştir (Alataş, 2014: 15).

Eğitimin ekonomik kalkınmayla en fazla ilişkili olan kısmının yetişkinlerin becerisi olduğu, birçok ekonomik modelde gösterilmesine rağmen bu becerinin doğrudan ölçülebileceği veri setinin olmaması uluslararası karşılaştırmalara engel teşkil etmektedir. Bu yüzden, literatürde yetişkin becerisi yerine, okur-yazarlık oranı, eğitim öğretim harcamalarının milli hasıladan aldığı pay, öğretmen başına düşen öğrenci oranı, okullaşma oranı gibi bazı temsili değişkenler kullanılmıştır. Bu değişkenler arasından en önemlisi ise okur-yazarlık oranıdır. Az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler kıyaslandığında, az gelişmiş ülkelerin en tipik özelliklerinden birinin düşük okur-yazarlık oranına sahip olmaları olduğu söylenebilir (Alataş, 2014: 15).

2.1.1.6.2. Sağlık

Beşerî sermayenin bir diğer bileşeni ise ekonomik kalkınmanın temel girdilerinden biri olan sağlıktır. Çünkü beceri kazandırılmış sağlıklı üretici ve tüketici sayesinde sosyal ve finansal kalkınma gerçekleşebilmektedir. Beşerî sermaye bileşeni olan sağlık, doğrudan ya da dolaylı olarak iki şekilde de ekonomik performansı etkilemektedir. Ekonomik performansa doğrudan etki etmesine örnek olarak “işgücünün verimliliği etkilemesi”, dolaylı etki etmesine örnek olarak ise “sağlıklı yetişen bir çocuğun gelecekte elde edeceği geliri arttırması” söylenebilir (Lustig, 2006: 169-170).

Sağlıklı vatandaşlara sahip olan bir ülkede, toplumsal olarak sağlık düzeyinin yükselmesi, aşağıdaki şekilde ekonomik kazançlarda gözle görülür bir artış sağladığı söylenebilir:

- Kalp rahatsızlığı sebebiyle ölen kişi sayısındaki %10 oranında azalma 4 trilyon dolardan fazla getiriye sebep olmakta, kanser rahatsızlığı sebebiyle ölen kişi sayısındaki %1’lik bir azalma ise en az 430 milyar dolar getiriye sebep olmaktadır.
- Ölüm yaşının 10 yıl kadar uzaması ise tasarruf oranında %4,5 oranında bir artış sağlamaktadır.

Son dönemlerde yapılan çalışmalar, ekonomik kalkınmanın; yaşam beklentisini ve refahı artırdığı, çocuk ölümlerini ve doğum oranlarını azalttığı şeklinde görüşler öne sürmektedir. Yani sağlıktan ekonomik kalkınmaya ya da ekonomik kalkınmadan sağlığa, güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır (Alataş, 2014: 16).

2.2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA İNSAN FAKTÖRÜ

Sürdürülebilir kalkınma faktörünün tanımlanması ülkeler arası, hatta nesiller arası farklılıklar göstermektedir. Göreceli olarak söz konusu kavramı en genel anlamda Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (1987) “*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğini ortadan kaldırmaksızın şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanması*” şeklinde tanımlamıştır (Çelik, 2006: 20). Başka bir tanım ise “*bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecekteki kuşakların imkânlarını kısıtlamayacak, kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerini daraltmayacak bir kalkınma tarz ve sürecinin benimsenmesi*” olarak verilmiştir.

Günümüzde tarım, turizm, mimari, işletmeler ve ekonomi gibi disiplinlerin tamamında sürdürülebilirlik kavramı sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kadar farklı alanda kullanılan bu kavramın temelinde insanın geleceği söz konusudur (Toprak, 2006: 147).

Sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için en başta insan faktörü olmak üzere tüm kaynaklar verimli olarak kullanılmalıdır. İnsan faktörünün kalkınma sürecinde, fiziki sermaye kadar ehemmiyeti bulunmaktadır. Bu faktörün kalkınmada etkili olabilmesi ise insana yapılan yatırım olan eğitim ile mümkün olacaktır. Eğitim yatırımları sayesinde, büyümenin gerektirdiği nicelik ve nitelikteki işgücünün yetiştirilmesi ve kalkınmaya hizmet etmesi amaçlanmaktadır (Emsen, Öztürk, ve Yapraklı, 2006: 358).

Bugünkü eğitim sisteminin sürdürülebilir kalkınmayı sağlayamayacağını, öğrencilere gerçek bilimsel zihniyeti yaratacak şekilde yurtdışında ve Türkiye’de ciddi araştırma enstitüleri açılması gerekliliğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Ergün, 2011: 7).

Günümüzde, doğal kaynak ve çevre boyutuyla ele alınan “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımı, yerini modern kalkınma kuramının özü olan insan sermayesiyle bilgi toplumu boyutunun beraber düşünüldüğü “sürdürülebilir insani kalkınma paradigmaları”na bırakmıştır (Erarı, 2002: 9).

2.2.1. Beşerî Sermayenin Tanımı ve Önemi

Klasik iktisat teorisinde sermaye kavramı; makine, teçhizat gibi fiziki sermaye ile açıklanmaktayken kişisel ve toplumsal özelliklerin üretime olan katkılarının artarak önem kazanması, beşerî sermaye kavramının oluşmasına ve pozitif değerlerin de sermaye olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (Taş, 2008: 159). Aslında beşerî sermaye kavramı, iktisadın doğuşuyla birlikte oluşmasına rağmen, II. Dünya savaşı sonrasında insan faktörü, sermaye unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. İlk olarak beşerî sermaye kavramından, Adam Smith, J.Stuart Mill, Alfred Marshall, Denison, Theodore Schultz ve Gary Becker gibi iktisatçılar bahsetmiştir. 1961-1962 yıllarında Schultz ve Denison tarafından yapılan araştırmalarda beşerî sermayenin büyümeye önemli ölçüde katkısı görülmüştür. Schultz ekonomik büyümenin açıklanamayan artık kısmının yaklaşık % 36 ile 70'lik bölümünün beşerî sermaye faktörü olduğunu savunurken Denison da artık kısmın tamamının beşerî sermaye faktörü olduğu görüşündedir (Ağır ve Kar, 2006: 4; Çakmak ve Gümüş: 62).

Bir kişinin veya toplumun iktisadî faaliyetlerdeki verimliliğinin artması için gerekli bilgi, beceri, yetenekler dışında insanların sağlık durumu, eğitim düzeyi gibi kavramların ifadesi olan beşerî sermaye ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturmaktadır (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 157). Özünde uzmanlaşmış insanı ifade eden beşerî sermaye kavramı bireye mal olmuş vasıfların değeri anlamına gelmektedir (Özyakışır, 2011: 53). Bunların yanı sıra, beşerî sermaye, bireyin üretken olarak ortaya çıkardığı niteliklerin; kendi gelirlerine, milli gelire katkısıyla sosyal katkıları beraber düşünülerek kapsamlı olarak tanımlanabilir (Çolak, 2010: 120).

İnsana yapılan yatırımların sonucu olan beşerî sermaye sürdürülebilir ekonomik büyümenin en temel faktörlerinden biridir (Çolak, 2010: 120). Beşerî sermaye kalkınmanın sosyal boyutunun yanı sıra ekonomik gelişmeye de üretim sürecinin bir girdisi olarak katkı sağlamaktadır (Taş, 2008: 160). Beşerî sermaye ülkeler için kalkınma stratejisi olarak önem kazanmıştır. Çünkü bir ülke ekonomisinin uzun süreli başarısı, sadece fiziksel ve doğal kaynaklar ile değil, onları kullanabilecek nitelikli insan gücü ile de doğru orantılıdır (Özyakışır, 2011: 60). Aynı zamanda bilgi toplumunun en temel üretim faktörü olan beşerî sermayenin iktisadi kalkınmadaki rolü sürekli olarak artış

göstermiş ve toplumların refah artışları için büyük önem taşımıştır (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 157).

2.2.1.1. Beşerî Sermaye 'ye Yapılan Yatırımlar

Smith, List, Fisher gibi klasik iktisatçılar, üretim sürecinde verimliliği artıran bir faktör olarak insana yatırımın önemini vurgulamış, nitelikli işgücünün, ekonomik kalkınmada fiziki sermaye kadar etkin bir faktör olduğu görüşünü benimsemişlerdir (Kiker, 1971: 25-26). Üretimde verimliliğin artmasında, yapısal değişikliklerin meydana gelmesinde, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde temel faktörlerden biri olan insan sermayesi, insana yapılan yatırımların en önemlisi olan eğitim ile gerçekleşmektedir (Emsen, Öztürk ve Yapraklı, 2006: 358). Sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması için verimlilik düzeyinde artış meydana gelmesi gerekmektedir. Verimlilik artışı ise üretimde kullanılan girdilere bağlıdır ve bu girdilerden biri olan emek, beşerî sermaye yatırımları sayesinde oluşmaktadır. Buradan da anlaşılabacağı gibi beşerî sermayeye yapılan yatırım, verimlilik açısından ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilemektedir (Çakmak ve Gümüş: 63).

Lucas (1988) ve Rebelo (1991) modellerinde, fiziksel sermaye gibi beşerî sermayeyi, üretim faktörlerinden biri olarak saymışlardır. Bir çalışmada, Brezilya'nın 1970-80 yılları arasındaki büyümesinin kaynağı olarak, beşerî sermayenin fizikî sermayeye oranla daha fazla katkı sağladığı görülmüştür. Toplumların refah seviyesindeki artışlarının, beşerî sermayelerinin artması için yaptıkları yatırımlarla paralel olması dikkat çekmektedir (Taş, 2008: 160). Bunun en önemli göstergesi ise teknolojik ürünlerin, nitelikli beşerî sermaye tarafından daha kolay kullanılarak verimliliği artırmasını sağlamasıdır (Çoban, 2004: 132). İnsanların gelişmesi için yapılan yatırımların, üretim seviyesini yükseltici etkileri olduğundan, gelişmek için hamleler yapan ülkeler için beşerî sermaye yatırımları önem arz etmektedir. İyi eğitilmiş bir insan iş yaşamındaki değişikliklere kolaylıkla uyum sağlayabilmekte, ileri teknoloji gerektiren malları rahatlıkla üretebilmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere beşerî sermayeye yeterince yatırım yapılamadığından bu ülkeler var olan fizikî sermayelerini de verimli şekilde kullanamazken gelişmiş ülkeler beşerî sermayelerinin güçlü olması nedeniyle verimlilik açısından avantajlara sahiptir. Toplumlar için beşerî sermaye

yatırımları, uzun dönemli fayda-maliyet açısından bakıldığında aslında bir kazanç olarak karşımıza çıkmaktadır (Özyakışır, 2011: 54).

Ekonomistler tarafından insan sermayesine yapılan yatırım olarak tanımlanan eğitim ülkelerin yatırım yapmak zorunda oldukları bir alan, eğitime ayrılan kaynaklar ise çok kârlı bir yatırım olarak görülmektedir (Fettahoğlu Demirci, 2011: 15). Barro ve bazı iktisatçılar çalışmalarında, farklı ülkelerdeki büyüme hızlarını karşılaştırmış ve insan sermayesine yatırımın eksikliğinin, yoksul ülkelerin zengin ülkeler düzeyine gelememesine neden olduğunu göstermişlerdir (Erarı, 2002: 11).

Yapılan tüm araştırmalar göstermektedir ki ekonomik büyüme, sadece fizikî sermaye artışıyla değil, aynı zamanda eğitim düzeyindeki artış sayesinde gelişen nitelikli işgücünün de katkısıyla gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise gelişmiş ülkelere oranla eğitim gibi beşerî sermaye yatırımlarına daha fazla önem vermektedirler (Yıldız ve Akgün, 1997: 18).

2.2.1.2. Eğitim Artışıyla Beşerî Sermaye Birikimi

Bilginin, teknolojinin ve değişimin giderek daha da önem kazandığı günümüz toplumlarında, bireylerin bu eğilimlere uyum sağlayabilmeleri için çok çeşitli bilgi ve beceriler edinmeleri gerekmektedir. İnsanların bilgiyle donanması ise beşerî sermaye anlamına gelmekte ve bu da ancak eğitim sayesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple eğitim düzeyindeki artış beşerî sermaye stokundaki artışı ve beşerî sermayenin dinamik, etkin ve verimli olmasını sağlayarak günümüzdeki hızlı gelişmelere uyumu kolaylaştırmaktadır (Masatçı ve Serel, 2005: 50).

Bazı yaklaşımlar eğitime yapılan yatırımların işgücünün verimliliğini artırdığını vurgulayarak eğitimdeki artışın beşerî sermayeyi etkileyen en önemli faktör olduğunu savunmuşlardır (Özyakışır, 2011: 56). Beşerî sermayenin niteliksel olarak daha iyi duruma gelmesi, bireylerin kendi verimliliklerinin yanı sıra büyümeyi fizikî sermayenin etkisinden daha fazla etkilediğinden, hükümetlerin eğitime önemli ölçüde yatırım yapmaları gerekmektedir (Ağır ve Kar, 2006: 7).

Eğitim sayesinde insana yapılan yatırımlar ile bilgi, beceri ve benzer niteliklere sahip olan beşerî sermaye daha nitelikli duruma gelmekte ve bireyler gelir yaratıcı

ekonomik faaliyetlere daha büyük katkılar sağlamaktadırlar. Bunun sonucunda beşerî sermaye büyüme doğrudan olumlu olarak etkilemektedir (Çakmak ve Gümüş: 60).

2.3. BÜYÜME VE KALKINMA TEORİLERİNDE BEŞERİ SERMAYENİN YERİ

İktisat biliminin doğuşuyla birlikte beşerî sermaye kavramı kullanılmaya başlanmasına rağmen, II. Dünya Savaşı sonrasında insan faktörünün sermaye unsuru olduğu görüşleri bütünlük kazanmıştır (Çakmak ve Gümüş: 60). Beşerî sermayenin iktisat literatüründe önemli bir yer edinmesine özellikle 1960-1990 dönemi büyük katkı sağlamıştır. Çeşitli modellerle iktisadi büyümeye katkısı ortaya konulmaya çalışılan beşerî sermaye, 1980'li yılların ortalarına kadar yapılan araştırmalarla Neo-klasik iktisat ekolünün temsilcileri tarafından geliştirilmiş modellerde önem kazanmaya başlamış ve sonraki dönemlerde bu modellerin eksiklikleri tamamlanmaya çalışılarak İçsel Büyüme teorileriyle beşerî sermayenin literatürdeki yeri sağlamlaştırılmıştır (Çoban, 2004: 134; Lebe ve Yaylalı, 2011: 29).

Yapılan çalışmalarda başlangıçta sadece artık faktöre açıklama getirmede beşerî sermayenin etkisi incelenirken, sonraki dönemlerde beşerî sermaye ve büyüme arasındaki ilişkinin tüm boyutları sorgulanmış ve birbirinin tamamlayıcısı olan bu çalışmaların hepsinde, beşerî sermayenin ekonomik büyümeyi en az fizikî sermaye kadar hatta daha fazla etkilediği sonucuna varılmıştır (Çakmak ve Gümüş: 63-64).

Günümüzde ekonomik büyüme, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik gelişme düzeyini yansıtan toplam faktör verimliliğinin üç temel kaynağından beslenmektedir. Fakat bu kaynaklardan sadece ilk ikisi ile uzun dönemde sürdürülebilir büyümenin sağlanamayacağı genel olarak kabul edilmiş bir görüştür. Hatta nitelikli eğitimle donatılan beşerî sermayenin ve araştırma geliştirme yatırımları ile geliştirilen teknoloji düzeyinin olmadığı büyüme sürecinin uzun vadeli olamayacağı görüşüne sıklıkla değinilmiştir. Bu sebeple uzun dönemde sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesini etkileyen faktörlerin başında beşerî sermayenin geldiği ve beşerî sermayenin etkinliğinin de ancak eğitim sayesinde gerçekleştirileceği gerçeği büyüme teorilerinde de vurgulanmıştır (Kaya ve Yalçinkaya, 2016: 29). Eğitimin beşerî sermaye yatırımı olduğu düşüncesinden yola çıkan çalışmalarda, büyüme üzerinde eğitimin de son

derece etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde Neo-klasik ve İçsel Büyüme modellerinde yer alan beşerî sermaye söylemlerine değinilmiştir (Özsoy, 2009: 74).

2.3.1. Neo-Klasik (Solow) Büyüme Teorisinde Beşerî Sermaye ve Eğitim

Üretim artışı, geleneksel neo-klasik büyüme teorisine göre; emek miktarı ve kalitesinde artış, sermayede artış ve teknolojiadaki gelişmelerin, biri ya da hepsinde birden oluşan değişiklik sayesinde gerçekleşmektedir (Karabulut ve Emsen, 1997: 43). Tam istihdama ulaşmada gerekli olan dinamik şartlar sayesinde ortaya çıkan neo-klasik büyüme teorisi, 1980’lerin ikinci yarısında geliştirilen İçsel Büyüme Teorilerine baskınlığını korumaya devam etmiştir (Özsoy, 2009: 2).

Solow tarafından temelleri atılan bu yaklaşıma göre, teknolojik gelişme ve nüfus artış hızı dışsal değişken olarak büyümeyi belirlemektedir (Özsoy, 2009: 74). 1960’lı yıllara kadar neo-klasik iktisat teorisi, büyümeyi sadece geleneksel üretim faktörleriyle açıklamaya çalıştığından, beşerî sermaye hiç dikkate alınmamıştır. Fakat azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki farkın aşikâr olmasıyla birlikte, ülkeler arasındaki bu gelişmişlik farkına yönelik geliştirilen büyüme teorileri arasından temelleri Solow tarafından atılan Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna göre nüfus artış hızı ve teknolojik gelişme dışsal değişken olarak büyümeyi belirlemektedir. Bu üretim fonksiyonuna göre üretimi (Y), fiziki sermayeyi (K) ve işgücünü (L), zamana bağlı oluşacak değişimleri (teknik değişmeyi) ise (t) göstermektedir (Lebe ve Yaylalı, 2011: 30).

$$Y = f(K, L, t)$$

II. Dünya Savaşı sonrasında kalkınma sürecinde insanın da sermaye unsuru olduğu görüşleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Neo-klasik iktisatçılardan başta Schultz olmak üzere, Myers, Mincer, Harbinson, Denison ve Becker ulusal gelir ve geleneksel girdiler arasında oluşan farkın (artık) çoğunlukla insan sermayesi faktörü ile açıklanacağına ve insan sermayesinin oluşumunda da eğitimin önemine değinmişlerdir (Emsen, Öztürk, ve Yapraklı, 2006: 358).

1960’lı yılların başlarında Neo-klasik ekolün öncüsü olan Schultz ve Denison, teorik ve uygulamalı çalışmalarında ekonomik büyümenin fizikî sermaye ile açıklanan kısmının yanı sıra bir bölümünün de beşerî sermaye ile açıklanabileceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte beşerî sermaye, kalkınma ekonomisi literatüründe “Beşerî Sermaye

Teorisi” şeklinde yerini almaya başlamıştır. Neo-klasik büyüme teorisinin temel varsayımları doğrultusunda geliştirilen bu teoride, büyüme üzerinde beşerî sermayenin etkisinin fiziki sermayeden daha önemli olduğu belirtilmiş ve beşerî sermayenin eğitim boyutu incelenmiştir (Çakmak ve Gümüş: 60). 1970-80 döneminde yapılan çalışmalar daha çok mikroekonomik seviyedeysen 1960’lı yıllarda makroekonomik çalışmalar yapılmıştır. Schultz (1961) ve Denison’un (1962) yaptığı modeller, makroekonomik seviyede üretim fonksiyonuna dayalı yapılan çalışmalara ışık tutmuştur. Belirtilen model tahmininde Schultz ekonomik büyümenin açıklanamayan kısmının yaklaşık %36-%70’lik bölümünün beşerî sermaye faktörü ile açıklanabileceğini savunurken, Denison ise ekonomik büyümenin açıklanamayan kısmının tamamının beşerî sermaye faktörü ile açıklanabileceğini savunmuştur. Schultz ve Denison’un yaptığı bu çalışmalar ekonomik büyümede beşeri sermayenin önemine değinen ilk araştırmalardır (Çakmak ve Gümüş: 62).

Beşerî sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki katkısı Adam Smith’in çalışmalarına kadar dayandırılmıştır. Schultz ve Denison’un yaptığı çalışmalarda da eğitimin iş gücünün beceri ve üretim kapasitesinde artışa neden olmasıyla millî gelire doğrudan katkı sağladığı gösterilmiştir. Denison 1979 yılındaki çalışmasında Amerika’da 1948 – 73 döneminde istihdam edilen nüfusun GSMH artışında, eğitim göstergelerinin %20 oranında etki ettiğini gösterirken 1993 yılında Jorgenson ve Fraumeni’nin çalışmalarında ise yine Amerika’da 1948-86 döneminde eğitim göstergelerindeki artışın ekonomik büyümeyi %25 oranında etkilediğini göstermişlerdir. Lau ve Jamison ise 1982 yılında yaptıkları çalışmalarında, eğitim yatırımlarının tarım sektöründeki verimliliği nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmışlardır. Lau ve Jamison, çalışmalarında çiftçilerin 4 yıllık ilâve eğitim almaları ile fizikî tarımsal çıktının %10 oranında arttığını, benzer başka bir çalışmalarında ise çiftçilerin 1 yıllık ilâve eğitim sonrasında GSYH’nın %3 oranında arttığını ifade etmişlerdir (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 156).

Sonuç olarak, Neo-klasik ekonomik büyüme modeli çerçevesinde değişik yöntemlerle ABD ekonomisini araştıran Schultz ve Denison, ABD ekonomisinin artışının yarısından fazlasının, genel olarak bilinen üretim faktörlerinden emek ve sermaye faktörlerindeki artış ile açıklanamayacağını ve bu açıklanamayan artık kısmın başka üretim faktöründeki artış sayesinde gerçekleştiği sonucuna varmışlardır. Ekonomik büyümenin bilinen üretim faktörleri ile açıklanamayan bu kısmına “artık faktör”

denmektedir. Artık faktörü kapsayan üretim faktörünü etkileyen boyutlar arasında olan eğitim, Schultz ve Denison'un ABD ekonomisi üzerindeki araştırmalarına ışık tutmuştur (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 160-161). İki iktisatçı da eğitimin işgücü beceri ve üretkenliğinde artış meydana getireceğini ve ABD ekonomisinde millî gelirdeki artışa doğrudan katkıda bulunacağını belirtmişlerdir. Denison ABD ekonomisi için yaptığı çalışmasını daha da genişletmiş ve işgücünün ilâve eğitim ile millî geliri ne derecede artıracığını, Almanya, İngiltere, Belçika, Kanada, Arjantin, Meksika, Brezilya ve Venezuela gibi gelişmiş ve gelişmekte olan diğer ülkeler üzerinde de araştırmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Denison, eğitim düzeyindeki artışın millî gelirde meydana getirdiği değişikliğin, farklı oranlarda olduğunu fakat tüm ülkelerde millî gelirdeki değişikliğin pozitif yönde olduğunu açıklamıştır (Kaya ve Yalçınkaya, 2016: 31).

2.3.2. İçsel Büyüme Teorisinde Beşerî Sermaye ve Eğitim

Ekonomik büyümenin kaynaklarından olan teknolojik gelişmenin dayandığı faktörlerin araştırılması, İçsel Büyüme Teorilerinin geliştirilmesine önayak olmuştur. Büyüme literatürüne hakim olan Neo-klasik büyüme teorisi ile aynı söylem içinde kalan İçsel Büyüme teorisi, 1980'li yılların sonlarından itibaren geliştirilmiş ve neo-klasik büyüme teorisine alternatif olarak değil, aksine o güne kadar yapılan ampirik çalışmaların neo-klasik teoride ortaya çıkardığı bazı sakıncaları ve eksiklikleri tartışmayı amaçlamıştır. Neo-klasik büyüme teorilerinin aksine teknolojik gelişmelerin dışsallığı bu teoride reddedilmiş ve modele dahil edilmiştir (Ağır ve Kar, 2006: 1,4; Özsoy, 2009: 75). Büyüme sürecinde yer alan klasik üretim faktörlerinin günümüzdeki gelişmeleri açıklamada yetersiz kalması ve teknolojiyi dışsal ve sabit kabul eden neo-klasik modellerin öngörülerinin gerçekleşmemesi üzerine geliştirilen İçsel Büyüme modelleri, neo-klasik iktisadın fizikî sermayeye verdiği önemi abartılı bulmuş ve iktisadi büyüme açısından asıl önemli olan unsurun beşerî sermaye olduğunu belirtmiştir (Kaya ve Yalçınkaya, 2016: 29). Ekonomik büyümenin dışsal değil de ekonomik sistemin içsel bir sorunu olduğunu vurgulamak yoluyla neo-klasik büyüme teorisinden ayrılan bu büyüme teorisi genellikle “Yeni Büyüme Teorisi” olarak bilinmektedir (Karabulut ve Emsen, 1997: 44).

1990'lı yılların başından itibaren gittikçe daha çok kabul görmeye başlayan ve ekonomik büyümenin temelinde fizikî yatırımlardan çok, teknolojik yatırımlar ARGE

faaliyetleri için ayrılan kaynaklar gibi insan kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar olduğunu varsayan İçsel Büyüme Teorilerinin hareket noktası, bir kez üretildikten sonra kullanılırken ek maliyet gerektirmeyen bilgi ve beşerî sermayedir (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 156). İçsel Büyüme Teorileri bilgi ve teknolojiyi kullanan beşerî sermayeye dikkat çekerek büyüme süreçlerine açıklama getirirken, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma için insan niteliğinin ne derece önemli olduğunu vurgulamıştır (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 164). Ekonomik büyümenin temel kaynağını oluşturan beşerî sermayenin önemi İçsel Büyüme modellerinde ciddi bir şekilde ele alınmıştır (Taş, 2008: 159-160). İçsel Büyüme modellerini kullanan çalışmalar, beşerî sermayeyi başlı başına bir üretim faktörü olarak görmekte, hatta daha da önemlisi diğer girdilerin etkinliğini arttırdığını ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlayan bir faktör olduğunu göstermektedir (Özsoy, 2009: 75).

İçsel Büyüme Teorilerine göre ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi beşerî kaynakların da tasarrufa konu olması ve bu kaynaklara yatırım yapılması gerekliliği, beşerî sermayenin becerilerin ve niteliklerin stoku olarak biriktirilmesine ve eğitim yoluyla nitelikli işgücü olarak ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Çakmak ve Gümüş: 60-61). Bu büyüme teorilerinden ekonomik büyüme ve beşerî sermaye arasındaki ilişki genellikle eğitim unsurları ile açıklanmaya çalışılmıştır (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 157).

İçsel Büyüme Teorisini savunanlar birbirinden farklı konuları ön plana çıkardıkları için tek bir teoriden söz etmek doğru değildir fakat bu teoriyi savunanlar büyümenin uzun vadede içsel olduğunu savunduklarından dolayı aynı grup içinde değerlendirilmektedirler. Bu Yeni Büyüme Teorisinin öncüleri Paul M. Romer ve Robert E. Lucas'dır. İçsel Büyüme teorilerinin en tanınmış olanı Lucas modelidir. Solow gibi üretim sürecinde sermaye birikimi (K) ve iş gücünde (L) ölçeğe göre sabit getiri olduğunu varsayan Lucas, Solow'dan farklı olarak üretim fonksiyonuna, farklı bir üretim faktörü olan beşerî sermayenin de katılmasıyla birlikte üretim sürecinde artan getirinin olacağını savunmuştur. Mankiw, Romer ve Weil de Lucas gibi beşerî sermayeyi (H) üretim fonksiyonuna dahil ederek genişletilmiş Solow modelini oluşturmuştur. Bu yeni modelde beşerî sermaye bileşeni olan eğitim ayrı bir değişken olarak Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dahil edilmiş ve diğer bir ifadeyle genişletilmiş Cobb-Douglas üretim fonksiyonu olarak ifade edilen yeni bir fonksiyon oluşturulmuştur (Özsoy, 2009: 75). 1988 yılında Nobel ödüllü Lucas, içsel olan beşerî sermaye üzerine inşa edilmiş bir

modelle büyümeyi açıklamaya çalışmıştır (Ak ve Ak Bingül, 2010: 157). Sermayeyi fiziksel ve beşerî olarak ikiye ayıran Lucas, büyüme üzerinde beşerî sermayenin gözlenemeyen bir etkisinin olduğunu savunmuştur. Lucas büyüme modelinde eğitim sayesinde işgücünün verimliliği artarak üretime katkı sağladığı ifade edilmektedir. Bu nedenle bu modelde beşerî sermayeye yapılan özel yatırımlar, ekonomik büyümenin motoru niteliğindedir. Lucas modeli, büyümenin en önemli kaynağı olarak gördüğü beşerî sermaye birikiminin, ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını açıklayabilecek bir kaynak olduğunu belirtmiştir (Ak ve Ak Bingül, 2010: 158; Alataş, 2014: 40). Lucas (1988) uzun dönemde beşerî sermayenin sınırsız bir şekilde arttırıldığında, sürdürülebilir büyümenin mümkün olacağını ileri sürmüş ve uzun dönemli büyüme sürecinde fizikî sermayeden daha önemli gördüğü beşerî sermayeye dayalı içsel büyüme teorisini oluşturmuştur. Lucas tarafından beşerî sermayenin de eklenerek oluşturulduğu aşağıdaki genişletilmiş Cobb-Douglas üretim fonksiyonunda, “Y” çıktıyı, “A” teknoloji düzeyini, “K” fiziksel sermaye stokunu, “v” hane halklarının çalışmaya harcadıkları zamanı, “h” çalışanların ortalama yetenek düzeyini ve “L” ise emeği göstermektedir. Beşerî sermayenin üretim üzerindeki etkisini belirten vhL ’ye bakarak, çalışmaya harcanan zaman diliminin ve çalışanların yetenek düzeyindeki artışın, üretim düzeyinde artışa sebep olacağını anlayabiliriz (Lebe ve Yaylalı, 2011: 32-33).

$$Y = AK^{\alpha} (vhL)^{1-\alpha}$$

Beşerî sermayenin ekonomik büyüme modellerine nasıl dahil edileceği konusunda iki temel yaklaşımdan ilki Lucas modeli olup ikincisi ise yenilik süreci ve teknolojiye adapte olmada beşerî sermaye stokunun önemine değinen Romer (1990) modelidir (Ak ve Ak Bingül, 2010: 158).

Yeni fikir ve projelerin oluşturulmasında beşerî sermayenin doğrudan etkili bir faktör olduğunu ileri süren Romer, iktisadi büyümenin önemli bir lokomotif olarak beşerî sermayeyi içsel büyüme modeline dahil etmiştir (Çoban, 2004: 132). Romer modelinde;

- Teknolojik gelişme, Solow modelindeki gibi ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olarak görülmüş,
- Solow modelinden farklı olarak, teknoloji dışsal değil içsel olarak modele dahil edilmiştir (Alataş, 2014: 40).

Arrow (1962) tarafından ilk kez dile getirilen “yaparak öğrenme” fikrinden hareket eden Romer, mal ve hizmet üretiminde, teknik bilgi üretimini bedelsiz bir girdi olarak düşünmüş ve bu girdi ile üretim maliyetinin düştüğünü ve kalitenin arttığını varsaymıştır. Romer, Arrow’un “yaparak öğrenme” fikrinden hareketle, üretim sürecinde fiziksel ürünün yanı sıra yan ürün olarak üretilen bilgi birikiminin artmasıyla diğer firmalar da bu bilgiden yararlanacak ve dışsallıklar başka firmalarca kullanılması sayesinde içsel hale dönüşecek ve tüm ekonomi bundan yararlanacaktır (Lebe ve Yaylalı, 2011: 32-33).

Beşerî sermayeye dayalı İçsel Büyüme modelleri sadece Lucas ve Romer tarafından kullanılmamış, birçok iktisatçı tarafından da çalışmalarında kullanılmıştır. Tallman ve Wang (1994), Lee ve Lee (1995), Hall ve Jones (1999), Petrakis ve Stamatakis (2002) çalışmalarında, beşerî sermayenin doğrudan bir üretim faktörü olmadığını, diğer üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak pozitif dışsallık ile ekonomik büyümeyi dolaylı olarak etkilediğini savunmuşlardır. Benhabib ve Spiegel (1994), Jones (1996), Engelbrecht (1997), Barrio-Castro, Lopez-Bazo ve Serrano-Domingo (2002), Herbertsson (2003) ise yaptıkları çalışmalarda, beşerî sermayenin toplam faktör verimliliğini ve AR-GE yi etkilemek suretiyle büyümeye katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Ancak ülkelerin belirli kalkınma aşamalarında olması sonucunda, büyümenin beşerî sermaye birikiminden etkileneceği sonucuna ulaşmışlardır. Yapılan çalışmalardan anlaşılabileceği üzere, beşerî sermayeye dayalı içsel büyüme modellerinde, beşerî sermaye ekonomik kalkınma sürecinde hem tek başına üretim faktörü olarak görülmüş hem de teknolojinin ve diğer girdilerin etkinliğini artıran bir faktör olarak değerlendirilmiştir (Çakmak ve Gümüş, 2008: 63).

1980’li yılların sonlarında, hızlanan küreselleşme süreci ve gelişmiş ülkelerin bilgi toplumu aşamasına geçmesiyle birlikte, bilgi ve teknolojik ilerlemenin temel üreticisi olarak insan sermayesi dikkatleri çekmiştir. İçsel büyüme teorisyenlerinden Lucas, Nelson-Phelps, Benhabib-Spiegel ve Ceo-Helpman-Hoffmaister, insan niteliklerini ekonomik kalkınmanın motoru olarak görmüşler ve ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarının yükselmesinde ülkelerin sahip olduğu insanların niteliklerinin önemini vurgulamışlardır (Emsen, Öztürk, ve Yapraklı, 2006: 358). İçsel büyüme modellerinde, dış ticarete katılan ülkelerin üreticileri daha büyük bilgi ve beşerî sermaye havuzu içinde ve etkin bir rekabet ortamı içinde bulunmaları sebebiyle, sürekli yenilik peşinde koşarak ülkelerinin verimlilik ve karlılıklarını artıracaktır (Demir, Kutlar, ve Üzümcü, 2005: 181).

1980'lerin sonlarında Neo-klasik teorinin gerektirdiği şekilde piyasaların liberalizasyonundan sonra, az gelişmiş ülkelerin çok az ya da hiç gelişmediği görülmüştür. Üçüncü dünyadaki sermaye akışının bu anormal davranışı ve daha önceki teorilerin tam bir gelişme sağlayamaması, yeni büyüme teorisi olarak da anılan bu içsel büyüme teorisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Emsen ve Karabulut, 1997: 45).

Sermayede azalan verimlerin geçerli olmadığını birçok faktör ile açıklayan içsel büyüme teorisyenleri bu faktörlerden birisi olan beşerî sermayenin kalkınmayı nasıl etkilediğini şu şekilde açıklamıştır. Zenginleşen ülkeler, kaynaklarının daha büyük bir kısmını eğitim, sağlık ve meslek eğitime ayırarak insana yapılan yatırımı artıracak ve bu da verimliliğin artmasına sebep olacaktır (Alataş, 2014: 39). Bahsedilen olumlu yönlerine rağmen eleştiri alan yönleri de olan içsel büyüme teorisinin üçüncü dünya ekonomileri için uygun olmayan neo-klasik varsayımlara çok fazla bağlı kalması eleştiri alan yönlerinin başında gelmektedir (Emsen ve Karabulut, 1997: 47).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM KALKINMA İLİŞKİSİ

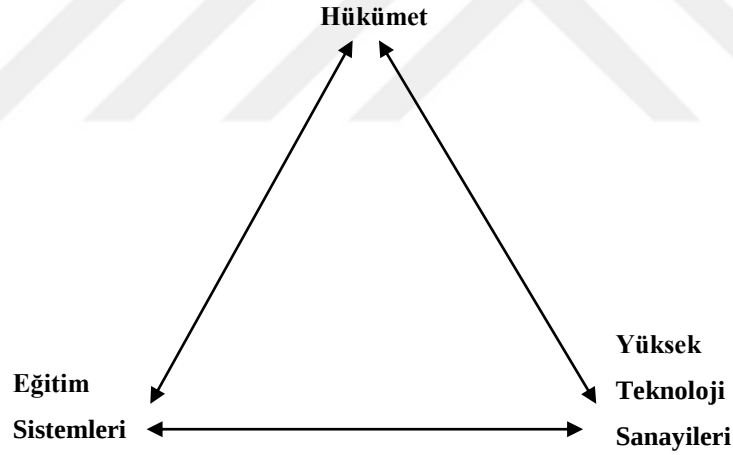
3.1. EĞİTİM VE EKONOMİK KALKINMA

Eğitim sayesinde, bireylerin bilgi ve beceri edinmesini sağlaması, niteliklerini geliştirmesi eğitimin kalkınma ile ilişkisini göstermektedir. Bir ülkede kalkınmanın sağlanması için gerekli olan insan gücü eğitim aracılığıyla meydana getirilmektedir. Sürekli gelişen değişen ekonomilerde, bireylerin bulundukları ülkelerin kalkınmalarını sağlayabilmeleri ancak eğitim yoluyla gerçekleşebilmektedir (Taş, 2008: 181). Çünkü bir ülkede gelişme büyüme denince eğitimin bireyler üzerindeki dönüştürücü gücü düşünülmektedir. Sadece ekonomik büyüme anlamına gelmeyip bireylerin hayat kalitelerini yükselten faktörleri de içine alan kalkınmanın temelinde insan yer almaktadır (Karabulut ve Bülbül, 2019: 860). Toplumların eğitim seviyesindeki artış, ekonomik ve sosyal ilerlemelerini de beraberinde getirdiğinden, beşeri sermaye ve eğitim arasındaki uyum kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır (Çolak, 2010: 110).

Günümüz dünyasında bilgi hızlı bir iletişimle tüm nüfusa yayılıp üretkenlikte artışa neden olduğundan toplumların elindeki en büyük güç halindedir. Bilginin oluşturulup aktarılması ise eğitim yoluyla gerçekleşeceğinden devletler eğitime gittikçe artan oranda önem vermektedirler (Karabulut ve Bülbül, 2019: 861). İktisat tarihinde eğitim ve kalkınma ilişkisine dair kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Kalkınma iktisatçıları, eğitimle ilgili değişkenleri kullanarak, eğitim ile insan sermayesi arasındaki ilişkiyi incelediklerinde, genel olarak eğitimle ekonomik kalkınma arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır (Emsen, Öztürk, ve Yapraklı, 2006: 358). Kalkınma için eğitimin önemi ne kadar fazlaysa, eğitimin gelişebilmesi için de kalkınma o derece önemlidir. Kalkınmanın eğitilmiş insanların eseri olduğu düşünülürse, ülkelerin eğitime, ulusal gelirlerinden önemli derecede pay ayırmaları gerekmektedir. Yüksek nitelikte insan gücü sayesinde maddi servet yaratılacak ve sürdürülecek, böylece toplumun kalkınması sağlanacaktır. Eğitim sayesinde temel üretim etmenlerinden olan emek nitelik kazanmaktadır. Eğitim tarafından gelişen beşeri sermaye birikimi sayesinde nitelikli hale gelen işgücü daha fazla esnekliğe ve girişimcilik özelliğine sahip olmaktadır. Bu durum, nitelikli işgücünün yeni iş alanlarında istihdam kalitesini artırmakta, diğer yandan da

işsizliği minimize etmesine olanak sağlamaktadır (Yalçınkaya, 2015:37-38). Bu da ekonomik etkinliklerde ihtiyaç duyulan insan gücünü sağlayarak, toplumsal ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır (Adem, 1982: 9).

Eğitim seviyelerinin çeşitliliğinin, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri 1970 yılından bu tarafa yapılan araştırmalarda analiz edilmiştir. Wheeler, araştırmasında 1980 yılında okur-yazarlık oranındaki ortalama %20-30 artışa paralel olarak GSYH’de de %8-16 oranında bir artışın olduğu sonucuna varmıştır (Doğan ve Şanlı, 2003: 190). Nitelikli insan gücü, verimliliğin artmasını sağlayarak ülkenin ekonomisine olumlu katkıda bulunmakta ve bu da eğitim aracılığıyla sağlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, eğitime yapılan yatırımlar sayesinde beşeri sermayenin gelişmesini sağlayıp, en az fiziki sermayenin kalkınmaya etkisi derecesinde bir etki yaratabilirler. Bilindiği üzere üretim faktörlerinin etkin kullanımı kalkınmayı doğrudan etkilemektedir. Üretim faktörleri ise ancak ve ancak eğitim ile yetiştirilmiş ve nitelik kazanmış insan gücü sayesinde kullanılabilir (Erarı, 2002: 9).

Şekil 3.1. Geleneksel Kalkınma Modellerinde Kalkınma Üçgeni

Kaynak: Hanson, M. (2008: 22). Economic Development, Education and Transnational Corporations. New York: Routledge.

Şekil 3.1 Eğitime önemli bir yer verildiğini ve eğitimin göz önünde bulundurulmadan kalkınmanın gerçekleşmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Kalkınma üçgeninde yerini alan yüksek teknoloji sanayileri de, eğitilmiş bireyler daha etkin şekilde kullanılabilecektir. A. Smith, D. Ricardo gibi iktisatçılar da sanayileşmede eğitimin önemine değinmişlerdir (Hanson, 2008: 22). Eğitilmiş insan gücüne sahip olan Japonya, Almanya gibi ülkelerin daha hızlı kalkınma sürecine girmeleri, eğitimin

kalkınma üzerindeki gücünü gösteren önemli örneklerdendir (Özyakışır, 2011: 60). Benzer şekilde Çin eğitilmiş genç nüfusu sayesinde uluslararası rekabet gücündeki artışla pek çok ülkeyi geride bırakmıştır. Kalkınma yarışında ve globalleşen dünyada eğitilmiş, nitelikli iş gücüne sahip ülkeler avantajlı olarak görülmektedir (Hoşgörür ve Gezgin, 2005: 3). Serin (1972) Isador Lubin'in bu durumu şu şekilde ifade ettiğini belirtmiştir: *“İlim ve teknolojinin mevcudiyeti, bir ülkenin iktisadi kalkınmasının otomatikman hızlandırılabilirliğini garanti etmektedir. Eğer ilim ve teknoloji üretim faaliyetlerine katkıda bulunacaksa, özel yetenekler geliştirilmeli ve ülke halkı bilgi ve tekniği çok geniş bir alanda etkin olarak uygulayabilecek şekilde yetiştirilmelidir. Gerekli yeteneklere sahip bir nüfusun varlığı, kalkınan ülkelerin iktisadi gelişmelerinin yönünü ve hızını tayin eder”* (s.163).

Merkantilizmden Neo-klasik düşünce akımına kadar yapılan araştırmalarda, eğitim için üretim artırıcı etkisi nedeniyle kalkınma üzerinde olumlu yönde etki sağladığı şeklinde genel bir sonuca varıldığı söylenebilir (Karabulut ve Bülbül, 2019: 862). Dünya genelinde, eğitim ve ekonomi arasındaki ilişki göz önüne alındığında, eğitim seviyesi yüksek olup geri kalmış bir ülkeden söz edilemeyeceği gibi, eğitim seviyesi düşük olup gelişmiş bir ülkeden de söz edilemez. Eğitim-kalkınma ikilisi ülkelerin ekonomilerinin her aşamasında karşımıza çıkabilecektir.

3.1.1. Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Etkileri

Beşeri sermaye üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki, beşeri sermayenin teknolojik ilerlemeyi sağlaması ve beşeri sermaye birikiminin üretken bir faktör olması, eğitim sayesinde gerçekleşmektedir. Eğitim bu şekilde ekonomik büyüme ve kalkınmanın ihtiyaç duyduğu özelliklere sahip insan gücü yetiştirmektedir (Keskin, 2011: 133).

Ekonomik, sosyolojik ve politik işlevleriyle verimliliği ve gelişimi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen eğitim, kalkınmanın gerçekleşmesinde önemli bir çok fonksiyona sahiptir. Dünya ortalamalarına göre, eğitime daha fazla önem veren ülkeler, eğitim seviyeleri düşük olan ülkelere kıyasla daha yüksek kalkınma atılımı göstermektedirler. Kalkınma ve eğitim düzeylerinin kıyaslanmasıyla, eğitime ayrılan kaynakların aslında bir yatırım olduğu ortaya çıkmaktadır. Kısa dönemde eğitim bir tüketim harcaması olarak

görünmesine rağmen, kalkınma üzerindeki fonksiyonları göz önüne alınırsa uzun dönemde yatırım harcaması özelliği taşımaktadır (Hoşgörür ve Gezgin, 2005: 6, Coşkun, 2008: 138).

3.1.1.1. Gelir Düzeyi Artışına ve Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Dünya ekonomisi günümüzde bilgi teknolojisine dayalı ürünlerin üretimine dayanmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir artışları ancak bilgi teknolojisini geliştirebilen ve bunlara bağlı ürünler üretebilen ülkelerde sağlanabilmektedir. Emeğe nitelik kazandıran eğitim sayesinde ülkelerin milli gelir artışını sağlayabilecek bilgi birikimine sahip donanımlı kalifiye bireyler topluma kazandırılmaktadır. Emeğin verimliliğini artıran eğitim aynı zamanda sermayenin verimliliğini de artırarak uzun dönemde milli gelir seviyesinin artmasına katkıda bulunmaktadır (Keskin, 2011: 148). 1960 sonrasında Denison ve Shultz yaptıkları çalışmalarda, işgücünün becerisi ve üretim kapasitesindeki artışı sağlayan eğitimin, gelir artışına katkıda bulunduğunu ileri sürmüşleridir (Afşar M., 2009: 88). Eğitim ve gelir düzeyi arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu ileri süren Katz, eğitimin, üretimin verimliliğini artıran bir yatırım olduğunu ve makro düzeyde fiziki sermaye, teknolojik gelişme ve büyümeye katkı sağlayarak iktisadi büyümeyi hızlandıracağını savunmaktadır (Uçkaç, 2009: 106).

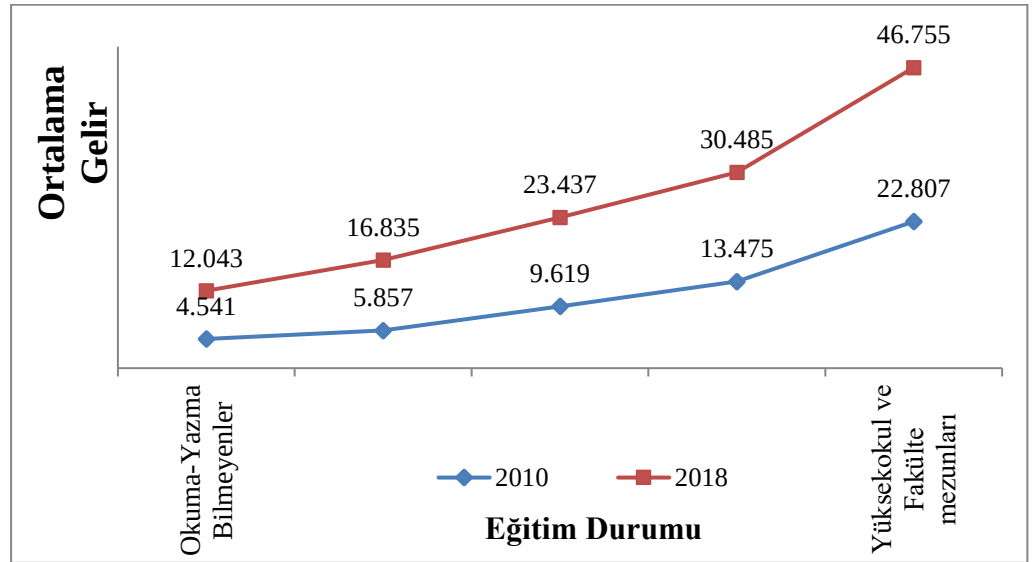
Yapılan çalışmalar eğitimin en önemli faydasının kişilerin gelir düzeyindeki yükselmeler olduğunu ve eğitim seviyesi ile gelir düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. İlave her eğitim bireyin daha fazla gelir getiren istihdam alanlarına yönelmesini sağlayacaktır. Ülkelerin yoksullukla mücadelesinde bireylerin eğitim seviyeleri de önemli bir kriterdir. Dünyanın pek çok ülkesinde eğitim seviyesi yüksek kişiler daha iyi gelir elde eden işlerde çalışmaktadırlar (Öztürk, 2005: 9). Bill Gates'e göre gelecekte temel gösterge bilgi olacağından, kişinin gelir düzeyi tamamen eğitim düzeyine bağlıdır (Erarı, 2002: 10).

Tablo 3.1. Eğitim-Gelir Seviyesi İlişkisi (2010-2018)

ÖĞRENİM DURUMU	YILLIK ORTALAMA GELİR (TL)								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Okuma-Yazma Bilmeyenler	4.541	6.015	6.111	7.017	7.782	8.410	10.815	11.581	12.043
Okur-Yazar olup bir okul bitirmeyenler	5.857	7.513	7.471	8.320	10.433	11.463	13.204	15.306	16.835
Lise altı eğitimliler	9.619	10.857	11.528	12.795	14.137	16.164	18.471	21.388	23.437
Lise ve Lise Dengi mezunlar	13.475	14.952	15.649	17.442	19.385	21.870	24.829	28.260	30.485
Yüksek Okul ve Fakülte mezunları	22.807	25.263	26.756	30.857	32.480	34.801	39.536	43.821	46.755

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 18.11.2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011

Tablo 3.1 Eğitim ile gelir seviyesi arasındaki ilişkiyi araştıran Hanehalkı Gelir Anketlerinin 2010-2018 yıllarına ait sonuçlarını göstermektedir. Okuma yazma bilmeyenlerin yıllık ortalama gelirleri 2010 yılında 4.541 TL, 2018 yılında ise 12.043 TL'dir. Yüksek Okul ve Fakülte mezunu olanların yıllık ortalama gelirleri ise 2010 yılında 22.807 TL, 2018 yılında ise 46.755 TL'dir. Yüksek okul mezunu bireylerin belirlenen tüm yıllarda, okuma yazma bilmeyen bireylere göre ortalama 4 kat ve daha fazla gelir elde ettiği görülmektedir. Tablo 3.1. ilave eğitimin gelir düzeyinde artış sağladığını kanıtlamaktadır.

Şekil 3.2. Eğitim-Gelir Seviyesi İlişkisi

Kaynak: Tablo 3.1'de yer alan bilgiler kullanılarak üretilmiştir.

NOT: Tablo 3.1'deki veriler arasından ilk yıl (2010) ve son yıl (2018) alınarak şekil oluşturulmuştur.

Eğitim gelir seviyesinde artışa sebep olduğu gibi gelir dağılımına da olumlu katkı sağlamaktadır. Gelir dağılımı, bir ülkede belirli zamanda yaratılan milli gelirin, bireyler arasında paylaşılması anlamına gelmektedir. Ülkeler milli gelirlerinden eğitime ayırdıkları pay ile gelir dağılımının adil paylaşılmasına katkıda bulunurlar. Gelişmiş ülkelerde eğitim hizmetlerinin tüm öğrencilere aynı kalitede verilmesi gelir dağılımını iyileştirerek kişilerin yoksulluktan kurtulmalarını sağlamaktadır (Taş, 2008: 182; Türkmen, 2002: 50). Eğitim seviyesi düşük olan ülkelerde ise gelir dağılımının düşük olduğu görülmüştür (İbrahimoglu, 2010: 9). Eğitim hizmetlerinden yararlanan kişilerin refah düzeyi yükselecek ve sınıflar arasında eşitlik sağlandığı oranda da gelir dağılımı dengeli olacaktır. Toplumsal amaçlara yönelik araçlar arasında, bireyler arası gelir dağılımını düzenlemek amacıyla eğitimde fırsat eşitsizliğini giderici önlemlere rastlanmaktadır (Küçüker, 2008: 126).

3.1.1.2. Sanayileşmeye Etkisi

Sanayileşme politikalarının uygulanabilmesi için sermaye, hammadde ve teknolojinin yanında, sanayi sektöründe çalışacak insanların nitelikleri de önemli bir etkindir (Küçüker, 2012: 18). İşgücüne nitelik kazandıran eğitim sanayi sektörünün gereksinim duyduğu bilgi ve beceriyi insanlara sunmaktadır (Küçüker, 2008: 156). Kalkınmanın temel amacı olarak görülen sanayileşme, eğitim ile birlikte nitelik kazanan işgücü sayesinde şekillenmektedir (Emsen, Öztürk, ve Yapraklı, 2006: 357). Ülkelerin kalkınabilmesi ve sanayileşebilmesi için gerekli olan koşullardan birisi de bireylerin yeterli eğitim seviyesine sahip olmaları gerektiğidir (Taş ve Yenilmez, t.y.: 159).

İnsanların daha kaliteli bir yaşam için hedefledikleri sanayileşme, modernleşme, kalkınma, ancak insan zekası ve kabiliyeti sayesinde gerçekleşebilir (Coşkun, 2008: 129). Türkiye de sanayileşme yolunda, girişimci iş insanlarının sayısını arttıracak tedbirler almaktadır. Çünkü Türkiye'nin sanayileşme ve kalkınma için dış dünyaya açılabilmesi, ancak yetişmiş ve nitelikli iş gücü ile gerçekleşebilir. Bu nedenle Türkiye de, sanayileşmesini tamamlayabilmesinde gerekli olan potansiyel insan kaynaklarını geliştirmesi için, güçlü eğitim politikalarının gerekliliğini savunmaktadır (Serin, 1972: 183).

3.1.1.3. Dışsal Faydaya Etkisi

Eğitimin dışsal faydaları aslında en genel anlamıyla, topluma yönelik genel yararlardır. Yani bireylerin vatandaşlık haklarını kullanmalarına ve toplumsal ödevlerini yerine getirebilmelerine katkıda bulunmak olarak tanımlanabilir (Küçük, 2008: 82). Eğitici sistemler, bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik başlıca kamusal mekanizmalardır (Afşar M., 2009: 88). Eğitimli insanlar, kazandıkları bilimsel-teknik bilgiyi, çalıştıkları üretim birimine aktararak, değişen teknolojiyi benimseyip bunları kolaylıkla geliştirerek ve bireyler arasında bilgi değişimlerini rahatlıkla gerçekleştirerek dışsal fayda sağlamaktadırlar (Türkmen, 2002: 67).

Bireylerin aldığı eğitimin dışsal faydasından yararlanan grupları üçe ayırabiliriz. Bunlardan birincisi eğitim gören kişilerin çevresinde yaşayanlar, ikincisi eğitilmiş bireylerin etrafındaki diğer çalışan insanlar üçüncü grup ise toplumdur. Birinci gruptan bahsedecek olursak, okumuş bir ebeveynin almış olduğu eğitimden çocuklarının etkilenmesi, eğitim görmüş kişilerin komşularına bilgi, görgü gibi bir takım değerler kazandırmaları gibi dışsal faydalardan bahsetmek mümkündür.

Eğitimin dışsal fayda sağladığı diğer bir alan da eğitimli bireylerin iş arkadaşlarına sağladığı faydadır. Bir iş yerinde eğitim görmüş ve belli bir bilgi seviyesini elde etmiş bir işçi, diğer işçileri olumlu etkileyerek onların verimliliğini de arttırmakta ve bu da diğer çalışanların aldıkları ücretlerde de artışa sebep olmaktadır. Bunların yanı sıra işveren de eğitimli ve becerikli işçileri sayesinde yüksek verim alır ve daha fazla kazanç elde eder (Serin, 1972: 93).

Demokratik kurumların daha iyi işlemesini sağlayan bilgili bir toplum ancak eğitim sayesinde oluşmaktadır. Eğitimli insanlar tarafından oluşturulan toplumlarda, suç işleme oranlarının son derece düşük olması, adalet hizmetlerine yapılan harcamaların azalmasına sebep olmaktadır. Yoksul kesimlerin eğitim düzeyindeki artış, bu kesimin gelir düzeyini iyileştirmekte ve devlet tarafından bu kesime yapılan gıda, sağlık, eğitim yardımı, işsizlik ödeneği gibi giderler azaltılmaktadır. Toplumsal kurumların öngördüğü nitelikte insan gücünün yetiştirilmesindeki en güvenilir yol eğitimidir. Etkin piyasalar ve teknik değişikliklere uyum da eğitim sayesinde gerçekleşmektedir. Schultz'a göre ekonomik dengesizliklerle başarılı bir biçimde başa çıkmak eğitilmiş insanların yeteneği sayesinde olmaktadır (Bozkurt, 1995: 21).

3.1.1.4. Teknolojik Gelişmeye Etkisi

1990'lı yılların başından bu tarafa Dünyada hızlı gelişmeler yaşanmakta ve teknoloji çok hızlı gelişmektedir. Gelişen bu rekabet ortamında piyasadan pay almaya çalışan ülkeler, insan kaynaklarının gelişmesine yönelerek, nitelikli insan gücü sayesinde üründe kaliteyi arttırabilir ve nitelikli mal ve hizmet üretebilirler (Taş, 2008: 170). Teknolojik yeniliklerin insan faktörü tarafından gerçekleştirilmesi, insan gücünün eğitime verilmesi gereken önemi ön plana çıkarmaktadır. İnsanın niteliğini ve yaptığı işin kalitesini belirleyen unsurların başında gelen eğitim sayesinde, yeni teknolojiler daha çabuk özümsenebilmektedir (Çelik, Gültekin, ve Nas, 2008: 265; Çankaya ve Karataş, 2010: 39).

Teknoloji ve eğitim arasındaki ilişki ile ilgili Kim ve Lee tarafından 1992 yılında yapılan çalışmada, bu iki faktörün tamamlayıcı oldukları belirtilmiş ve teknolojik ilerlemenin, büyümeye fayda sağlayabilmesinin ancak bu teknolojiyi kullanabilecek eğitilmiş beşeri sermaye ile gerçekleşeceği ortaya konulmuştur (Masatçı ve Serel, 2005: 50).

Büyümenin temel dinamiklerinden olan teknolojik gelişme dünyada hızla artmakta olup, bu hızlı ilerleme daha eğitilmiş ve deneyimli iş gücü sayesinde gerçekleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere yetişebilmeleri ileri teknolojiyi kullanabilecek bilgi birikimine sahip insan gücü sayesinde gerçekleşeceğinden ülkelerde etkin eğitim faaliyetlerinin uygulanması kaçınılmaz bir gerçektir (Keskin, 2011: 127).

Teknolojik gelişmelerin gerçekleşebilmesi için eğitim sisteminde yeniliğe duyulan gerekliliğe Yedinci beş yıllık Kalkınma Planı'nda değinilmiştir. Ülkelerin dünyadaki değişim ve gelişimi takip edebilmeleri eğitim sistemlerinde bilimi ve teknolojik gelişmeleri esas almalarına bağlıdır. Örneğin, Kore ve Japonya gibi ülkelerdeki ileri teknoloji seviyesi, diğer ülkelere nazaran eğitime daha fazla kaynak aktarmalarından ileri gelmektedir (Uçkaç, 2009: 35).

3.1.1.5. Artık Değere Etkisi

İnsan sermayesi kuramcılarına göre, ekonomik büyümenin açıklanan tüm girdilerinden sonra açıklanamayan kısmının çoğu insan sermayesinin geliştirilmesine

katkıda bulunan faktörlerden kaynaklanmaktadır ve bu faktörler arasında en önemlisi de eğitimidir (Bozkurt, 1995: 9). Toplam üretim düzeyinde meydana gelen artış üretim faktörlerindeki artıştan daha fazla gerçekleştiğinden, arada açıklanamayan bir fark oluşmaktadır ve bu farkın büyük bir bölümü de işgücünün eğitim seviyesindeki yükselmeden kaynaklandığı düşünülmektedir. İşgücü ve sermaye faktörlerinde gerçekleşen değişmelerin, milli gelirde meydana gelen artışlar üzerindeki etkileri tahmin edilebilmekte fakat milli gelirdeki artışın tamamını açıklayamamaktadır. Milli gelir artışının açıklanabilen bu kısmı, nicel değişmelerin yol açtığı artışlar olarak kabul edilmekte, açıklanamayan kısmı ise işgücündeki teknolojik değişim ve bilgidaki artışları kapsayan nitel değişmelerin yol açtığı artışlar olarak düşünülmektedir (Coşkun, 2008: 197).

Ulusal gelirle geleneksel girdiler arasındaki farkın (artık) çoğunun insan sermayesi faktörü ile açıklanabileceğini ileri süren Schultz, Becker, Denison, Harbinson, Myers ve Mincer gibi bazı neo-klasik iktisatçılar, insan sermayesinin oluşmasında da eğitimin önemini vurgulamışlardır (Emsen, Öztürk, ve Yapraklı, 2006: 358). Schultz ABD ekonomisinin 1929-1957 yılları arasındaki büyümesini incelemiş, bu dönemde ABD de ekonomik büyümenin yarısından fazlasının üretim sürecine giren üretim faktörlerince açıklanamadığını belirtmiştir. Schultz ABD deki ekonomik büyümenin açıklanamayan kısmının artık faktör olduğunu ve eğitimin bu faktör içinde %36-%70 oranında paya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Denison'da aynı Schultz gibi ABD ekonomisinin 1929 – 1957 yılları arasındaki büyümesini incelemiş ve aynı şekilde bu dönemde ekonomik büyümenin yaklaşık üçte ikisinin üretim sürecindeki faktörlerle açıklanamadığını analiz etmiştir. Denison çalışmasında Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanarak, işgücünün artan eğitim düzeyini üretim fonksiyonunda “insan sermayesi” adı altında ayrı bir üretim faktörü olarak ele almış ve eğitimin milli gelire katkısının yaklaşık %23 oranında olduğunu bulmuştur. Aynı çalışmada fiziksel sermayenin de ekonomik büyümeye katkısı %15 olarak bulunmuştur. Denison'un çalışmasına göre eğitimin milli gelire katkısı, fiziksel sermayenin katkısından daha fazladır (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 161).

3.1.1.6. Tarımsal Üretim ve Verimliliğe Etkisi

Tarımsal işgücünün niteliğinin eğitim sayesinde artırılması ile tarımda verimlilik artışının yanı sıra, işgücünün kırsalda ve kentlerde tarım dışı istihdam olanakları da iyileşecektir (Çayın, 2012: 7).

Tarım sektöründeki verimlilik artışı, eğitim yatırımlarının geri dönüş oranlarına verilebilecek örneklerden biridir. 1982 yılında Lau ve Jamison tarafından yapılan çalışmada, diğer değişkenler sabit tutulduğunda çiftçilerin ilave dört yıllık eğitimlerinin, fiziki tarımsal çıktılara yaklaşık %10 oranında artış sağladığı tespit edilmiştir. Yine Lau ve Jamison tarafından yapılan benzer bir çalışmada ise bir yıllık ilave bir eğitim süresinin GSYH'da %3 oranında bir artış sağladığı görülmüştür (Türkmen, 2002: 3). Eğitim ve çiftçi verimliliği arasındaki ilişki incelendiğinde eğitim görmüş çiftçilerin daha üretken olduğu gözlemlenmiştir (Yıldız ve Akgün, 1997: 15).

Lucas 1980 li yıllarda P.Romer ile birlikte, fikirlerin gelişimi ve beşeri sermaye akışının ekonomik büyümeye katkısını ortaya koyacak çalışmalar yapmıştır. Lucas, bireyin eğitimle daha niteliksel duruma gelmesinin, bireyin kendi verimliliğini artırmasının yanı sıra tüm üretim faktörlerinin üretkenliğine de katkıda bulunduğunu belirterek, eğitimin geliştirilmesi için yapılacak her türlü yatırımın, beşeri sermaye üzerinde olumlu etkiler oluşturacağını ve büyümeyi fiziki sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini belirtmiştir (Coşkun, 2008: 158).

3.1.1.7. Nitelikli İşgücüne Etkisi

Nitelikli işgücü ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmenin unsurlarından biridir. İnsan gücünün, yeni ve ileri teknolojilere dayalı üretim sürecinde başarılı olması, hizmet öncesi alacağı eğitimin nitelikli olmasına bağlıdır. Teknolojinin hızla geliştiği ve uluslararası rekabetin çok fazla hissedildiği küreselleşme sürecinde, ülkelerin arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıklarının nitelikli insan gücü sayesinde kapanabileceği aşîkârdır (Çetin, 2014: 45). Eğitilmiş ve nitelikli beşeri sermaye, ekonomik sıkıntıları giderebilecek kaynakları etkin kullanabilecek, yeni kaynaklar bulabilecek, teknolojik ilerlemeyi takip edebilecek önemli bir sermayedir. Geleceğin üreticileri olarak etkin bilgi ve beceriye sahip beşeri sermayenin yetiştirilmesinde ana etken olan eğitim bu yönüyle, ekonomik sistem için de önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir (İbrahimoglu, 2010: 42).

Eğitim süreciyle birlikte bireyler, mesleki ve teknik olarak birçok kazanım elde ederek nitelikli işgücünü oluşturmaktadırlar. Kişisel yetenek ve bilgisini arttıran bireyler, rasyonel davranır, kendi kendine karar alabilir, doğru bilgiye kolaylıkla ulaşır, bu bilgileri üretim sürecinde kullanır ve böylelikle kalkınmayı desteklemiş olurlar. Eğitim seviyesi artan bireyler sayesinde oluşan nitelikli işgücünün, kültürel sosyal ve ekonomik gelişmeye katkı sağlayarak ülkelerin gelişmişlik düzeyine katkıda bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir (Tezel, 2010: 121). Günümüzde ülkelerin verimliliğini etkileyen en önemli faktörlerden biri de nitelikli iş gücü oranıdır. Çünkü ülkelerin gelişmesi ve kalkınması her yönden yetişmiş insan gücü sayesinde olabilir. Bu sebeple yetişmiş nitelikli insan gücünü sağlayabilecek en önemli araç olan eğitime verilen önem ve yatırımlar artmış, eğitimin ekonomideki payı büyümüştür.

Teknolojik gelişmelerle birlikte, yeni teknolojilerin kullanılması için nitelikli işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Nitelikli iş gücünün verimliliğinin artması, doğrudan üretimi artırmakta ve bu da ülkelerin nitelikli işgücüne sahip oldukları oranda uluslararası rekabet koşullarında var olacağını kanıtlamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, bu teknolojileri kullanabilecek nitelikli işgücü ve nitelikli işgücünü sağlayabilecek güçlü bir eğitim sürecine sahip olmadığından rekabete dezavantajlı olarak girmektedirler (Uçkaç, 2009: 135). Türkiye’de, 1990 yılı verilerine göre hizmet sektöründe çalışan işgücünün bir kısmı orta ve yüksek eğitilmiş olmasına karşın sanayide çalışanların %70’i ilköğretim mezunu yada daha düşük eğitimlidir. Bu da gösteriyor ki o zamanlardaki eğitim sistemi, sanayi ve hizmet sektörlerinin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünü yetiştirecek yapıda değildir (Atauz, 2002: 1). Sanayi sektörü işgücü taleplerinden biri de üstün nitelikli insan gücüdür. Nitelikli insan gücü ile sanayide üretim maliyetleri düşer ve verimlilikte artış gerçekleşir. Artan verimlilik üretimde artışı da sağlayarak karlılık oranını yükseltir (Çayın, 2012: 23). Türkiye’de rekabet gücünün kazanılması için gerekli olan nitelikli işgücünün sağlanması, eğitim ile mümkün olacağından, genç nüfusa sahip olan ülkemizde eğitim sistemi geliştirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminden bu yana yapılan eğitim şuralarında, insanların mesleki yeteneklerini geliştirerek onları daha üretici hale getirecek, işgücü piyasasının talep ettiği nitelikli işgücünü karşılayacak bireylerin yetiştirilmesi için yaygın eğitime, mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilmesine, endüstri ile mesleki ve teknik eğitim okullarının ortaklaşa çalışması gerektiğine değinilmiştir (Coşkun, 2008: 20).

Değişen ve gelişen dünyada bilgi teknolojilerinin kullanımı, iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ve hizmet sektörlerinin gelişimi iyi eğitilmiş nitelikli iş gücüne bağlı olduğundan, diyebiliriz ki kalkınmanın temel amacı olarak kabul edilen bilgi toplumuna geçişte nitelikli işgücü en önemli etkenlerden biridir.

3.1.1.8. Okur-Yazarlık Oranına Etkisi

Okuryazarlık en genel anlamıyla, alfabe ile yazılı metinleri okuyabilme olarak tanımlanırken, daha yeni tanımlamalara göre, toplumun anlamlaştırdığı iletişimsel simgeleri etkili bir biçimde kullanabilmeyi sağlayan yeterlilik olarak belirtilmiştir (Kaya G. E., 2009: 14). İnsana yapılan yatırım ise genel anlamda eğitim yatırımlarını ifade etmektedir. İnsanların okur-yazarlık oranlarının yanı sıra bilgi ve yetenek seviyelerini yükselten eğitim için yatırım sadece az gelişmiş ülkelerin değil gelişmiş ülkelerin de üzerinde önemle durduğu ve ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkinin özenle araştırıldığı bir olgudur (Afşar M., 2009: 86).

Ekonomik büyümeye eğitimin katkısının sayısal olarak değerlendirilmesini amaç edinen araştırmaların yanı sıra, ekonomik büyüme ve eğitim ilişkisini bulmaya yönelik araştırmalar da yapılmıştır. Eğitim ekonomisi alanında yapılan bu araştırmaların bazılarının sonuçlarına bakılacak olursa;

- Bowman ve Anderson, 85 ülkedeki, 1950 yılının okur-yazarlık oranı ve 1955 yılının kişi başına düşen GSMH'yi kullanarak yaptıkları karşılaştırmada, ekonomik büyüme ve okur-yazarlık oranı arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Bowman ve Anderson araştırmalarında kullandıkları ülkeleri üç gruba ayırmışlardır. Birinci grup olarak okur-yazarlık oranının %40'ın altında olduğu ve kişi başı GSMH'nin en fazla 300 dolar olduğu 32 yoksul ülke, ikinci grup olarak -yazarlık oranının %30-%70 arası değiştiği ve GSMH ile okur-yazarlık oranının ilişkilendirilemediği 27 ülke ve üçüncü grup olarak da %70 üzerinde okur-yazarlık oranına sahip ve kişi başı GSHM'sinin en az 500 dolar olduğu 24 zengin ülke. Anderson ABD, İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişim sürecini incelediği başka araştırmasında ülkelerde okur-yazarlık oranının en az %40 olmasının, ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için gerekli olduğunu belirtmiştir (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 161).

- Başka bir araştırmacı olan Reynaud, ülkelerin okur-yazarlık düzeylerine bakarak eğitim ve kalkınma ilişkisine değinmiştir. Reynaud'a göre okuma yazma oranının %50'den daha az olması durumu az gelişmişliği, okuma yazma oranının %50-%80 arasında olması durumu yarı gelişmişliği, okuma yazma oranının %80 den daha fazla olması durumu da gelişmişliği göstermektedir (Küçük, 2008: 44).
- Hicks tarafından yapılan daha ayrıntılı analizlerde ise okur-yazarlık ile insan kaynaklarındaki gelişim sayesinde, ekonomik büyümenin bundan doğrudan etkilendiği gerçeği üzerinde durulmuştur (Yıldız ve Akgün, 1997: 14).
- Romer da 1960-1985 yılları arasında 112 ülkeyi kullanarak yaptığı araştırma sonucunda okur-yazarlık oranı ile büyüme arasında pozitif ilişkilerin olduğunu ortaya koymuştur (Terzi ve Yurtkuran, 2016: 9).
- Doğu Asya ülkeleri ile ilgili araştırma yapan tüm araştırmacılar bu ülkelerde eğitime verilen önem sayesinde kalkınmanın gerçekleştiğini belirtmişler ve örnek olarak da Güney Kore'de üretim alanında çalıştırılan işgücünün okur-yazarlık oranının %100 olduğunu göstermişlerdir (Yılmaz, 2007: 146).

Yukarda belirtilen örnek araştırmaların yanı sıra yapılan diğer araştırmalar da göstermiştir ki, kişi başına düşen milli gelir yada ekonomik büyüme ile eğitim düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Hatta bazı ekonomistler kişi başına düşen milli gelirin kaç dolar olabileceğini, okur-yazarlık oranına göre hesaplandığını gösteren tablolar oluşturmuşlardır (Çakmak ve Gümüş, 2008). Böylece bilimsel araştırmalar sonucunda, eğitim düzeyi ve kalkınma arasında ilişkilerin olduğu netleşmiştir.

Tablo 3.2. İnsani Gelişme Düzeyine Göre Okuma Yazma Oranı (2017*)

EN AZ ORTAÖĞRETİM MEZUNU OLAN NÜFUS (2017*)	
ÜLKELER	25 yaş ve üzeri (%)
Yüksek İnsani Gelişmiş Düzeyine Sahip Olan Ülkeler	72.1
Orta İnsani Gelişmiş Düzeyine Sahip Olan Ülkeler	51.1
Düşük İnsani Gelişmiş Düzeyine Sahip Olan Ülkeler	24,8

Kaynak: UNDP. (2018: 57). Human Development Indices and Indicators. New York: Communications Development Incorporated, Washington DC, USA.

NOT: *En son 2017 yılına ait veriler elde edilmiştir.

Okuryazarlık oranı, azgelişmişlik ile doğrudan ilintilidir. Tablo 3.2'ye göre, insani gelişme raporunda en az ortaöğretim mezunu olan nüfusun 2017 yılında okuma yazma oranları, düşük insani gelişme düzeyinde olan ülkelerde %24.8 iken, yüksek insani

gelişime düzeyine sahip ülkelerde %72.1 seviyesinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak gelişim düzeyi yüksek olan ülkelerde bu oranın daha yüksek olduğu gözlenlenmiştir.

Eğitimin kalkınma üzerindeki olumlu etkileri, okur-yazar oranları, okullaşma oranları, okul başına düşen öğrenci sayıları, öğretmen başına düşen öğrenci sayılarına bakılarak değerlendirilmiştir. Kişisel kazancın yanı sıra sosyal kazanca da etki eden eğitim bu sayede iktisadi kalkınmaya büyük oranda pozitif katkı sağlamaktadır. İyi eğitilmiş nitelikli iş gücüne sahip bireylerin işe girmesi, kendi kişisel kazançlarını artırmanın yanı sıra ülkeye sosyal olarak kazanç sağlamaktadır (Çetin, 2014: 48).

3.1.1.9. Okullaşma Oranına Etkisi

Okul çağındaki bireyler arasında okula gidenlerin oranı olarak belirtilen okullaşma oranı, ülkelerin okul çağı nüfusunun ne kadarının okula kayıt olduğunu ve devam ettiğini gösteren bir orandır. Eğitim kalkınma ilişkisindeki pozitif etkenler değerlendirilirken okur-yazar oranı, okul başına düşen öğrenci sayıları, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve okullaşma oranları ele alınmaktadır (Çetin, 2014: 56).

Ekonomik büyüme, kalkınma ve eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalardan, Kaser'in yaptığı araştırmada 1850 – 1965 yılları arasında 12 endüstrileşmiş ülkenin ekonomik büyümesi incelenmiş ve okullaşma oranının yüksek olduğu yılları takip eden on yıllık dönemde büyümenin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Harbison ve Myers'in 75 ülkeyi baz alarak yaptığı araştırmasında, 1960 yıllarındaki kişi başı GSMH ve orta ve yükseköğretimdeki okullaşma oranları ile bulunan İnsan kaynağı Gelişim Düzeyleri İndeksi arasında yüksek ilişkinin olduğu bulunmuştur (Ak ve Ak Bingöl, 2010: 161). 1995 yılında O'Neill tarafından yapılan araştırmada ise, okullaşma oranları verileri kullanılarak eğitim büyüme arasındaki ilişki incelenmiş, az gelişmiş ülkelerin diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında sayısal olarak okullaşma oranları arasındaki farkı giderek kapattığı fakat bahsi geçen ülkelerin eğitimden elde ettikleri getiri açısından hala gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olduğu görülmüştür (Karagül, 2003: 83; O'Neill, 1996).

Tablo 3.3. Ortalama Okullaşma Süresi (Yetişkin) (2010-2017*)

ÜLKELER	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Türkiye	6,7	7,2	7,5	7,7	7,6	7,8	8	8
OECD	11,5	11,6	11,7	11,7	11,8	11,9	12	12
Gelişmiş Ülkeler(G8)	12,1	12,1	12,2	12,3	12,4	12,4	12,5	12,5
• Kanada	12,6	12,7	12,8	12,9	13	13,1	13,1	13,3
• Almanya	13,8	13,9	14	14	14	14,1	14,1	14,1
• Fransa	10,9	10,9	11	11,2	11,4	11,5	11,5	11,5
• İngiltere	13,2	13	12,9	12,6	12,7	12,8	12,9	12,9
• İtalya	9,7	9,8	9,9	10,3	10,1	10,2	10,2	10,2
• Japonya	11,5	11,8	12	12,2	12,5	12,5	12,7	12,8
• Rusya	11,5	11,6	11,7	11,8	11,9	12	12	12
• ABD	13,2	13,3	13,3	13,2	13,3	13,3	13,4	13,4

Kaynak: TÜİK, Uluslararası seçilmiş göstergeler. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>

NOT: *En son 2017 yılına ait veriler elde edilmiştir.

Tablo 3.3’de Türkiye, OECD ve G8 ülkeleri arasında yetişkin grubu için 2010-2017 yılları arası okullaşma süreleri ele alınmıştır. Belirlenen ülkeler arasından İngiltere hariç tüm ülkelerde hemen hemen her yıl okullaşma süreleri artış göstermiştir. Türkiye, seçilen ülkeler arasında düşük okullaşma süresine sahip olan ülkedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve okullaşma sürelerinin pozitif yönlü ilişkisi olduğu tabloda görülmektedir. Gelişmiş ülkeler arasından ise Almanya ve Kanada’nın okullaşma süresi kendi grubu içindeki ülkelere kıyasla daha fazladır.

3.1.1.10. Doğurganlık Oranına ve Bebek Ölüm Hızına Etkisi

Bir ekonomide beşeri sermayenin niteliği düşük, doğum oranı ile ölüm hızı yüksek ise bu ekonominin kalkınması da düşük olmaktadır. Tam tersine eğer bir ekonomide doğum oranı ve ölüm hızı düşük, beşeri sermaye yüksek olduğunda ise bu ekonominin gelişimi ve kalkınması da yüksek olacaktır. Yüksek beşeri sermayeye sahip olan bu ülkelerde, doğum hızının düşük oluşu, insan sermayesine yapılan yatırımların maliyetini azaltarak, ailelerin çocuk başına yapmış oldukları eğitim yatırımlarını artırmaktadır (Çetin, 2014: 53).

Eğitim seviyesi ile bebek ölüm hızı ve doğurganlık hızı arasında yakın bir ilişki vardır (Öztürk, 2005: 15). Düşük eğitim seviyesine sahip ailelerin genellikle çok sayıda çocuk sahibi oldukları görülürken, eğitim seviyesinin yüksek olduğu ailelerde genellikle

çocuk sayısı sınırlıdır (Coşkun, 2008: 10). Eğitim seviyesindeki artış ile birlikte doğum oranının azalması, aile ve devlet açısından kişi başına daha fazla yatırım yapılmasını sağlamakta ve bu yatırım da gelecekte iş gücünün niteliğinin yükseltilmesine katkı sağlamaktadır. Dar kapsamlı düşünülecek olursa, daha eğitilmiş bireyler aile planlamaları konusunda daha bilgili davranışlarından küçük aileler oluşmakta ve bu sayede aileler çocuklarına hem maddi hem de zaman açısından daha fazla kaynak ayırmaktadır. Bu şekilde olan aileler, çocuklarının eğitimlerine daha fazla önem vermektedirler (Çetin, 2014: 53).

Eğitim seviyesine bağlı olarak sağlık koşullarındaki iyileşme üretim artışını sağladığından, az gelişmiş ülkeler açısından eğitim seviyesindeki yükselme önem arz etmektedir (Çetin, 2014: 53). Kadınlar açısından bakıldığında eğitim seviyesi yükselmesi ile daha düşük doğurganlık oranı olacağından, nüfus artış hızı yüksek olan yoksul ülkelerde eğitim seviyesi artışının doğurganlık oranı ve bebek ölüm hızı düşüşüne önemli ölçüde fayda sağladığı yadsınamaz bir gerçektir (Türkmen, 2002: 4). Bu bağlamda Hindistan'da yapılan bir çalışmada, ilave eğitimin faydasının önemli ölçüde olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada 1000 kız çocuğunun ilköğretim kademesine ilave bir yıllık eğitiminin 32.000 dolara mal olduğunu, buna karşılık ilave eğitim sayesinde doğurganlık oranındaki düşüşün 75.000 dolar, çocuk ölümlerinin azalmasının 32.000 dolar ve ölümcül hastalıkların azalmasının da 2.300 dolar fayda sağladığı tespit edilmiştir (Öztürk, 2005: 13).

Tablo 3.4. Annenin Eğitim Durumuna Göre Doğumlar (2015*-2018)

Yıl	Annenin yaş grubu	Toplam	Ortaokul veya dengi okul mezunu	Lise veya dengi okul mezunu	Yükseköğretim
2018	20-24	232.705	140.971	64.275	27.459
2017	20-24	237.524	147.387	60.516	29.621
2016	20-24	238.076	152.016	57.410	28.650
2015*	20-24	240.286	154.588	57.926	27.772

Kaynak: TÜİK, Konularına Göre İstatistikler-Doğum İstatistikleri, 2015-2018 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1060

NOT: *TÜİK veri tabanında 2015 yılı öncesine ait veri bulunamadığından, 2015 ve sonrası alınmıştır.

Tablo 3.4. Türkiye’de 2015 – 2018 yılları arasında annenin eğitim durumuna göre doğum sayısındaki değişimi göstermektedir. 20-24 yaş grup aralığı için alınan verilerde ortaokul düzeyi eğitim sonrasında annelerin ilave eğitimleri, doğum sayılarında düşüşe sebep olmaktadır. Belirlenen dört yıl için de düşüş gözlemlenmiştir. Toplam doğum

sayısına bakılırsa 2015 yılında bu yaş grubundaki doğum sayısı 240.189 iken 2018 yılında bu sayı yaklaşık %3 oranında düşmüş ve 232.705 olmuştur.

Kadının eğitimi doğurganlık oranını doğrudan etkilediğinden, iktisadi büyüme açısından önemli bir araçtır. Eğitim seviyesi yükselen kadınlar daha az çocuk sahibi olmak istemektedirler. Aynı zamanda eğitim seviyesi yüksek olan kadınların sahip oldukları çocukların da eğitim seviyeleri, düşük eğitime sahip kadınların çocuklarının eğitim seviyelerine göre daha yüksektir (Karaman, 2007: 53). Dünyadaki pek çok kadın önceki nesline göre daha yüksek eğitim seviyesine sahip olduğundan, zaman ilerledikçe kadınların işgücüne katılım oranları da artmaktadır. Bu sebeple kadınların gün geçtikçe fikirlerinde değişiklik meydana gelmekte ve yaşamlarının çoğu bölümünde özerklik sağlanmaktadır. Bu durumlar akabinde kadınların sağlık konusunda da birçok farkındalığı kazanmalarına sebep olmuş ve kadınlar doğum kontrolü konusunda korunmaya yönelik teknolojileri daha fazla kullanmaya başlamışlardır (Çetin, 2014: 54). Türkiye’de nüfus ve aile sağlığı üzerine yapılan bir araştırmada, okuma yazma bilmeyen kadınların ortalama 5.1 çocuk doğurdıkları tespit edilmişken, aynı çalışmada üniversite mezunu olan kadınların ise ortalama 1.4 çocuk doğurdıkları görülmüştür (Coşkun, 2008: 10). Kadınların güç kazanması, doğurganlık, hastalık ve ölüm oranlarının azalması çoğunlukla eğitim sayesinde gerçekleşmektedir (Kaya G. E., 2009: 34). Barro da eğitim seviyesinin doğurganlık oranına yaptığı etkinin, ülkenin büyüme seviyesini etkileyeceğini belirtmiştir (Karaman, 2007: 112).

3.1.2. Eğitim Harcamalarının Yatırım Özelliği

Genel ve katma bütçeli idarelerin, özel kesim ve kamu iktisadi kuruluşların bütçelerinden eğitim hizmetlerine yapılan tüm harcamalar, eğitim harcamalarını ifade etmektedir. Eğitim kesimine ayrılan tüm parasal kaynaklar anlamına gelen eğitim harcamaları, ülkelerin gelişmesine katkı sağlayan yatırım harcamaları arasında yer almaktadır (Özgür, 2005: 78). Eğitim hizmetlerine yapılan harcamalar, iktisadi büyüme, kalkınma ile ekonomik istikrarın sağlanmasında işlevi olması nedeniyle yatırım harcaması olarak nitelendirilmektedir (Tezel, 2010: 75).

Sosyoekonomik ve teknolojik yapıya uyum sağlayabilmek için gerekli olan eğitim sisteminin oluşturulmasında yapılacak harcamalar sayesinde, eğitilmiş beşeri sermaye,

maddi sermayeye katkı sağlamakla birlikte düşük eğitilmiş elemanların verimliliğini de artırmaktadır (Uçkaç, 2009: 87). Marshall da eğitimi ulusal bir yatırım aracı olarak görmekte ve kalkınma üzerindeki etkilerinin uzun vadede ortaya çıkacağına değinmektedir (Karaman, 2007: 24).

Eğitim harcamaları ülkeler arasında değişkenlik göstermektedir. Toplumun ve ekonominin eğitimsiz temellendirilemeyeceği gerçeğine önem veren gelişmiş ülkelerde eğitime ayrılan kamusal kaynakların büyüklüğü dikkat çekmektedir (Yeldan, 2012: 29). Ülkeler ekonomik büyümeyi teşvik etmek, verimliliği arttırmak, kişisel-sosyal gelişime katkıda bulunmak ve sosyal eşitsizliği azaltmak için eğitim kurumlarına yatırım yapmaktadırlar. OECD ülkelerinde eğitim kurumları harcamaları, ülkedeki okul çağındaki nüfus sayısı, okula kayıt oranları, öğretmen maaş seviyesi, eğitim veren kuruluşların durumu ve bunların yanı sıra GSYH durumuna göre değişkenlik göstermektedir.

Tablo 3.5. OECD Ülkelerinde Eğitim Kurumlarına Yapılan Harcamaların GSYH' ye Oranı (%) (2010-2016*)

ÜLKELER	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*
Avustralya	5,9	5,7	5,6	5,6	5,8	5,4	5,2
Avusturya	m	m	4,9	5	4,9	4,4	4,4
Belçika	5,6	5,6	5,7	5,8	5,8	5,3	5,2
Kanada	6,7	6,3	6,2	6,2	6,2	m	5,2
Şili	5,7	5,7	6,2	5,8	5,5	6	6,2
Çek Cumhuriyeti	3,9	4,1	4,2	4	3,9	3,3	3,1
Danimarka	6,2	5,8	6	6,1	6,3	m	m
Estonya	5,4	4,9	4,8	5,2	5	4,1	4
Finlandiya	5,8	5,8	5,8	5,7	5,7	5	4,9
Fransa	5,4	5,3	5,2	5,3	5,3	4,7	4,7
Almanya	4,5	4,4	4,3	4,3	4,3	3,7	3,6
Yunanistan	m	m	m	m	m	3,5	m
Macaristan	m	m	3,8	3,8	3,8	3,6	4,1
İzlanda	5,8	5,8	6	5,8	6	m	m
İrlanda	5,9	5,7	5,7	5,2	4,8	3,3	3,2
İsrail	5,5	5,8	5,7	5,8	5,8	5,5	5,4
İtalya	3,8	3,9	3,9	4	4	3,6	3,3
Japonya	4,5	4,5	4,5	4,4	4,4	m	m
Kore	6,8	6,8	6,7	6,5	6,3	5,4	5
Letonya	4,7	4,5	4,2	4,5	4,7	4,6	3,4
Lüksemburg	3,5	3,3	3,7	3,5	3,6	3,4	3
Meksika	5,3	5,2	5,2	5,2	5,4	m	4,8

Tablo 3.5. (Devamı)

Hollanda	5,4	5,4	5,4	5,5	5,4	4,7	4,6
Yeni Zelanda	m	m	6,7	6,4	6,4	m	6,1
Norveç	6,5	6,4	6,2	6,3	6,2	5,7	5,8
Polonya	5	4,6	4,8	4,7	4,7	4,3	4,1
Portekiz	5,1	4,9	5,8	6,1	5,8	4,8	4,8
Slovak cumhuriyeti	3,9	3,7	3,7	3,8	3,9	3,8	3,5
Slovenya	5,1	5	4,9	4,8	4,6	4,1	4,1
İspanya	4,5	4,5	4,4	4,3	4,3	4	4
İsveç	5,4	5,3	5,4	5,4	5,4	4,4	4,5
İsviçre	4,6	4,7	4,7	4,7	4,7	m	m
Türkiye	m	5	4,9	4,8	4,9	4,4	5,1
Birleşik Krallık	m	m	6,2	6,7	6,6	5,8	5,8
Amerika Birleşik Devletleri	6,7	6,6	6,5	6,2	6,2	5,8	5,7
OECD ortalaması	5,3	5,2	5,2	5,2	5,2	4,5	4,5
EU22 ortalaması	5	4,8	4,9	4,9	4,8	4,2	4,1

Kaynak: OECD, Education at a Glance, 2017: 188; OECD, Education at a Glance, 2018: 266; OECD, Education at a Glance, 2019: 286

NOT: *En son 2016 yılına ait veriler elde edilmiştir. “m” elde edilemeyen verileri ifade etmektedir.

Tablo 3.5’de bazı ülkelerin 2010-2016 yılları arasında eğitim düzeylerine (ilk, orta, lise ve yükseköğretim) göre yapılan eğitim harcamalarının ülkelerin milli gelirleri içindeki oranları görülmektedir. Eğitim kurumlarına yapılan harcamaların GSYH’ ya oranı OECD ortalamasında 2010 yılında %5,3, 2016 yılında ise %4,5 olmuştur. Kanada, Danimarka, İzlanda, Norveç, ABD ve Birleşik Krallık ülkelerindeki eğitim kurumlarına yapılan harcama oranının OECD ortalamasının üzerinde yer aldığı görülmektedir. OECD ortalaması altında kalan ve toplam eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı %5,0’den daha az olan ülkeler ise Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Japonya, Letonya, Lüksemburg, Slovak cumhuriyeti, İspanya, İsviçre’ dir. Türkiye GSYH içinde eğitim harcamalarına 2011 yılında %5,0 oranında pay ayırmıştır. Fakat bu oran takip eden yıllarda azalmış ve 2012 yılında %4,9, 2013 yılında %4,8, 2014 yılında %4,9 olmuştur. 2016 yılında ise %5,1 oranında olup, 2016 yılı hariç sürekli OECD ortalamasının altında seyir izlemiştir. Ülkemizde son yıllarda artan eğitim harcamaları, OECD ülkeleri ile kıyaslandığında bu ülkelere göre oldukça geride kaldığımız söylenebilir.

Değişen ve gelişen teknolojiye ayak uydurabilmek, yeni icatlar çıkarmak, gelişmiş ülkeler ile küresel dünyada rekabet edebilmek, sosyal eşitsizlikleri minimuma

indirebilmek ve nesilden nesile bilgiyi daha doğru aktarabilmek adına nitelikli eğitime ihtiyaç duyulmaktadır. Nitelikli eğitimi yakalayabilmek için de eğitime daha fazla kaynak ayrılmalı ve bu kaynakların etkin şekilde kullanılması için devlet tarafından sürekli denetlenmelidir.

3.2. ÜLKELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNE GÖRE EĞİTİM

Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeylerine, refahına, ilerlemesine etki eden en önemli faktör eğitimidir. Eğitime yapılan harcamalar bu nedenle çok büyük önem taşımaktadır (Uçan ve Yeşilyurt, 2016: 179). Ekonomik kalkınmada önemli bir unsur olan eğitim, uluslararası gelişmişlik göstergesi kriterleri arasında yer almaktadır. Kişi başına düşen eğitim harcamaları, eğitim harcamalarının GSMH içindeki payı gibi unsurlar bir ülkede ne kadar yüksek seviyede ise o ülke diğer ülkelere oranla daha fazla gelişmiş ülke konumundadır ve bu da eğitimin gelişmişlik düzeyini etkilediğinin kanıtıdır (Kızıldere, 2014: 114). Yapılan araştırmalara göre eğitim harcamalarının getirisi, gelişmekte olan ülkelere, gelişmiş ülkelere kıyasla daha fazla olmaktadır (İnanç, Güner, ve Sarısoy, 2006: 64). Bir ülkenin kalkınmışlık düzeyini belirleyen faktörlerden biri de o ülkede yaşayan insan kaynaklarının niteliğidir. Nitelikli işgücü ve bilgi birleşimi ulusal ekonomilerde farklılıklar oluşturduğundan her ülke eğitim-beşeri sermaye dengesine dikkat etmeye başlamıştır. Bir ülke, ekonomisinin ihtiyaç duyduğu nitelikte işgücünü yetiştirdiği ölçüde gelişmiş ülke olmaktadır. Geri kalmış ülkelere ise ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu sayıda ve nitelikte iş gücünün olmadığı görülmektedir. Gelişmiş ve geri kalmış ülkeler arasındaki temel fark sahip oldukları insan gücünün nitelikleri arasındaki fark ile ölçülebilir. İnsan gücünün niteliklerinin oluşmasını sağlayan eğitim, ülkelerin rekabet gücünü de etkilemektedir. Hızlı ilerleyen teknolojileri kullanabilecek beceriye sahip işgücü yetiştirmek aslında sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de üzerinde durması gereken bir konudur. Bu da ancak doğru eğitim politikalarıyla sağlanabilmektedir (Taş, 2008: 165).

Profesör G.U. Papi, gelişimi etkileyen eğitimin işlevlerini birkaç madde ile sıralamıştır, onlardan bazılarını bakılacak olursa:

- İnsan gücünün niteliklerini artırarak gerekli olan işgücünü oluşturup makineleşmenin gelişmesini sağlar

- İnsanların yeni icatları benimseyip kabul etmelerine yardımcı olur ve böylece teknik buluşların hemen uygulanmasını sağlar.
- İşgücü ve girişim yeteneğinin sadece ülke içinde değil, uluslararası alanda da gelişmesini sağlar (Bozkurt, 1995: 7).

Ülkelerin eğitim-kültür seviyeleri ve sosyo-ekonomik güçleri arasında sıkı bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir. Eğitim ile verimlilik, birbirini beslemekte ve desteklemektedir. Yapılan çalışmalar da eğitim kalkınma arasında çok yakın ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ülkelerin kalkınmalarına önemli derecede katkı sağlayan sağlık, nüfus, gelir ve bunun gibi birçok kıstasın temelinde eğitim yatmaktadır. Eğitim kalitesi çok iyi olan ülkelerde, gelişmişlik düzeyi, refah ve gelir seviyesi, sağlık düzeyi yüksek olduğundan, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bu gelişmişlik göstergelerine sahip olabilmeleri için eğitime çok önem vermeleri gerekmektedir (Erarı, 2002: 8).

2012 verilerine bakıldığında zaman orta üst düzey gelir grubuna sahip ülkelere okullaşma oranı yaklaşık %80 civarındayken Türkiye'deki okullaşma oranı, gelişmişlik bakımından aynı grupta yer aldığı Malezya ve Meksika dışında tüm ülkelerin altında kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi eğitimin bir ülkenin kalkınmasında olumlu katkısı göz önüne alındığında ülkemizdeki okullaşma düzeyinin yeteri derecede olmaması, nitelikli işgücünün de yeteri derecede artışının olamayacağını ve ülke gelişiminin negatif yönde etkileneceğini göstermektedir. Türkiye'nin eğitim harcamalarına bakıldığında ise, gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen gelişmiş ülkelerin eğitim harcamalarına ayırdıkları pay ile hemen hemen aynı oranda pay ayırdığı görülmektedir. Yine 2012 verilerine bakıldığında gelişmiş ülkeler eğitim harcamalarına %11.5 oranında pay ayırmışken Türkiye'nin %15.7 oranında pay ayırdığı görülmektedir. Fakat gelir seviyeleri karşılaştırıldığında yüksek gelir seviyesine sahip gelişmiş ülkelere eğitim harcamalarına ayrılan payın aslında miktar olarak Türkiye'nin ayırdığı paydan daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır, bu da yine de Türkiye'nin eğitim seviyesi yönüyle gelişmiş ülkeleri yakalayamadığını ortaya koymaktadır (Çetin, 2014: 58).

3.2.1. Az Gelişmiş Ülkeler İçin Eğitim Kalkınma İlişkisi

Üretim faktörleri arasından işgücünün, eğitim yoluyla niteliği artırılarak üretken istihdam oluşturması, eğitim-verimlilik ilişkisinin temel boyutlarını göstermektedir.

Yetişmiş, nitelikli insan gücü eēitim aracılıēıyla saēlanacaēından, beşeri sermayeye yapılan yatırımların artırılması gerekmektedir. Yapılan yatırımlar sayesinde de işgücünün niteliēi artmakta ve bu da verimliliēin artışını beraberinde getirmektedir. Gelişmiş lkeler ile az gelişmiş ülkeler arasında fark yaratan en önemli şeylerden birisi de yetişmiş nitelikli insan gücüdür (Coşkun, 2008: 4).

Eēitim birçok az gelişmiş ülkede, ortak olarak görülen eksikliklerin giderilmesine yardımcı olmaktadır (etin, 2014: 15). Eēitim az gelişmiş ülkelerin sosyal ve yapısal özellikleri içinden en önemlilerinden biri olup, kalkınma üzerinde pozitif yönlü etkisi olduēu düşünülmektedir. Fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından eēitim uzun süre dikkate alınmamıştır. Birçok çalışmaya konu olan eēitimin kalkınma üzerinde etkilerine yönelik yapılan çalışmalardan bazıları ele alınacak olursa;

Gary Becker yaptıēı analizlerde, iktisadi kararların eēitim ve tecrübeden baēımsız olarak alındıēında doēuracaēı sonuçları incelemiş ve eēitim-tecrübe ilişkisi ile insan sermayesi üzerinde durmuştur. Heodore Schultz (1961) da eēitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçerek, eēitime yapılan yatırımlar sayesinde beşeri sermayenin de fiziki sermaye gibi büyümeye pozitif yönlü etki ettiēini çalışmasında göstermiştir. Denison 1910 – 1960 yıllarını kapsayan çalışmasında ABD’de bu yıllardaki ekonomik iyileşmenin %23 lk kısmının eēitim düzeyindeki artıştan kaynaklandıēını ortaya çıkarmıştır. Hicks ve Wheeler 1980 li yıllarda yaptıkları analizlerde eēitim seviyelerine göre ekonominin ne şekilde uyarıldıēını göstermeye çalışmışlardır. 88 adet gelişmekte olan ülkeyi baz alarak çalışma yapan Wheeler, okuma-yazma oranının %10 artarak %30 a ıktıēı durumda gayri safı yurt içi hasılanın da %8 artarak %16 seviyelerine ıktıēını gözlemlemiştir (Tezel, 2010: 99). R.Hubert, eēitimin esasen insanlar üzerinde yapılmak istenen etkilerin bütünü olduēunu ifade etmektedir (Serin, 1972: 184). F.Harbison ise kalkınan ülkelerin insangücü kaynaklarını tahmin edilen ihtiyaçlara uygun olarak geliştirilmesi hususunda belli bir stratejiye sahip olmaları gerektiēini çalışmalarında vurgulamıştır. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler hızlı büyümeye muhtaç olduklarından yetiştirilmiş insan gücüne gelişmiş ülkelerden daha fazla ihtiyaç duyarlar (Yıldız ve Akgün, 1997: 20). Wolfler azgelişmiş bir toplumun kalkınabilmesini, alt tabakalarda bulunan parlak zekalı çocukların eēitilmesini engelleyen sınırların kaldırılmasına, ilim, mühendislik, ziraat, tıp gibi alanlarda lider yetiştirilebilmesi için okulların niteliklerinin ve sayılarının artırılmasına baēlamıřtır (Küçüker, 2008: 44).

Geri kalmış ülkelerin çoğunun eğitime yeteri kadar yatırım yapmadıklarına ve bu ülkelerin, ülkelerinde bulunan kaynaklardan yeterince yararlanamadıklarına dikkat çekmiştir. Mesela Hindistan sulamaya yaptığı yatırım kadar bu sulamanın ne şekilde daha kullanışlı olabileceği hususunda çiftçilere yeteri kadar eğitim aldırılmamıştır. Aynı şekilde petrol gelirinin neredeyse hepsini sulamak için harcayan Irak da yine çiftçilerin bu konuda yetiştirilmesi için yeterince özen göstermemiştir (Adem, 1982: 9).

Halkın ekonomik gelirinin tarım olduğu, sermayesi yetersiz, sürekli dışarı göç veren az gelişmiş bölgelerde üniversitelerin kurulması bölgenin kalkınmasını olumlu etkileyecektir (Acaroğlu, Güllü, ve Kartal, 2017: 2). Üniversitenin kurulması, öncelikle bünyesindeki personellerin ve öğrencilerin yaptığı harcamalarla bölge ekonomisini canlandıracak, bölge nüfusunun artmasıyla barınmak için alt yapı hizmetlerinin gelmesine sebep olacak, istihdam edilen personellerin genellikle bölgeden olması sayesinde de bölgenin işsizlik oranında düşüşe ve göç verme hızının azalmasına sebep olacaktır (Çakır, 2011: 1).

Az gelişmiş ülkeler sundukları eğitim açısından oldukça geridirler ve eğitim süresi gelişmiş ülkelere kıyasla fazlasıyla kısadır. Eğitimin gerektiği kadar yaygın olmadığı bu ülkeler, kalkınmak zorunda olduklarını göz önüne alarak eğitim sektörünü öncü sektör olarak kabul etmelidirler.

3.2.2. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Eğitim Kalkınma İlişki

Gelişmekte olan ülkelerin, sınırlı kaynaklarıyla yetiştirdiği değerli beyinleri, beyin göçü yüzünden kaybetmeleri bu ülkelerin gelişiminde yavaşlamaya yol açarken, gelişmiş ülkelerde ise bu yetiştirilmiş insanlara daha yüksek ücret ve olanaklar sağlanması gelişimi daha da hızlandırmaktadır. Bu beyin göçü, ülkeler arası gelişmişlik farkının daha fazla artmasına sebep olmaktradır (Lebe ve Yaylalı, 2011: 34). Eğitilmiş insan gücü ülkelerin ekonomilerinde önemli bir girdidir. Gelişmekte olan ülkelerde fiziki semayede eksikliğin görülmesine ramen eğitilmiş insan gücünün hazır şekilde bulunması gelişim açısından daha önemli görülmektedir. Çünkü ekonomik büyümenin temel sağlayıcılarından birinin becerikli insan gücü eksikliği olduğu herkes tarafından kabul edilen genel bir kanı olmuş ve eğitim ile işgörenlerin daha verimli olabileceği düşüncesi sayesinde eğitime olan güven artmıştır (Bozkurt, 1995: 13). Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızlı

ve sürdürülebilir bir kalkınmanın yakalanabilmesi için eğitime daha fazla kaynak aktarılması gerekmektedir. Gelişmekte olan 66 ülke üzerine bir çalışma yapan R.Marris, büyüme üzerinde genel yatırımların etkisinin, eğitime yapılan yatırımlar sayesinde daha fazla olduğunu ifade etmekte ve çalışmasında eğitim yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarını tamamladığını ve ulusal gelirden daha fazla artış yarattığına değinmiştir. Aynı zamanda G.Strumilin ise eğitime yapılan bir birimlik yatırımın milli geliri üç birimden daha fazla artıracığına değinmiştir. Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan gibi hızlı ekonomik kalkınmalarıyla dikkat çeken ülkeler, gelişmiş ülke kategorisine geçmeyi, ithal ettikleri teknolojileri etkin kullanarak ve bilimsel çalışmalar yaparak sağlamışlardır. Bu ülkeler eğitime verdikleri önem sayesinde gelişen teknolojiyi en etkin şekilde kullanmışlar ve üretimde verimlilik artışı sağlayarak ekonomik kalkınmalarını hızlandırmışlardır (Öztürk, 2005: 13).

Gelişmekte olan ülkeler sermaye yetersizliğinden kaynakları optimum şekilde kullanabilecek yetişmiş insan gücüne daha çok ihtiyaç duymaktadır. Kalkınma çabası gösteren bir ülke için üretim faktörlerinin en uygun biçimde bir araya getirilme şeklinin yanı sıra üretim faktörlerinin elde edilme yöntemi ve üretim artışı sağlayabilmesi için nasıl kullanılacağı da önemli bir role sahiptir. Aynı zamanda bu ülkeler, gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek için yeni teknolojileri geliştirilebilecek bilgi birikimini oluşturmaları gerekir ki bu da ancak beşeri sermaye ve beşeri sermayenin kalitesini artıran eğitim yoluyla gerçekleşecektir. Dolayısıyla eğitim geliştirmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki refah düzeyi farkını kapatmaya yardımcı olacak en önemli unsurdur (Çolak, 2010: 122).

1960 yılında beşeri sermayenin ekonomik değerinin ilk analizi S.Becker tarafından yapılmış, bundan yaklaşık 2 yıl sonra da Shultz beşeri sermaye klasiği olarak kabul edilen çalışmasını sunmuştur. Schultz çalışmasında geliştirmekte olan ülkeler için ekonomik ve sosyal kalkınma çabasını negatif etkileyen engelin fiziki sermaye eksikliğinden kaynaklanmadığını, insan gücünün niteliksizliği ve yetersizliğinin asıl sebep olduğunu açıklamıştır. Kalkınma çabası gösteren ülkelerde insan gücündeki bu niteliksizliğin giderilmesi için de beşeri sermayeye yatırım yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Özyakışır, 2011: 58). 1962 yılında yaptığı çalışmayı 1967 yılında genişleten Denison ise, işgücünün ilave eğitim ile milli geliri ne şekilde etkilediğini, ABD, Almanya, İngiltere, Belçika, Kanada, Arjantin, Meksika, Brezilya ve Venezuela gibi geliştirmekte

olan ülkeler üzerinde test etmiş ve sonuçlar göstermiştir ki işgücünün eğitim düzeyindeki artış, bahsi geçen ülkelerin hepsinde de milli geliri pozitif yönlü etkilemiştir (Kaya ve Yalçinkaya, 2016: 31). İktisadi büyüme üzerinde eğitimin etkisini ölçen çalışmalarda beşeri sermaye de dahil edildiğinde pozitif yönlü sonuçlara ulaşılmıştır. Baumol (1986), Barro (1991) ve Barro ve Lee (1993) gibi iktisatçılar geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmeleri ve bu ülkeler arasında uluslararası teknoloji transferinin kolay olmasında beşeri sermayenin ne derece önemli olduğunu kurdukları modellerde göstermişlerdir (Çoban, 2004: 132).

Geliştirmekte olan ülkeler, günümüzdeki küresel rekabet ortamında bilgi toplumu olmanın gerekliliklerini yerine getiremedikleri müddetçe gelişmiş ülkeler ile aralarındaki çeşitli negatif yönlü farklılıkları kapatmakta zorlanacaklardır. Geliştirmekte olan ülkelere üreticiler ve tüketiciler tam bilgiye sahip olmadıklarından çoğu mal ve kaynak piyasaları düzgün işleyemez durumda ve piyasa dengesizlikleri ortaya çıkmaktadır (Alataş, 2014: 8).

Geliştirmekte olan ülkelere Türkiye ise beşeri sermaye kaynağı oldukça iyi bir potansiyele sahip olmasına rağmen bunu fırsata çevirememektedir. Mevcut göstergelere bakıldığında gelişmiş ülkelerin beşeri sermaye yatırımları karşısında Türkiye'nin yatırımları oldukça düşük seviyededir. Beşeri sermaye yatırımları, eğitim harcamalarına işaret ettiğinden bu durum aynı zamanda eğitime ayrılan payın düşük olduğunu da göstermektedir. Bu sebeplerle bilgi üretilmemesi ülke ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesine sebep olmaktadır (Çolak, 2010: 122).

3.2.3. Gelişmiş Ülkeler İçin Eğitim Kalkınma İlişkisi

Gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını ayrıntılı bir şekilde inceleyen bazı iktisatçılar, bu ülkelerin milli gelirlerinde eski yıllarda meydana gelen artışın bir kısmının sermaye ve işgücünün fiziki miktarında meydana gelen artıştan kaynaklandığını belirtmiş ve bugün kalkınma çabası içinde bulunan ülkelere ışık tutmuşlardır. AB devletleri için yapılan bir çalışmada, 1889 – 1957 yılları arasındaki dönemde üretimin verim seviyesindeki artışın, insanın verim gücünün artmasını sağlayan eğitim ve sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların artışına bağlı olduğu gösterilmiştir. Belirtilen dönemde üretim veya hâsıla artışı yılda ortalama %3.0 oranında olmasına rağmen, fiziki sermaye

ve işgücüne ait girdi yılda ortalama %1.9 oranında artmıştır. Üretimdeki artışın açıklanamayan kısmının da eğitim ve sağlık şartlarındaki iyileşme ile açıklanabileceği belirtilmiştir (Serin, 1972: 161-162).

Gelişmiş ülkelerde gelişmenin başlıca kaynağı olan insan gücü kaynağının gelişimi için yapılan yatırımların, az gelişmiş ülkelerde çok az olması ya da hiç olmaması bu ülkelerin gelişimleri için gerekli olan insan gücü kaynağına erişememelerine sebep olmaktadır. Kuznet'in belirttiğine göre, gelişmiş ülkelerde milli gelirden eğitim-öğretim ve sağlık hizmetlerine ayrılan pay az gelişmiş ülkelere göre çok daha fazladır (Serin, 1972: 165). Kalkınmış ülkelerde okur-yazarlık oranının, okullaşma oranının ve aynı zamanda eğitime ayrılan kaynakların gelişmemiş ülkelere göre daha fazla, eğitim süresinin daha uzun ve kalitesinin daha iyi olduğu gözlemlenmektedir (Tezel, 2010: 91). Uzun vadede geri dönüşü olan bir yatırım olarak görülen eğitim için hükümetlerin temel politikaları arasında ayırdıkları pay önemli bir yer tutmaktadır. 1997 yılına ait verilere göre ülkeler arasında eğitim için ayrılan payın farklılık gösterdiği gözlemlenmiş ve bu farklılığın da ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle paralellik gösterdiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ülkelerin eğitim harcamalarına yönelik stratejileri de ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Danimarka'da eğitim kademelerinin üçü için yapılan harcamalar birbirine yakinken, Hollanda'da eğitim kademelerine yapılan harcamalar birbirinden farklıdır. AB ülkelerinde ise eğitim harcamaları ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. 2001 yılı verilerine göre ilköğretim kademesi için öğrenci başına yapılan harcamalara bakılacak olursa, Belçika'da 3743; Fransa'da 3752; Danimarka'da 6713 ve Avusturya'da ise 6065 dolardır (Anagün ve Gültekin, 2006: 165).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin gelir seviyelerindeki artışın sadece işgücü ve sermaye arzındaki artışa dayanmadığı, birçok farklı unsurdaki artışa dayandığı hatta bu farklı unsurlardan en önemlisinin insan gücü kaynaklarının kalite ve etkinliğindeki gelişme olduğu sonucu çıkarılmıştır. İnsan gücü kaynaklarının gelişimi eğitim yoluyla sağlandığından, eğitimin kalkınma üzerindeki etkisi de birçok araştırmaya konu olmuştur. Yapılan çalışmalarda kesin bir sonuca varılamasa da, genel olarak eğitim yoluyla insan gücü kaynaklarının yatay (eğitim yoluyla bilgi, görgü, yeteneklerin geliştirilmesi) veya dikey (insan sağlığının ve fiziki yapısının gelişmesi) gelişiminin oluşmasına ve bu sayede iktisadi kalkınmaya etki ettiği sonucuna varılmıştır (Serin, 1972: 165). Bowmah ve Anderson (1963), Kaser (1966) ve yapılan diğer birçok çalışmada kişi

başı gelir düzeyi ve eğitimin gelişim düzeyi arasında bir korelasyon olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra gelişmiş ülkelerin fakir ülkelere kıyasla eğitime yaptıkları yatırımın ve okur-yazarlık oranının yüksek oluşuna bakarak, eğitimin ülkelerin zenginliklerini kolaylaştırdığı ya da zengin ülkelerin eğitim yatırımlarını fakir ülkelere oranla daha fazla yapabilme eğiliminde oldukları sonucuna varabiliriz (Yıldız ve Akgün, 1997: 14-15). İktisadi kalkınmada lokomotif güç olan eğitim sayesinde iyi eğitilmiş insan gücüne sahip ülkelerin daha hızlı kalkındıkları, Almanya ve Japonya örneklerinde de görülmektedir (Çayın, 2012: 11)

Ülkelerde iyi eğitim almış nitelikli işgücünün bulunması ve bu nitelikli işgücünün toplam işgücü içindeki oranının yüksek oluşu, ülkelerin gelişim gösterebilmesi açısından oldukça önemlidir. Gelişmiş ülkelerin işgücüne bakıldığında nitelikli işgücü oranının ne kadar yüksek olduğu görülmektedir. Bu sebeple kalkınma süreci içinde ülkelerin bulunduğu yeri anlayabilmek için istihdam edilen işgücünün eğitim düzeyi ele alınabilir (Dimitrov, Nikoloski, ve Yılmaz, 2019: 269-270).

3.2.4. Türkiye’de Eğitim Kalkınma İlişkisi

Türkiye’de eğitim düzeyinin artırılması ve düşük gelirliilerin eğitim hizmetlerinden etkin şekilde faydalanmasının önündeki en büyük engel, gelir dağılımının adaletsiz ve dengesiz olmasıdır. Eğitimin gelir dağılımını düzenleyici rolü, eğitim eşitsizliği sayesinde gerçekleşmemekte ve bu durumdan büyüme de olumsuz etkilenmektedir (Taş, 2008: 182). Sanayileşmiş ülkelerde üretim ve verimlilik seviyesindeki artışın nedeni, işgücü ordusundaki yüksek nitelikli insangücü oranının yüksek olmasıdır. Sanayileşme çabası içinde olan Türkiye geleneksel tarımsal toplumdaki, ileri sanayileşmiş topluma geçişini sağlayabilmek için insangücü yapısında değişiklik yapmak zorundadır. Her alanda üretim ve verimlilik seviyesinin artırılabilmesi için yükseltebilmesi için Türkiye’nin modern makine ve donanımı kullanabilecek niteliğe sahip insangücüne çok ihtiyacı vardır (Serin, 1972: 183).

Gelişmekte olan ülkeler arasından Türkiye’nin, beşeri kaynağı bakımından bir çok ülkenin arzuladığı potansiyele sahip olmasına rağmen bu potansiyelinin farkında olduğu söylenemez. Türkiye’nin eğitime yönelik beşeri sermaye yatırımı, gelişmiş ülkelerin yapmış olduğu yatırımlarla kıyaslandığında oldukça düşük düzeydedir (Çolak, 2010:

122). Tüm dünyada, yirmi birinci yüzyılın başlarında, daha verimli işleyen teknolojik sistemler ve teknolojiyi üreten yöneten bir üniversite inşası için yoğun çaba harcanmaktadır. Ülkeler arasında öne çıkanlar ise, bilgiye sahip olan ve onu kullanan toplum aşamasından, bilgi ve teknolojiyi üreten toplum aşamasına geçenler olmuştur (Günay, 2004: 81). Ayrıca ülkelerin kalkınmasında önemli bir yere sahip olan mesleki ve teknik eğitim, bireylerin iş hayatının ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde sürekli geliştirilmeli ve yenilenmelidir. Hızla kalkınmayı amaçlayan ülkemizde, genel ortaöğretim okullaşma oranında artış olduğu fakat mesleki ve teknik eğitimde okullaşma oranının istenilen seviyeye henüz ulaşamadığı görülmektedir (Özdemir (Ed.), 2017: 178). Türkiye’de eğitim ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki, 1980-1990 dönemlerine kadar uzanan bir çok çalışmayla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.6. Eğitim Durumuna Göre Aylık Ortalama Brüt Ücret ve Yıllık Ortalama Brüt Kazanç, (2006-2010-2014)*

Eğitim Durumu	Aylık Ortalama Brüt Kazanç (TL)			Yıllık Ortalama Brüt Kazanç (TL)		
	2006	2010	2014	2006	2010	2014
YIL						
İlkokul ve altı	764	1.032	1.526	9.676	13.099	18.602
İlköğretim ve Ortaokul	760	1.026	1.514	9.640	13.043	18.476
Lise	922	1.280	1.707	11.802	16.414	21.222
Meslek Lisesi	1.233	1.593	2.263	16.334	21.280	28.143
Yüksekokul ve üstü	2.088	2.663	3.952	27.310	35.383	51.405
Toplam	1.103	1.512	2.207	14.252	19.694	27.830

Kaynak: TÜİK, Temel İstatistikler-İstihdam, İşsizlik ve Ücret. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

NOT: *TÜİK veri tabanında sadece 2006-2010-2014 verileri elde edildiğinden bu veriler alınmıştır.

Tablo 3.6 eğitim durumuna göre Türkiye’de 2006-2010-2014 yıllarında kişi başına ortalama aylık ve yıllık gelir durumunu göstermektedir. Eğitim ve gelir arasındaki ilişki bu tablo ile oldukça iyi açıklanmaktadır. Tablodan da anlaşılabacağı üzere eğitim seviyesi arttıkça bireylerin kazançları da artmaktadır. Baz alınan üç dönem içinde, İlkokul ve altı eğitim seviyesindeki bireylerin aylık kazançları, üniversite mezunu olan bireylerin aylık kazançlarının yarısından daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 3.6 eğitimin, gelirin önemli belirleyicilerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır. İlave eğitim yoksulluk oranlarının düşürülmesine etki edeceğinden, eğitimin gelir dağılımı üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİMİN BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİSİ

4.1. AĞRI İLİ'NİN GENEL SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Yedi coğrafi bölgeden oluşan Türkiye, 22 Eylül 2002’de Avrupa Birliği ülkelerinin kullandığı istatistiki bölge sınıflanmasına göre alt bölgelere ayrılmıştır. Türkiye, AB’ye uyum sürecinde Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye İstatistik Enstitüsü tarafından, üç ayrı düzeyde istatistiki bölge birimleri sınıflandırması (İBBS) bölgesine ayrılmıştır. İBBS tanımlaması için nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler, ilerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması gibi faktörler kullanılmıştır (Issı, 2013: 48). İBBS, bölgesel politika çerçevesinin belirlenmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizinin yapılması ve Avrupa düzeyinde karşılaştırılabilir bölgesel istatistiki verilerin üretilmesi amacıyla uygulanmaya başlamıştır (www.yereldemokrasi.net, t.y.).

İBB sınıflandırması yapılırken 3 düzey kullanılmıştır. “Düzey 3” sınıflandırmasında 81 ilin her biri İstatistiki Bölge Birimini tanımlamıştır. Ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklüklerine göre Düzey 1 ve Düzey 2 olarak sınıflandırılmışlardır. “Düzey 2” sınıflandırması, Düzey 3 kapsamındaki 81 ilden birbirine komşu illerin gruplandırılması ile 26 adet İstatistiki Bölge Biriminden oluşmaktadır. Son olarak “Düzey 1” sınıflandırması ise, Düzey 2’deki 26 birimin tekrar gruplandırılması sonucu 12 İstatistiki Bölge Biriminden oluşmaktadır (www.planlama.org, t.y.).

5 basamaklı kodlama sisteminden oluşan İBBS’nin ilk 2 basamağı Türkiye’yi simgeleyen “TR” harflerinden, üçüncü basamağı ise İBBS1 düzeyindeki 12 bölge birimini simgeleyen, 1-9 aralığındaki rakamlar ve A-C aralığındaki harflerden oluşmaktadır. Dördüncü basamak da 0-3 aralığındaki rakamlar ile İBBS2 düzeyindeki 26 bölge birimini simgelerken, son olarak beşinci basamak ise 0-5 aralığındaki rakamlar ile İBBS3 düzeyindeki 81 ili simgelemektedir. Bu sınıflandırmaya göre Ağrı ili ise komşu illeri olan Iğdır, Kars ve Ardahan ile birlikte TRA2 bölgesi içinde yer almaktadır (Daştan ve Issı, 2018: 384).

Bir toplumun demografik yapısının, kırsal nüfus-doğum ve ölüm oranlarının, yatay ve dikey hareketliliğin, şehirleşme hızının, aile büyüklüğünün ekonomik gelişmeyle paralel değişikliğe uğramasını ifade eden sosyo-ekonomik gelişme kavramı, kişi başı gelirin artırılması ve yapısal ve insanî gelişmeyi kapsayan sosyal değişkenler, şeklinde özetlenebilir. 18. Yüzyılda sanayi devrimi ile artış gösteren sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları II. Dünya savaşı akabinde ise hemen hemen her ülke ve bölgede görülmeye başlamıştır (Kart ve Keser, 2019: 26).

Kalkınma Bakanlığı tarafından, ülkemizde illerin sosyo-ekonomik gelişme düzeyi için kullanılan çok sayıda temel değişken mevcuttur. Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksleri (SEGE) araştırmalarında kullanılan göstergelerden bazıları aşağıda belirtilmiştir (Çetin ve Sevüktekin, 2016: 43). İllerin, ilçelerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endekslerini belirleyen SEGE çalışmaları sayesinde, illerin ve bölgelerin hangi gelişme grubunda yer aldığı görülebilmekte ve kaynaklar daha etkin kullanılarak dengeli kalkınmanın sağlanması için gerekli analiz yapılmaktadır. SEGE araştırması sonucunda, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından, içinde bulunduğu Doğu Anadolu bölgesinde geri kalmış illerden birisi olan Ağrı ili Türkiye'nin en sondaki üç ili arasında yer almaktadır (DPT, 2004:3, T.C Kalkınma Bakanlığı, 2013:1).

4.1.1. İlin Nüfus ve Demografik Yapısı

Türkiye ve İran topraklarının bağlandığı yol üzerinde bulunan Ağrı ili; batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde ise Van ve Bitlis'e komşuluk etmektedir. Rakımı 1640 metre olan Ağrı ilindeki toprak dağılımı: %46'sı dağlık alanlar, %29'u ova, %18'i plato ve %7'si yayla olarak belirlenmiştir. Ağrı'nın iklim yapısı ise kış aylarında soğuk ve sert, yaz aylarında kurak ve sıcak olarak özetlenebilmektedir (<https://www.serka.gov.tr/bolgemiz/agri/agri-cografya>, 2019).

Bir ülkedeki temel dinamikler olarak görülen sosyal ve ekonomik göstergelerin önemli belirleyicileri demografik özellikler, nüfusun şekli ve yapısıdır. Günümüzde bir yerleşkenin nüfus yapısındaki değişim, göç hareketleri, medeni durumlar hakkındaki bilgiler, gelişme ve kalkınmanın daha gerçekçi ve doğru planlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle nüfus şeklinin ve demografik yapının bilinmesi; bölgesel sağlık ve eğitim hizmetleri, besin ihtiyacı, mal ve şehircilik planlamaları gibi temel

düzenlemelerde çıkabilecek problemlerin indirgenmesini sağlayarak gelecekte yapılacak olan çalışmaları yönlendirmektedir (Genç ve Uğurlu, 2018: 311).

Nüfus değişimine etki eden en genel üç faktör; doğum, ölüm ve göçlerdir. Genel anlamda dünya nüfusu dikkate alındığında yalnızca doğum ve ölüm oranları dikkate tabi tutulurken daha özel olarak görülen ülke nüfuslarında göç etmeni de önem taşımaktadır. Bu faktörlerdeki artış veya azalış nüfus gelişmesini de büyük oranda etkilemektedir (Murat, 2006: 88).

Tablo 4.1. Ağrı İli Yıllara Göre Nüfus (2010-2018)

Yıl	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
2010	261.504	280.518	542.022
2011	264.139	291.340	555.479
2012	264.914	287.490	552.404
2013	265.016	286.161	551.177
2014	263.986	285.449	549.435
2015	262.967	284.243	547.210
2016	260.866	281.389	542.255
2017	258.306	277.979	536.285
2018	258.734	280.923	539.657

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95velocale=tr>

Tablo 4.1’de, Ağrı ilinin 2010 yılından 2018 yılına kadar kadın ve erkek nüfus dağılımı gösterilerek yıllara göre nüfus değişiminin somutlaştırılması hedeflenmiştir. Tablo 4.1’e göre, Ağrı ili erkek nüfus oranı kadın nüfus oranına göre her yıl yaklaşık yirmi bin veya otuz bin kişi fazladır. Toplam nüfusun ise yıllar geçtikçe azaldığı görülmektedir. Bu gözlem, 2010 yılındaki toplam nüfusun 542.022 ve 2018 yılında 539.657 olarak kaydedilmesiyle son sekiz yıldaki kişi sayısının 2.365 kişi azalması olarak açıklanabilmektedir. Bunlara ek olarak, Ağrı 2019 nüfusu tahmini verilere göre 540.638 olarak hesaplanmıştır ve resmi 2019 nüfus bilgilerine ancak 2020 yılının başında ulaşılabacağından tabloya eklenmemiştir.

2010 yılından 2018 yılına kadarki nüfus değişimlerinin temel nedeni olan doğum ve ölüm oranları da diğer tablolar ile somutlaştırılarak ayrı cinsiyetlerin yıllara göre doğum sayıları ve toplam nüfusun yıllara göre ölüm oranı verilmiştir.

Tablo 4.2. Ağrı İli Cinsiyete Göre Doğum Sayısı (2010-2018)

Yıl	Kız doğum sayısı	Erkek doğum sayısı
2010	8.629	8.945
2011	8.325	8.733
2012	8.274	8.849
2013	8.071	8.586
2014	8.250	8.557
2015	7.716	8.249
2016	7.631	7.925
2017	7.400	7.685
2018	6.699	6.930

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=113velocale=tr>

Doğum oranlarıyla ilgili olan Tablo 4.2'ye göre, kız ve erkek doğum sayısındaki en yüksek oran 2010 yılı olarak kaydedilmiştir. Yıllar 2018'e doğru ilerledikçe kız ve erkek doğum sayılarında her yıl belirli bir oranda düşüş gerçekleşmiş ve doğum oranı genel olarak azalmıştır. Bu durum, nüfus artış hızı veya nüfus sayısındaki düşüşe neden olan etmenlerden birisi olarak görülebilmektedir.

Tablo 4.3. Ağrı İli Toplam Nüfustaki Ölüm Sayısı (2010-2018)

Yıl	Ölüm Sayısı
2010	2.230
2011	2.568
2012	2.297
2013	1.995
2014	2.004
2015	1.944
2016	1.871
2017	1.833
2018	1.853

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=113velocale=tr>

Tablo 4.3'e göre, 2010 ve 2018 yılları arasında ölüm sayısında belirli bir artış veya azalış görülmemektedir. 2010 yılında ölüm sayısı 2.230 iken 2018 yılında 1.853 sayısı ile 377 kişilik bir azalma kaydedilmiştir. Genel anlamda eşit oranda değişim olmamasına rağmen en yüksek ölüm sayısı 2011 yılında ve en düşük ölüm sayısı ise 2017 yılında görülmüştür. Bütün bu veriler nüfus azalışının belirlenmesinde tek bir etmen olarak ele alınmayarak ve doğum oranları, göç oranları gibi diğer iki etmenle birlikte yorumlanıp sağlıklı bir nüfus değişim analizi yapılabilir.

4.1.2. İlin Göç İstatistiği

Dinamik bir unsur olarak ele alınan göç; ekonomik, sosyo-kültürel, politik, iç ve dış istikrarsızlıklar gibi unsurlar doğrultusunda insanların nüfuz ettiği topraklardan ayrılarak başka bir mekâna yerleşmesi olayı olarak tanımlanmaktadır. Değişikliği temel alan bu kavram, sanayileşme sürecinin getirisi olarak görülmekle birlikte toplumun daha iyi yaşam olanaklarına sahip olabilmesi için öngördüğü bir gerekçedir. Sanayi Devrimi ile birlikte zanaatın yok olmaya yüz tutmasıyla beraber genel gelir kaynağı olarak görülen tarım sektörüne gösterilen eğilim sanayi sektörüne kaymıştır. Bu nedenle taşralarda yaşayan çiftçi ve köylülerin birçoğu, sanayi merkezlerine göç ederek bir iş gücü oluşturmuş ve nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve ekonomik gelirin artırılması, göç faktörüne neden olan en önemli kaynaklardandır (Karabulut ve Yalçınkaya, 2018: 33). Kısaca özetlenen iç ve dış göçler sadece coğrafi bir yer değişimi olarak görülmeyip toplum yapısını da şekillendiren bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Bütün bunlar, herhangi bir nüfus planlaması yapıldığında veya nüfus hareketliliği analiz edildiğinde başvurulacak ana kaynağın göç başlığı olduğunu göstermektedir.

Bölgeler ve ülkeler arası sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve bilimsel rekabet; ülkelerin gelişmişlik seviyelerinde farklılık oluşmasına ve bu farklılığın da göç olgusunu doğrudan etkilemesine neden olmaktadır. Literatürdeki “köylerin itiş-i kentlerin çekişi” olarak bahsedilen iç göç, iş gücünün şehirleşmeye doğru kaymasıyla birlikte bölgenin kalkınma sürecinin de başlamasına vesile olmuştur. Göçün alt ana başlıklarından birisi olan “zorunlu göç” konusuna değinilecek olursa “terör” ve “savaş” olayları temel nedenler olarak bilinmektedir. Bu durum, dinamik terör olaylarının yaşandığı bir bölge olarak varsayılan Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki 1990 yılındaki nüfus hareketliliğini açıklamak için verilebilecek örneklerden birisidir (Karabulut ve Yalçınkaya, 2018: 36).

Göç eğilimini özellikle Ağrı ili için incelemek gerekirse yapılan çalışmalarda ana gerekçeler; sağlık hizmetlerindeki eksiklikler, eğitim hizmetinin yetersizliği, sosyal faaliyetlerin kısıtlı kalması, ikliminin sert olması ve iyi iş imkânları sağlayamaması olarak sıralanabilmektedir. Bunlardan en önemlileri ise eğitim ve sağlık imkânsızlıkları ve zor iklim koşulları olarak kaydedilmiştir (Karabulut ve Yalçınkaya, 2018: 37).

Tablo 4.4. Ağrı İli Göç İstatistikleri (2010-2018)

Yıl Aralığı	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Nüfus
2010-2011	15.508	25.182	-9.674	555.479
2011-2012	12.856	27.984	-15.128	552.404
2012-2013	14.725	28.477	-13.752	551.177
2013-2014	14.480	30.995	-16.515	549.435
2014-2015	16.597	32.174	-15.577	547.210
2015-2016	14.306	30.811	-16.505	542.255
2016-2017	15.088	32.479	-17.391	536.285
2017-2018	20.091	29.482	-9.391	539.657

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95velocale=tr>

Tablo 4.4'e göre, Ağrı'da maksimum verilen göç; 2016-2017 döneminde 32.479 olarak kaydedilirken maksimum alınan göç 2017-2018 döneminde 20.091 kişi olarak belirlenmiştir. Genel anlamıyla Ağrı ilindeki göç unsuru değerlendirilecek olursa 2010-2018 dönemleri için sürekli göç verme durumu gözlemlenmektedir. Bu nedenle net göç verilerinin öne eksi işaretiyle belirtilerek ilin her dönemde nüfus kaybettiği vurgulanmıştır. Net göç verileri incelendiğinde, ilin en fazla nüfus kaybını 2016-2017 döneminde verdiği görülmektedir. Sonuç olarak, Ağrı ilindeki olumsuzluklar veya diğer illerin daha kaliteli yaşam olanağı sunması, bu ilin göç veren bir bölge olarak görülmesini açıklayabilir.

4.1.3. Ağrı'da Tarım, Hayvancılık ve Sanayi

Sanayileşme, geçmişten günümüze ülke kalkınmasının anahtarı olarak görülmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel kaynağı olan sanayileşme geliştirmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin maddi imkânlarına sahip olabilmesi için çalışmalar yürüttüğü alandır (Yazgan, 2018: 95). Doğu Anadolu Bölgesi, sanayi sicili incelendiğinde işletme sayısı ve yenilik kapasitesi açısından sanayisi gelişmemiş bir bölge olarak nitelendirilmektedir. Bu bölgede bulunan Ağrı ilinde ise ekonomik gelir, hayvancılık ve tarım sektörleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Yazgan, 2018: 98).

Tablo 4.5. Türkiye ve Ağrı İlinde Sektörlerin GSYH İçindeki Payı (%) (2010-2017*)

YILLAR	TÜRKİYE					AĞRI				
	TARIM		SANAYİ		GSYH (Bin TL)	TARIM		SANAYİ		GSYH (Bin TL)
2010	104.703.635	9%	285.383.871	25%	1.160.013.978 TL	1.016.463	33%	286.759	9%	3.065.340 TL
2011	114.838.169	8%	375.613.697	27%	1.394.477.166 TL	974.035	29%	392.342	12%	3.353.554 TL
2012	121.692.893	8%	420.266.164	27%	1.569.672.115 TL	1.149.182	29%	485.254	12%	3.923.571 TL
2013	121.709.079	7%	501.220.607	28%	1.809.713.087 TL	1.127.027	26%	590.814	14%	4.319.702 TL
2014	134.724.745	7%	576.440.635	28%	2.044.465.876 TL	965.039	21%	709.258	15%	4.669.731 TL
2015	161.447.917	7%	652.582.965	28%	2.338.647.494 TL	1.163.942	22%	722.047	14%	5.295.361 TL
2016	161.304.618	6%	735.168.540	28%	2.608.525.749 TL	1.292.524	21%	755.289	12%	6.060.146 TL
2017	189.000.175	6%	905.819.274	29%	3.106.536.751 TL	1.513.277	22%	825.002	12%	6.864.248 TL

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar 2010-2017 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

NOT: *En son 2017 verileri elde edilmektedir.

Tablo 4.5'e göre, 2010 senesinde sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı ülke genelinde %25 iken Ağrı İlinde %9'dur. Belirtilen yıl için Ağrı ili genel ortalamasının çok altında kalmıştır. 2010 yılında Ağrı ilindeki tarım sektörünün payı ise %33'dür. İstatistikler incelendiğinde, seçilen tüm yıllarda ilin tarım sektöründe Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu da ilin iklimsel ve toprak yapısı nedeniyle tarıma geniş olanaklar sağlamasa da, kuru ve sert topraklarda yetişen besinlerin üretimine önem verdiğini yansıtmaktadır (Yazgan, 2018: 98-101). 2010 ve 2017 yılı verileri karşılaştırıldığında, Ağrı ilinde GSYİH içerisinde sanayi sektörü payında genelde artış olduğu ve tarım sektörü payında ise düşüş olduğu görülmektedir. Bu da Ağrı ili halkının geleneksel gelir kaynaklarından birisi olan tarım sektörüne eskisinden daha az ilgi göstermesine ve sanayi sektörüne daha çok yöneldiğini göstermektedir. Bu artış ve azalışlar zaman içindeki teknolojiye gelişim ve iş imkânlarının artışı doğrultusunda açıklanabilir. Çünkü her ne kadar tarımda da belirli bir makineleşme ve teknolojiye ihtiyaç duyulsa da sanayi sektöründeki seri üretim talebi daha çok teknolojiye ve gelişime ihtiyaç duymaktadır.

Tarım ve hayvancılık önceden de belirtildiği üzere Ağrı ilinin ekonomisindeki en büyük faaliyet alanına sahip olan iki sektördür. Hayvancılık merkezi olarak adlandırılan bu bölgenin coğrafi yapısı; geniş yaylalar, yüksek dağlık bölgeler ve mera alanları olarak açıklanabilmektedir. Tarıma oranla hayvancılık sektörünün daha gelişmiş olması, iklim zorluğu ile açıklanabilmektedir. Bunlar doğrultusunda, Ağrı ilindeki temel geçim kaynağı hayvancılık olarak belirlenirken hayvan ve hayvan ürünlerinin pazarlanması önem

taşımaktadır. Yayla, mera alanlarının ve dağlık bölgelerinin genişliği hayvanların otlatılması için avantaj sağlamakla birlikte “kaba yem ihtiyacını karşılayan” ucuz kaynak erişimi olarak görülmektedir (Çaçan ve Yüksel, 2016). Hayvancılık sektöründeki gelir kaynağı canlı hayvan alım-satımı ve “süt, yoğurt, peynir, lor, yağ, et, deri ve yün” gibi hayvansal kaynaklı ürünlerin ticareti üzerinden karşılanmaktadır (Kadanalı, 2018: 121-122).

4.1.4. İlin Sağlık Göstergeleri

Sağlık alanındaki etkinliği ölçebilmek amacıyla bazı göstergeler oluşturulmuştur ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından “100 Temel Sağlık Göstergesinin 2015 Yılı Global Referans Listesi” adlı çalışmada bu göstergeler örnek bir liste içinde yayınlanmıştır (World Health Organization, 2015; Akt.Songur, 2016: 198). Bu göstergelerden birkaçı: “Bebek ölüm hızı, anne ölüm oranları, hekim ve sağlık personeli başına nüfus, ortalama yatış süresi, “Gayri Safi Yurtiçi Hasıla”dan sağlığa ayrılan pay, yatak başına nüfus, ölüm nedeni sıralaması, yaşam standartları ve İnsani Kalkınma Endeksi’dir” (Sargutan, 2006: 51). Sağlık göstergelerinin ülkeden ülkeye değişmesinin ardındaki neden ekonomi, sosyal hayat ve kültür yapısıdır. Hangi ülke sağlık alanına daha fazla bütçe ayırarak bu bölüm için daha fazla kaynak ayırmışsa o ülkelerin sağlık göstergeleri de daha olumlu sonuçlar vermektedir. Bunlara ek olarak her ne kadar ekonomi ve bütçe sağlık alanının temellerinden birisi olsa da ekonominin gelişmesine yardım eden bir diğer etken de nüfus sağlığının iyi olmasıdır (Karabulut, 1999: 139). Sağlık göstergelerinin karşılaştırılması, ülkelerin ekonomik gelişiminin de karşılaştırılması konusunda yardımcı olacaktır. Bu nedenle ekonomi ve sağlık birbirlerini doğrudan etkileyen iki alandır. Anlatılanlar doğrultusunda, TRA2 bölgesinde bulunan Ağrı ilinin en son kaydedilen yıldaki (2017) sağlık göstergeleri, TÜİK’ten alınan verilerle incelenerek ilin ekonomik durumu ve sağlık hizmetleri Türkiye’deki konumuna göre karşılaştırılacaktır.

Tablo 4.6. Sağlık Personel Göstergeleri- Ağrı-Türkiye (2010-2017*)

YIL	BÖLGE	NÜFUS	Toplam Hekim	On bin Kişi Başına Hekim Sayısı	Diş Hekimi	On bin Kişi Başına Diş Hekimi Sayısı	Eczacı	On bin Kişi Başına Eczacı Sayısı	Hemşire	On bin Kişi Başına Hemşire Sayısı	Ebe	On bin Kişi Başına Ebe Sayısı
2010	AĞRI	542.022	481	8,9	44	0,8	67	1,2	586	10,8	338	6,2
2011	AĞRI	555.479	506	9,1	43	0,8	75	1,4	557	10,0	256	4,6
2012	AĞRI	552.404	469	8,5	57	1,0	86	1,6	668	12,1	265	4,8
2013	AĞRI	551.177	522	9,5	70	1,3	91	1,7	709	12,9	249	4,5
2014	AĞRI	549.435	501	9,1	60	1,1	82	1,5	593	10,8	218	4,0
2015	AĞRI	547.210	519	9,5	60	1,1	77	1,4	635	11,6	217	4,0
2016	AĞRI	542.255	515	9,5	53	1,0	79	1,5	587	10,8	199	3,7
2017	AĞRI	536.285	535	10,0	46	0,9	81	1,5	674	12,6	246	4,6
2010	TÜRKİYE	73.722.988	123.447	16,7	21.432	2,9	26.506	3,6	114.772	15,6	50.343	6,8
2011	TÜRKİYE	74.724.269	126.029	16,9	21.099	2,8	26.089	3,5	124.982	16,7	51.905	6,9
2012	TÜRKİYE	75.627.384	129.772	17,2	21.404	2,8	26.571	3,5	134.906	17,8	53.466	7,1
2013	TÜRKİYE	76.667.864	133.775	17,4	22.295	2,9	27.012	3,5	139.544	18,2	53.427	7,0
2014	TÜRKİYE	77.695.904	135.616	17,5	22.996	3,0	27.199	3,5	142.432	18,3	52.838	6,8
2015	TÜRKİYE	78.741.053	141.259	17,9	24.834	3,2	27.530	3,5	152.803	19,4	53.086	6,7
2016	TÜRKİYE	79.814.871	144.827	18,1	26.674	3,3	27.864	3,5	152.952	19,2	52.456	6,6
2017	TÜRKİYE	80.810.525	149.997	18,6	27.889	3,5	28.512	3,5	166.142	20,6	53.741	6,7

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler 2010-2017 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do>

NOT: *En son 2017 verileri elde edilmektedir.

Tablo 4.6'ya göre, Ağrı ilinin 2010-2017 yıllarında, on bin kişi başına düşen toplam hekim, diş hekimi, eczacı, hemşire ve ebe sayısı ile belirlenen her yılda Türkiye'nin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu da Ağrı'nın az sayıda sağlık personeline sahip olan bir il olduğunu göstermektedir. Bunun bir sebebi olarak ekonomik bütçenin koşulların iyileştirilmesi amacıyla sağlık alanına yeterince yatırımın yapılmaması ile bağdaştırılabilir. Aynı zamanda, sağlık personelindeki yetersizlik; yaşam koşullarının yeterince iyileştirilememesine ve sağlık problemlerine daha sık rastlanılmasına sebep olmaktadır.

Tablo 4.6'da sağlık personel sayıları ve incelenmiştir. Sağlık göstergelerinin örneği olan bu olgular, bölge ve şehirlerin sağlık planlamalarına verilen önemi ve ekonomik gelişmişliği karşılaştırmak için kullanılabilen göstergelerdir. Daha önceden de bahsedildiği üzere, sağlık hizmetlerine daha çok önem verip daha fazla bütçe ayıran bölgelerdeki sağlık durumunun daha iyi olduğu ve ekonomik durumunda daha hızlı bir gelişme gösterdiği belirtilmiştir (Çınar Ö., 2018: 66). Genel anlamda yukarıdaki veriler değerlendirilecek olursa Ağrı ilindeki sağlık koşullarının Türkiye ortalamasına göre daha geride olduğu gözükmemektedir. Sağlık hizmetindeki bu geri kalmışlık, Ağrı ekonomisini de etkileyerek diğer iller kadar hızlı kalkınamamasına neden olmuştur.

4.1.5. Ağrı İlinde Gelir Dağılımı

Gelir, “üretim ve hizmet sonucu elde edilen parasal veya nesnesel getiri” olarak tanımlanmıştır“. Milli gelir ise gelirin bir ülke sınırları içerisinde bir yılda üretilen mal ve hizmet karşılığında üretim faktörlerine yapılan ödemelerin bütünüdür”. Milli gelir, bireyler veya gruplar arasında dağılmaktadır ve bu dağıtım düzenine “gelir dağılımı” denilmektedir. Gelir dağılımının düzeni; ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörler doğrultusunda yapılmaktadır (Beşer ve Kılıç, 2018: 142). Gelir dağılımı aynı zamanda toplumun gelişmişlik seviyesini belirten bir gösterge niteliği de taşımaktadır. Bir ülkedeki gelir dağılımı incelendiğinde o ülkenin sosyal ve politik yapısı anlamlandırılabilir. Eğer gelir dağılımında eşitsizlik fazlaysa bu durum toplum yapısındaki bozukluğu işaret etmektedir. Bozukluk, demokrasinin yeterince uygulanmadığını yansıtmaktadır. Bu şekilde bir zincirleme açıklama, gelir dağılımının ülke veya bölge bilgisi için önem taşıdığını göstermektedir (Karabulut, 2006: 23).

Gelir dağılımının neye göre yapıldığı sorgulanacak olursa bu sorunun cevabı; fonksiyonel, kişisel, bölgesel, eğitim durumu, sektörel, sosyal gruplar, meslek grupları ve cinsiyet olarak sıralanabilmektedir. Kişisel gelir dağılımındaki yapılan çok sayıdaki araştırma, genel olarak anket formu üzerinden veri toplamış ve gelir dağılımındaki eşitsizliği gözler önüne sermiştir. Bu analiz “gini katsayısı” dikkate alınarak bulunmuştur (Beşer ve Kılıç, 2018: 142-143). “Gini katsayısı” ülkedeki milli gelirin vatandaşlar arasındaki dağılımının eşit olup olmadığını ölçen istatistiksel hesaplama yöntemidir. Bu katsayı “0 ve 1” rakamları arasında değişiklik gösteren bir ölçüdür ve bu değer 1’e ne kadar yakınsa eşitsizliğin o kadar yüksek olduğu anlaşılır. Eğer “gini katsayısı” 0 ise bu, gelirin toplum içinde adaletli olarak paylaştırılması anlamını taşımaktadır. “Gini katsayısı” 1 olan bir toplumda ise gelirin yalnızca bir kişi tarafından alındığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4.7. Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gini Katsayısı (2014*-2018)

BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	2014*	2015	2016	2017	2018
TR	Türkiye	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,366	0,400	0,365	0,349	0,361

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler 2014-2018 verileri. Erişim Tarihi:21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselististik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>

NOT: *TÜİK veri tabanında 2014 yılı öncesine ait veri bulunmadığından, 2014 ve sonrasındaki veriler alınmıştır. Aynı zamanda GİNİ katsayısı il bazlı bulunmadığından AĞRI iline ait değer alınamamış İBBS sınıflandırmasında, içinde bulunduğu TRA2 bölgesi ile birlikte olan değer alınmıştır.

Tablo 4.7’de 2014-2018 yıllarında Türkiye ve TRA2 bölgelerinde eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelire göre “Gini katsayısı” verileri gösterilmiştir. Türkiye genelinde 2014 yılında 0.391 olan katsayı 2018 yılında 0.408 olmuş, Ağrı ilinin de içinde bulunduğu TRA2 bölgesinde ise 2014 yılında 0.366 olan katsayı 2017 yılında 0.361 olarak iyileşmiştir. 2015 yılı hariç diğer tüm yıllarda TRA2 bölgesinde bu katsayının Türkiye ortalamasının altında kalarak gelir dağılımının daha iyi olduğu tablo 4.7’de görülmektedir. Daha önce verilen Tablo 4.4’de verilen göç istatistiklerinde net göçün her yıl negatif olması, TRA2 bölgesindeki gini katsayısının kısmi olarak iyileşmesinin bölgedeki yoksulluğun paylaşılması sayesinde olduğu değerlendirilebilir.

4.1.6. Ağrı İlinde İşgücü Piyasası ve İstihdam

Günümüzde işsizlik, toplumsal huzursuzluk ve sosyal psikolojik problemlere sebep olan evrensel sorunlardan birisidir. Genel anlamda işsizliğin ortaya çıkışındaki en büyük etken “işgücünü istihdam edebilecek kapasite yoksunluğudur”. İşsizlik sorununun önüne geçebilmek amacıyla yeni istihdam alanları oluşturabilecek yatırım ve kamu kuruluşlarına önem verilmektedir. Bu ekonomik problemi önlemek ülkemiz için de en önemli görevlerden birisi haline gelmiştir çünkü işsizliğin artmasıyla yaşam koşullarındaki kalite düşmekte ve insanların geçim sıkıntısı derdi içinde kalıp verimli bir yaşam sürememesine neden olmaktadır (Daştan ve Issı, 2018: 383).

Tablo 4.8. Ağrı İli, TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de İşsizlik, İstihdam ve İşgücüne Katılma Oranları (%) (2010-2013*)

İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ		AĞRI	TR
İşgücüne Katılma oranı	2010	48.5	48.8
	2011	52.4	49.9
	2012	52.0	50.0
	2013*	57.1	50.8
İşsizlik Oranı	2010	11.7	11.9
	2011	10.9	9.8
	2012	8.0	9.2
	2013*	6.8	9.7
Toplam İstihdam Oranı	2010	42.8	43.0
	2011	46.7	45.0
	2012	47.9	45.4
	2013*	53.2	45.9

Kaynak: TÜİK, Konularına Göre İstatistikler- İşgücü İstatistikleri 2010-2013 verileri. Erişim Tarihi:03.08.2019, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

NOT: *En son 2013 verileri elde edilmektedir.

Tablo 4.8’de, toplam istihdam oranı, işsizlik oranı ve işgücüne katılma oranı verilerek Ağrı ilinin Türkiye ortalamalarıyla kıyaslanması sağlanmıştır. Veriler TÜİK’ ten derlenmiş olup il bazlı en son 2013 değerleri olduğu için 2010 yılından 2013 yılına kadar olan sayılar tabloda gösterilmiştir. Tablodaki göstergeler incelendiğinde Ağrı, Türkiye ortalamasına göre genel olarak daha iyi durumdadır. Yalnızca 2010 yılında toplam istihdam oranı ve işgücüne katılma oranı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. İşsizlik oranında ise sadece 2011 yılında Türkiye ortalamasının üzerinde kalmıştır. Bu da işsizlik sıkıntısının giderek azaldığını yansıtmaktadır. Genel anlamda 2010-2013 yılları arasında, işsizliğin azaldığı ve iş gücünün arttığı gözlemlenmiştir. 2007-2009 yılları arasında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle sektörel daralmaların oluşması, 2010 yılında işsizlik oranlarının yüksek olmasına sebep olmuştur. Ek olarak, istihdam oranının Ağrı ili için yüksek olmasının sebebine, ücretsiz aile işçisi olarak her iki cinsiyetinde tarımda görev üstlenmesi gösterilebilir (Daştan ve Issı, 2018: 386).

Sonuç olarak, en son kayıt yılı olan 2013 verilerine göre Ağrı ilindeki işgücüne katılım oranı %57,1, istihdam oranı %53,2 ve işsizlik oranı %6,8 olarak kaydedilmiştir. Bu oranlarla Türkiye ortalamasına göre daha iyi bir durumda olduğu görülmektedir.

4.1.7. Ağrı’da Eğitim

Eğitim hizmetlerinin niceliği ve niteliği; ülkelerin, bölgelerin ve illerin kalkınmışlık ve gelişmişlik düzeyleriyle doğru orantılıdır (Yalçınkaya, 2018: 400).

Tablo 4.9. Ağrı İli ve Türkiye’de Okuryazarlık Oranları (%) (2010-2018)

YILLAR	TÜRKİYE	AĞRI
2010	93,96	87,96
2011	95,13	89,92
2012	95,78	90,51
2013	96,04	90,93
2014	96,13	91,35
2015	96,22	91,36
2016	96,5	91,82
2017	96,74	92,3
2018	96,97	92,81

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2010-2018 verileri. Erişim Tarihi: 21.11.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>

Okur-yazar nüfusun toplam nüfus içerisindeki yüzdesini gösteren tablo 4.9'a göre, 2010 yılından 2018 yılına kadar Türkiye ve Ağrı'da okur-yazar oranının sürekli olarak arttığı gözlemlenmektedir. Türkiye ve Ağrı'daki okur-yazarlık oranları karşılaştırıldığında genel anlamda Ağrı ilindeki okuryazarlık oranlarının daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Ağrı ilinin Türkiye ortalamasına oranla gelişmemiş veya kalkınmamış olduğunu göstermektedir. En büyük fark ise 2010 yılında Türkiye'deki okur-yazarlık oranının %93,96 ve Ağrı ilinin %87,96 olarak kaydedilmesiyle %6 olarak belirlenmiştir. Bu farkın yıllar geçtikçe düşmesi ile Ağrı ilinin gelişim hızında artışın olduğunu söyleyebiliriz. Zaman geçtikçe Türkiye ortalamasına yaklaşan Ağrı ilinde eğitim imkânları geliştirilmiş ve eğitim hizmetindeki ciddiyet artmıştır. Bu sayede sürekli artan ve Türkiye ortalamasına yaklaşan okuryazar nüfus oranı aktarılmıştır (Kaya F. , 2018: 9). Okur-yazarlık bir bölgedeki eğitim seviyesini ve kalkınma hızını yansıtan en önemli belirteçlerden birisi olduğu için tablo 4.9 ile Ağrı'daki eğitim hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Sonuç olarak, bir ildeki okuryazar oranı ne kadar yüksek olursa o ilin kalkınma seviyesi de o kadar yüksek olup nitelikli nüfus yetiştirme oranı da artmaktadır.

Tablo 4.10. Ağrı İli ve Türkiye'de Net Ortaöğretim Okullaşma Oranları (%) (2012-2017)*

YILLAR	TÜRKİYE	AĞRI
2012*	70.06	35.46
2013	76.65	42.72
2014	79.37	51.54
2015	79.79	49.74
2016	82.54	51.55
2017	83.58	53.53

Kaynak: TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi 2012-2017 verileri. Erişim Tarihi: 03.08.2019, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>

NOT: *TÜİK veri tabanında 2012 yılı öncesine ait veri bulunmadığından, 2012 ve sonrası veriler alınmıştır. En son 2017 verileri elde edilmektedir.

Eğitim hizmetinin göstergelerinden bir diğeri olan net ortaöğretim okullaşma oranının 2012-2017 yılları aralığındaki Türkiye ortalaması ve Ağrı ili için değerleri tablo 4.10'da verilmiştir. Okuma-yazma oranının olduğu tablo 4.9'un aksine tablo 4.10'da Ağrı ili için verilen oranlar, Türkiye ortalamasının çok fazla altında kalmıştır. 2012 yılında Türkiye'deki ortaöğretim okullaşma oranının %70,06 ve Ağrı ilindeki ortaöğretim

okullaşma oranının %35,46 olarak kaydedilip aradaki farkın %34,60 olması bu durumu kanıtlamaktadır. Bu durumun ardındaki sebepler; ilköğretim mezunlarının özel eğitim kurumlarına, kendi yeteneklerinin olduğu meslek geliştirme kurslarına gitmeleri veya çalışma hayatına atılmaları olarak sıralanabilir. Aynı zamanda ilköğretim zorunluluğunun 1997-1998 yılından itibaren getirilmesinin aksine ortaöğretim zorunluluğunun 2012-2013 eğitim yılında yürürlüğe girmesi de ortaöğretim okullaşma oranındaki düşüklüğü açıklayan diğer sebeplerden birisi olarak görülebilir. Bunların yanı sıra, yıllara göre ortaöğretim okullaşma oranları karşılaştırılacak olduğunda Türkiye ortalamasının 2012 yılından 2017 yılına kadar arttığı gözlemlenmiştir. Daima Türkiye ortalamasının altında kalan Ağrı ili için bu artış paralellik göstermemesine rağmen genel anlamda genel olarak bir artış yaşanmıştır. Yalnızca 2014 yılındaki ortaöğretim okullaşma oranının 2015 yılından daha yüksek olması artış trendinde bozukluğa sebebiyet vermiştir. Ağrı ili ve Türkiye'nin; eğitim hizmetlerine yıllar geçtikçe daha çok önem vererek kalkınma hızlarını arttırdıkları söylenebilir (Kaya F. , 2018: 9).

TÜİK'in haber sitesinde "İllerde yaşam endeksi 2015" başlığı altında bir araştırma yapılarak illerin eğitim ve kalkınma seviyeleri karşılaştırılmıştır. Toplum ve ekonomiye katılarak verimli nüfusu oluşturan nitelikli elemanların yetiştirilmesi konusunda Ağrı, 0,2045 değeri ile en düşük eğitim endeksine sahip olan 3. il olarak seçilmiştir. Bu seçim; okul öncesi eğitimde okullaşma oranı, TEOG ortalamaları, YGS ortalaması, üniversite ve yüksek lisans mezun oranı ile eğitim hizmetlerindeki memnuniyet oranları dikkate alınarak yapılmıştır. Bu sonuç karşılığında Ağrı ilinin okur-yazarlık ve ortaöğretim okullaşma oranlarında Türkiye ortalamasının altında kalması daha da anlamlı hale gelmiştir.

4.2. AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

4.2.1. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Tarihçesi

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi ilk olarak 5662 sayılı kanun ile 7 Mayıs 2007 tarihinde Ağrı Dağı Üniversitesi ismiyle kurulmuş olup 5773 sayılı kanunla Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi olarak ismini değiştirmiş ve 28.06.2008 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (www.agri.edu.tr, 2019).

Temeli 1967-68 yılında kurulan “Ağrı Kız İlk Öğretmen Okulu”na dayanan ve 1977-78 yılından itibaren iki yıllık “Eğitim Enstitüsü” ne dönüştürülen üniversite, 30.06.1982 tarihinde 2809 sayılı kanun ile “Ağrı Eğitim Yüksekokulu” olarak Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi’ne bağlanmıştır. 3.07.1992 tarihinde ise “Ağrı Eğitim Fakültesi”ne dönüştürülerek Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne bağlanmış ve 2007 yılına kadar ilköğretime yönelik lisans düzeyinde öğretim vermeye devam etmiştir (www.agri.edu.tr, 2019).

AIÇÜ bünyesinde bulunan Sağlık Yüksekokulu ise 22.11.1996 tarihinde Sağlık Bakanlığı ve YÖK arasında imzalanan işbirliği protokolü ile kurulmuş ve 2003-2004 yılı itibariyle Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak eğitim-öğretime başlamıştır (www.agri.edu.tr, 2019).

4.2.2. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Akademik Birimleri

5662 sayılı yasa kapsamında kurulan AIÇÜ bünyesinde faaliyette bulunan fakülte, enstitü, yüksekokul, meslek yüksekokulu ve merkez sayıları dikkate alındığında 8 fakülte, 3 enstitü, 6 yüksekokul, 6 meslek yüksekokulu ve 10 merkez olup toplamda 33 akademik birim bulunmaktadır. Bu akademik birimler aşağıdaki gibidir (www.agri.edu.tr, 2019):

FAKÜLTELER

- Eğitim Fakültesi
- Fen Edebiyat Fakültesi
- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Eczacılık Fakültesi
- Tıp Fakültesi
- İslami İlimler Fakültesi
- Patnos Sultan Alparslan Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi:
- Doğubayazıt İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

ENSTİTÜLER

- Fen Bilimleri Enstitüsü
- Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Sağlık Bilimleri Enstitüsü

YÜKSEKOKULLAR

- Sağlık Yüksekokulu
- Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu
- Celal Oruç Hayvansal Üretim Yüksekokulu
- Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
- Yabancı Diller Yüksekokulu
- Patnos Sosyal Hizmetler Yüksekokulu

MESLEK YÜKSEKOKULLARI

- Meslek Yüksekokulu
- Meslek Yüksekokulu Taşlıçay Yerleşkesi
- Doğubayazıt Ahmed-i Hani Meslek Yüksekokulu
- Patnos Meslek Yüksekokulu
- Eleşkirt Meslek Yüksekokulu
- Sivil Havacılık Meslek Yüksekokulu

MERKEZLER

- Merkezi Araştırma ve Uygulama Laboratuvarı
- Sürekli Eğitim Merkezi
- Uzaktan Eğitim Merkezi
- Bilgisayar Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi
- Tarihi Eserleri ve Kültür-Doğa Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi
- Hayvancılık Araştırma, Geliştirme ve Uygulama Merkezi
- Ahmed-i Hani Bilim, Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi
- Türkçe Uygulama ve Araştırma Merkezi
- Mevlâna Halid-i Bağdadi Uygulama ve Araştırma Merkezi
- Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi

4.2.3. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Gelir ve Giderleri

Üniversitenin 2008 ve 2018 dönemlerine ait bütçe gelirlerinin finansmanı Hazine yardımı ve öz gelirlerden oluşmaktadır. Belirlenen dönemlere ait gelirler tablo 4.11’ de gösterilmiştir (www.agri.edu.tr, 2018: 17).

Tablo 4.11. 2008 ve 2018 yılları AİÇÜ Gelirleri

GELİR TÜRLERİ		2008	2018
ÖZ GELİRLER	Teşebbüs ve Mülk Gelirleri	1.089.993,92	3.331.475,66
	Diğer Gelirler	14.064,60	2.995.828,33
HAZİNE YARDIMI	Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	6.290.000,00	101.002.500,00
TOPLAM		7.394.058,52	107.329.803,99

Kaynak: T.C. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2018 Yılı İdare Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

<https://www.agri.edu.tr/upload/stratejigelistirmedairebaskanligi/2018%20FAL%C4%B0YET%20RAPO RU%20sonnn.pdf> (Erişim Tarihi: 23.09.2019)

NOT: 2008-2018 yılına ait veriler A.İ.Ç.Ü. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan temin edilmiştir.

Tablo 4.11'e göre, üniversitenin gelirlerinin hazine yardımı ve öz gelirler (teşebbüs ve mülkiyet gelirleri, diğer gelirler) olarak ayrıldığı görülmektedir. Aynı zamanda bahsedilen gelirler de kendi içlerinde farklı kalemlerden oluşmaktadır. "Teşebbüs ve mülkiyet gelirleri" kendi içinde 8 farklı gelirden, "diğer gelirler" yine kendi içinde 8 farklı gelirden oluşurken "alınan bağış ve yardımlar ile öz gelirler" ise 2 farklı harcama kaleminden oluşmaktadır.

Üniversitenin gelirleri incelendiğinde, 2008 yılında toplamda 1.104.058,52 TL öz gelir elde ederken, hazine yardımıyla 6.290.000,00 TL gelir elde etmiş ve toplamda 7.394.058,52 TL ödeneye sahip olmuştur. Bu ödenekler arasında görüldüğü gibi hazine yardımı çok büyük orana sahiptir. 2018 yılında ise öz gelirlerde 2008 yılına oranla yaklaşık 6 kat bir artış olduğu gözlemlenmiş ve öz gelirler toplamda 6.327.303,99 TL olmuştur. Hazine yardımı ise 2008'den 2018'e kadar yaklaşık 16 kat kadar artmış ve 101.002.500,00 TL olmuştur. Üniversitenin toplam gelir durumuna bakıldığında 2008 yılında 7.394.058,52 TL olan gelirin 2018'de 107.329.803,99 TL ile 15 katlık bir artış olduğu ve bu gelirin yaklaşık %94'ünün hazine yardımıyla elde edildiği tespit edilmiştir.

Aynı zamanda üniversitenin 2008-2018 dönemlerine ait gider durumu da incelenmiş olup veriler Tablo 4.12'ye aktarılmıştır.

Tablo 4.12. 2008 ve 2018 Yılları AİÇÜ Giderleri

ÖDENEK TÜRÜ	2008	2018
Personel Giderleri	3.087.974	58.635.075
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri	315.220	7.087.317
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	2.439.857	16.600.584
Cari Transferler	264.619	2.379.166
Sermaye Giderleri	408.477	22.734.569
TOPLAM	6.516.147	107.436.711

Kaynak: T.C. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2018 Yılı İdare Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

<https://www.agri.edu.tr/upload/stratejigelistirmedairebaskanligi/2018%20FAL%C4%B0YET%20RAPO RU%20sonnn.pdf> (Erişim Tarihi: 23.09.2019)

NOT: 2008-2018 yılına ait veriler A.İ.Ç.Ü. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'ndan temin edilmiştir

Üniversitenin giderlerini gösteren tablo 4.12'ye göre, giderlerin yukardaki şekilde beş grupta toplandığı görülmektedir. Gelir çeşitlerinde olduğu gibi, gider çeşitleri de kendi aralarında farklı kalemlerden oluşmaktadır. 2008 yılı incelendiğinde 3.087.974 TL ile personel giderleri birinci sırayı alırken son sırayı ise 264.619 TL ile cari transferlerin aldığı görülmektedir. 2018 yılında ise yine ilk sırayı 58.635.075 TL ile personel giderleri almıştır. Son sırada ise cari transferlerin geldiği görülmektedir. 2018 yılında toplamda 6.516.147 TL gideri olan üniversitenin toplam giderleri de yaklaşık 16 kat daha artmış ve 2018 yılında 107.436.711 TL olmuştur. Yıldan yıla gelişen ve büyüyen üniversitenin giderlerindeki artışın olağan bir durum olduğu söylenebilir. Hatta sadece gelir ve gider kalemlerine bakılarak AİÇÜ'nün il ekonomisine canlılık kazandırdığı söylenebilir.

4.3. AĞRI İLİ EKONOMİSİNE 2008-2018 YILLARI ARASINDA ÜNİVERSİTENİN KATKILARI

AİÇÜ'nün il ekonomisine gelir ve istihdam açısından katkıları, dolaylı ve dolaysız olarak iki açıdan ele alınmıştır.

4.3.1. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Ağrı İli Ekonomisine Dolaysız Katkıları

AİÇÜ'nün Ağrı ili ekonomisine dolaysız katkısı, istihdam ve gelir katkısı olarak iki seçenekten oluşmaktadır.

4.3.1.1. Dolaysız Gelir Katkısı

AİÇÜ'de çalışan tüm personellere ödenen ücretler dolaysız gelir katkısını oluşturmaktadır. 2018 yılının personel giderlerine bakıldığında AİÇÜ'nün il ekonomisine 58.635.075 TL dolaysız gelir katkısı olmuştur.

4.3.1.2. Dolaysız İstihdam Katkısı

Dolaysız istihdam katkısı ise üniversite bünyesinde çalışan akademik ve idarî personel sayısından oluşmaktadır.

Tablo 4.13. 2018 Yılı AİÇÜ Personel Sayıları

AKADEMİK PERSONEL		İDARİ PERSONEL	
Profesör	8	Genel İdari Hizmetler Sınıfı	153
Doçent	24	Sağlık Hizmetleri Sınıfı	1
Dr. Öğretim Üyesi	135	Teknik Hizmetler Sınıfı	29
Öğretim Görevlisi	121	Avukatlık Hizmetleri Sınıfı	1
Araştırma Görevlisi	125	Yardımcı Hizmetli Sınıfı	9
TOPLAM	413	TOPLAM	193

Kaynak: T.C. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2018 Yılı İdare Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

<https://www.agri.edu.tr/upload/strategijelistirmedairebaskanligi/2018%20FAL%C4%B0YET%20RAPO RU%20sonnn.pdf> (Erişim Tarihi: 23.09.2019)

Tablo 4.13'e göre, AİÇÜ'de 2018 yılında toplamda 413 akademik, 193 idari personelin üniversitede çalıştığı görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda 2018 yılında AİÇÜ'nün dolaysız istihdam katkısı toplamda 606 kişidir.

Belirtilen sayı dışında üniversitede çalışan temizlik, güvenlik personelleri, yurt, kantin ve yemekhanelerde çalışan görevlileri veya bina inşalarında çalışan işçiler de göz önüne alındığında, bu sayının daha fazla olduğu söylenebilir. Sanayisi gelişmemiş bir il olan Ağrı için bu istihdam katkısının yadsınamayacak ölçüde olduğu belirtilebilir.

4.3.2. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Ağrı İli Ekonomisine Dolaylı Katkıları

Üniversitenin il ekonomisine dolaylı katkısı da dolaysız katkı gibi iki grupta incelenebilir.

4.3.2.1. Dolaylı Gelir Katkısı

Dolaylı gelir katkısı “bütçe harcamaları ve öğrenci harcamaları” olarak iki başlık altında incelenmektedir. Bütçe harcamaları ile dolaylı gelir katkısı AİÇÜ’nin giderleri arasından dolaysız gider olan personel harcamaları çıkarılarak hesaplanmıştır (Çayın, 2012: 82).

Tablo 4.14. 2018 Yılı Bütçe Harcamaları

ÖDENEK TÜRÜ	2018
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri	7.087.317
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	16.600.584
Cari Transferler	2.379.166
Sermaye Giderleri	22.734.569
TOPLAM	48.801.636

Kaynak: T.C. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi 2018 Yılı İdare Faaliyet Raporu, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

<https://www.agri.edu.tr/upload/stratejigelistirmedairebaskanligi/2018%20FAL%C4%B0YET%20RAPO RU%20sonnn.pdf> (Erişim Tarihi: 23.09.2019)

- Bütçe harcamaları ile dolaylı gelir katkısının hesaplanabilmesi açısından tablo 4.14’den faydalanılmıştır. Tablodan görüldüğü üzere 2018 yılında toplamda 48.801.636 TL bütçe harcaması gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu giderlerin ne kadarlık kısmının Ağrı ili için gerçekleştiği bilgisi de gerekmektedir. Üniversitenin Strateji Daire Başkanlığı ile yapılan inceleme sonucunda, belirtilen harcamaların yaklaşık %80’inin Ağrı ili içinde gerçekleştiği saptanmıştır. Toplamda 48.801.636 TL olan bütçe harcamalarının %80’ine tekabül eden 39.041.309 TL’sinin Ağrı ekonomisine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak üniversitenin bütçe harcamaları ile Ağrı iline 39.041.309 TL dolaylı gelir katkısı olduğu söylenebilir.
- Öğrenci harcamaları ile dolaylı gelir katkısı için ise tezin uygulama kısmında yapılan analizlerden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda öğrenci başına düşen aylık toplam harcama 912,44 TL’dir. İldeki aktif öğrenci sayısının toplamda 10.866 olması ve 8 aylık eğitim-öğretim süresi dikkate alındığında, 1 yılda toplamda 79.316.584,32 TL

tutarındaki harcamaları ile öğrencilerin Ağrı ili ekonomisine dolaylı katkıda bulunduğu tespit edilmiştir

Çıkan sonuçlardan bütçe harcamaları ve öğrenci harcamaları toplamında AİÇÜ'nün il ekonomisine dolaylı gelir katkısının $39.041.309 \text{ TL} + 79.316.584,32 \text{ TL} = 118.357.893,32 \text{ TL}$ olduğu hesaplanmıştır.

4.3.2.2. Dolaylı İstihdam Katkısı

Dolaylı istihdam katkısı da “dolaylı gelir üzerinden ve öğrenci harcamaları üzerinden hesaplanarak” iki başlık altında incelenmektedir

Dolaylı gelir üzerinden hesaplanan dolaylı istihdam katkısı, dolaylı gelirin kişi başına düşen hizmet üretimi miktarına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Kişi başına düşen hizmet üretimi ise toplam hizmet üretim değerinin aynı yıl içinde istihdam edilen hizmet sektörü personel sayısına bölünerek hesaplanabilmektedir (Çayın, 2012: 83). TÜİK’ ten alınan verilerde 2018 yılı toplam hizmet üretimi 2.020.863.410 TL’dir. 2018 yılı hizmetler sektörü toplam istihdam değeri ise 15.777.000 kişidir. Bu bilgiler doğrultusunda kişi başına düşen üretim miktarı 128.089 TL ($2.020.863.410 / 15.777.000$) olarak hesaplanmıştır. Dolaylı gelir üzerinden ortaya çıkan dolaylı istihdam katkısının [dolaylı gelirin (39.041.309 TL)/ kişi başına düşen üretim miktarına (128.089 TL)] 305 kişi olduğu tespit edilmiştir.

- Dolaylı öğrenci harcamaları üzerinden hesaplanan dolaylı istihdam katkısı ise, öğrencilerin yıllık harcama miktarının (79.316.584,32 TL), kişi başına düşen üretim miktarına (128.089 TL) bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Bu hesap sonucunda öğrenci harcamaları sayesinde 619 kişilik dolaylı istihdam olduğu görülmektedir

Toplamda ise üniversitenin Ağrı iline $305 + 619 = 924$ kişilik dolaylı istihdam katkısının olduğu hesaplanmıştır.

Sonuç olarak AİÇÜ'nün 2018 yılında Ağrı ili ekonomisine 58.635.075 TL dolaysız, 118.357.893,32 TL dolaylı olmak üzere toplamda 176.992.968,32 TL’lik gelir katkısının olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda üniversitenin Ağrı ili ekonomisine 606 kişilik dolaysız, 924 kişilik dolaylı olmak üzere toplamda 1530 kişilik istihdam katkısının olduğu sonucuna varılmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİNİN İLİN EKONOMİK VE SOSYAL YAPISINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

5.1. LİTERATÜR TARAMASI

Üniversitelerin kuruldukları bölgelerin ekonomik kalkınmasına etkileri araştırılan birçok çalışma iktisat literatüründe yerini almıştır.

Çayın (2012), Muş Alparslan Üniversitesinin İl Ekonomisine olan etkisini; gelir, istihdam ve harcama bakımından incelenmiştir. Üniversitenin toplam 894 kişilik istihdam oluşturduğunu ve bunun yanı sıra dolaylı ve dolaysız gelir olmak üzere 40.662.570 TL katkı sağladığı belirtilmiştir.

Aydın A., Aydın G. ve Darıcı (2016), Yüksek Öğretim Kurumlarının Yerel Ekonomilere Katkılarını “Manyas Meslek Yüksek Okulu Örneği” adlı makalesinde, bölgesel kalkınma ve üniversite-kent işbirliğini farklı boyutlarıyla incelemişlerdir. Manyas MYO’nun, Manyas ekonomisine doğrudan, dolaylı ve uyarılmış ekonomik katkılarını anket üzerinden veriler elde ederek araştırmış ve sonuç olarak kümülatif katkının 7.909.347 TL olduğunu tahmin etmiştir.

Çenberlitaş, Gökoğlan ve Tösten (2013); 829 öğrencinin Diyarbakır ili ekonomisine katkısını 24 sorudan oluşan bir anket formu ile incelemiştir. Katılımcıların çoğunun Diyarbakır ilini mali açıdan uygun gördüğü ve tavsiye ettiği sonuçları tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin aylık ortalama harcamalarının 600 TL olduğu ve üniversitede 27500 öğrenci olduğu göz önüne alındığında toplamda aylık 16.500.000 ve yıllık 132.000.000TL şehre katkı sağladığı tahmin edilmiştir.

Demir ve Yayar (2013), Gaziosmanpaşa Üniversitesinin Tokat ekonomisine katkısını ölçmek amacıyla öğrenciler, personel ve bölge işletmelerini kapsayan anket çalışması yapmışlardır. Yüzde analizi ve aritmetik ortalama metotları doğrultusunda bir öğrencinin aylık gelirini 646,97 TL olarak hesaplamışlardır. Üniversitede 20.659 öğrencinin olduğu göz önüne alınmış olup toplamda il içinde 11.821.493 TL harcama yapıldığı ve bu tutarın Tokat iline katkıda bulunduğu tahmin edilmiştir.

Kaşlı ve Serel (2008), öğrencilerin tüketim harcamalarının analizini yaparak Gönen’deki firmalar üzerinde katkıları araştırmışlardır. Bu çalışma için hazırlanan anket

554 öğrenciye uygulanmış ve alınan cevaplardan öğrencilerin en fazla harcamalarını %34 oranında eğlence için, en az harcamalarını ise %4 oranı ile kırtasiye giderleri için yaptıkları tespit edilmiştir. Anket bulgularından çıkarılan sonuç doğrultusunda bir öğrencinin aylık harcamasının 518,86 YTL olduğu ve Gönen MYO’da öğrenim gören toplam 873 öğrenci hesaba katıldığından toplamda 3.662.950 YTL katkı sağlayabileceği ifade edilmiştir.

Demireli ve Taşkın (2013), üniversite öğrencilerinin Kütahya il ekonomisine katkısını incelemişler. Bu kapsamda Dumlupınar Üniversitesi öğrencilerinden 3285 öğrenciye gelir ve gider durumları ile alakalı sorular yöneltilmiştir. Bir öğrencinin aylık ortalama 495 TL harcama yaptığı göz önüne alındığında toplamda 15.072.750 TL Kütahya ekonomisine katkıda bulunulduğu belirlenmiştir. Üniversite öğrencilerinin harcamalarının kent ekonomisine katkıda bulunduğunu ifade ederken üniversite kurumunun aynı zamanda kentin sosyal ve kültürel yapısına da etki ettiğini savunmuşlardır.

5.2. METODOLOJİ

5.2.1. Araştırmanın Amacı

AIÇÜ öğrencilerinin Ağrı ilinin sosyo-kültürel ve ekonomik hayatını nasıl etkilediğini üniversite öğrencilerine uygulanacak anket yardımı ile tespit etmektir. Sonuçların üniversite, il, bölge ve ülkede ilgili olan kişi ve kurumlara fayda sağlaması hedeflenmektedir.

5.2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın kapsamını, 2018 yılında AIÇÜ’nün il merkezi kampüslerinde öğrenim gören aktif öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın ana kütlelerini il sınırları içerisinde faaliyette bulunan, Eğitim Fakültesi (2980), Fen-Edebiyat Fakültesi (1503), Eczacılık Fakültesi (300), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (700), İslami İlimler Fakültesi (815), Meslek Yüksek Okulu (1800), Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu (800), Sağlık Yüksek Okulu (522), Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu (1436) olmak üzere toplamda 10.856 kişi oluşturmaktadır. Belirtilen akademik birimlere ek olarak üniversite bünyesindeki lisansüstü öğrencilerin bir kısmı da (10 kişi) araştırmaya dahil edilmiştir.

Baz alınan 10.866 öğrenci arasında anket dağılımı, AİÇÜ bünyesindeki akademik birimlerin % ağırlıklarına göre dağıtılmıştır. Buna göre; Eğitim Fakültesine (%26,5) 106 adet, Meslek Yüksek Okuluna (%17.5) 70 adet, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okuluna (%13.3) 53 adet, Fen-Edebiyat Fakültesine (%12.3) 49 adet, İslami İlimler Fakültesine (%7.5) 30 adet, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesine (%6.8) 27 adet, Beden Eğitimi Sağlık Yüksek Okuluna (%6.3) 25 adet, Sağlık Yüksek Okuluna (%5) 20 adet, Eczacılık Fakültesine (%2.5) 10 adet ve Enstitülere (%2.5) 10 adet anket dağıtılmıştır.

Anket uygulanacak örnek kütlenin belirlenebilmesi için aşağıdaki örneklem büyüklüğünün tahmini formülünden faydalanılmıştır (Akpolat, ve diğerleri, 2019: 54).

$$n = \frac{NPQZ^2}{(N-1)d^2 + PQZ^2}$$

Formülde; n= Örnek kütle büyüklüğü

N= Ana kütle hacmi

P= Olayın gerçekleşme olasılığı

Q= Olayın gerçekleşmeme olasılığı

Z= %(1-α) düzeyinde Z test değeri

α= Önem düzeyi

d= Hata payını temsil etmektedir.

Ana kütlesi 10.866 olan öğrenciler için %5 hata payı %95 güven aralığında örneklem 372 olarak tespit edilmiştir. Minimum örneklem büyüklüğü bu şekilde belirlenmesine rağmen, temsil gücünün yüksek olacağı düşüncesiyle 450 öğrenciye anket uygulanmıştır. Eksik ve hatalı olduğu tespit edilen anketler elendiğinde toplamda 400 anket araştırmada değerlendirilmeye alınmıştır.

Araştırma için gerekli olan bilimsel verilerin sağlanmasına yönelik, öğrencilere sunulan anket formunda 22 açık uçlu, 10 kapalı uçlu, 3 çoktan seçmeli ve son 5 soru ise 5’li Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Son soru 14 seçenekten oluştuğundan anket formu toplamda 54 sorudan oluşmaktadır. Örneklemden elde edilen veriler SPSS 25.0 istatistik programı yardımıyla analize tabi tutulmuştur.

Değişkenlerin toplanması ve sunulması, betimsel istatistik analizlerinden frekans-yüzde ve ortalama analizleri ile açıklanmıştır. İki değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla Ki-kare Bağımsızlık testi

kullanılmıştır. İki ayrı grubun ortalamalarının karşılaştırılması için bağımsız örneklem t-testi ikiden fazla grubun ortalamalarının karşılaştırılması için ise One Way Anova testi kullanılmıştır. Uygulanan analizler %5 önem seviyesi dikkate alınarak yapılmıştır.

5.3. VERİLERİN ANALİZİ

Çalışmada öncelikli olarak hazırlanan anketin güvenilirliği araştırılmış ve en yaygın yöntem olarak kullanılan Cronbach's Alpha katsayısı yöntemiyle güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Anket sorularından likert tipi soruların tümü için yapılan analiz sonucunda $\alpha=0,813$ bulunmuştur. Bir ölçeğin güvenilir olması açısından $\alpha>0.70$ olması gerektiğinden, analiz sonucunda belirlenen katsayısının 0.813 çıkması ile anketin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Değerlendirmeye alınan anket sonuçlarına göre öğrencilerin çeşitli değişkenler açısından profilleri betimsel istatistik analizlerinden frekans-yüzde analizleri ile ortaya konulmuş ve sonuçlar tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 5.1. Öğrencilerin Demografik ve Diğer Özellikleri

		f	%
CİNSİYET	Kadın	223	55,8
	Erkek	177	44,3
	TOPLAM	400	100
YAŞINIZ	17-19	48	12,0
	20-22	236	59,0
	23-25	84	21,0
	26-28	25	6,3
	29 ve üzeri	7	1,8
	TOPLAM	400	100
MEZUN OLUNAN LİSE	Anadolu Lisesi	154	38,5
	Meslek Lisesi	97	24,3
	Düz Lise	90	22,5
	Diğer	39	9,8
	Öğretmen Lisesi	13	3,3
	Fen Lisesi	7	1,8
	TOPLAM	400	100
SINIF	Birinci	158	39,5
	İkinci	95	23,8
	Üçüncü	75	18,8
	Dördüncü	72	18
	TOPLAM	400	100
ÖĞRENİM ŞEKLİ	1.Öğretim	298	74,5
	2.Öğretim	102	25,5
	TOPLAM	400	100

Tablo 5.1. (Devamı)

AİLENİZİN İKAMET ETTİĞİ BÖLGE	Doğu Anadolu	270	67,5
	Güneydoğu Anadolu	67	16,75
	Marmara	16	4
	Akdeniz	15	3,75
	İç Anadolu	12	3
	Ege	10	2,5
	Karadeniz	10	2,5
	TOPLAM	400	100
AİLENİZİN YERLEŞİM YERİ	İl Merkezi	220	55
	İlçe	125	31,3
	Köy/Belde	55	13,8
	TOPLAM	400	100
GELİR ŞEKLİNİZ	Ailemden temin ediyorum	194	34,9
	Burs alıyorum	156	28,1
	Öğrenim Kredisi alıyorum	147	26,4
	Bir işte çalışıyorum	30	5,4
	Diğer	29	5,2
	TOPLAM	556	100
TASARRUF EDİYOR MUSUNUZ?	Evet	78	19,5
	Hayır	322	80,5
	TOPLAM	400	100

NOT: “f”(frekans) kişi sayısını, “%” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.1’e göre, araştırmaya katılan 400 öğrenciden %55,8’i (223) kadın, %44,3’ü (177) ise erkektir. AİÇÜ’de genel olarak kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden fazla olması sebebiyle katılımcıların çoğunlukla kadın öğrencilerden oluştuğu söylenebilir. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunu %59 ile 20-22 yaş grubundakiler oluştururken, %1,8’ini 29 yaş ve üzeri grubundaki kişiler oluşturmaktadır. Öğrencilerin mezun oldukları liselere bakıldığında, %38,5’inin Anadolu Lisesinden %1,8’inin Fen Lisesinden mezun olduğu görülmektedir. Son yıllarda birçok lise Anadolu Lisesi statüsüne kavuşturulduğu için Anadolu Lisesi mezunlarının üniversitelerde çoğunlukta olduğu normal karşılanabilir.

Katılımcıların %39,5’i birinci sınıf, %23,8’i ikinci sınıf, %18,8’i üçüncü sınıf ve %18’i dördüncü sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır ve toplamda %74,5’i birinci öğretim, %25,5’i ise ikinci öğretimde okumaktadırlar.

Katılımcıların ailelerinin yaşadığı bölgelere bakıldığında 400 öğrencinin %84,25’inin ailesinin Doğu Anadolu Bölgesi (%67,5) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde (%16,75), geri kalan %15,75’inin ailesinin diğer bölgelerde ikamet ettiği

görülmektedir. Ailelerin yerleşim yerlerine bakıldığında %55'inin il merkezinde, %31,3'ünün ilçede ve %13,8'inin köy/beldede yaşadığı tespit edilmiştir.

Öğrencilerin gelir kaynağı kısmında ise toplam sayının 556 olduğu ve toplam öğrenci sayımız olan 400'ü geçtiği görülmektedir. Bunun sebebi ise bazı öğrencilerin gelirlerini sadece bir kaynaktan elde etmedikleri ve bu sebeple birden fazla seçeneği işaretlemelerinden kaynaklanmaktadır. Verilen 556 cevabın %34,9'unun gelirini ailesinden, %5,2'sinin diğer seçeneğini seçerek gelirini temin ettiğini belirtmiştir. Ayrıca ankete katılan 400 kişni sadece %19,5'inin gelirinden tasarruf ettiği görülmektedir.

Ankete katılan öğrencilerin ailelerinin eğitim düzeyleri, meslekleri ve ortalama gelirleri betimsel istatistik analizlerinden frekans-yüzde analizleri ile Tablo 5.2'de gösterilmiştir.

Tablo 5.2. Öğrencilerin Ailelerinin Eğitim Düzeyleri, Meslekleri ve Ortalama Gelirleri

		f	%
ANNENİZİN EĞİTİM SEVİYESİ	İlkokul	156	39
	Okur-yazar değil	131	32,8
	Ortaokul	53	13,3
	Lise	40	10
	Üniversite	19	4,8
	Lisansüstü	1	0,3
	TOPLAM	400	100
ANNENİZİN MESLEĞİ	Ev Hanımı	367	91,8
	Memur*	19	4,8
	Serbest Meslek*	7	1,8
	Emekli	7	1,8
	TOPLAM	400	100
BABANIZIN EĞİTİM SEVİYESİ	İlkokul	131	32,8
	Lise	92	23
	Ortaokul	72	18
	Üniversite	63	15,8
	Okur-yazar değil	41	10,3
	Lisansüstü	1	0,3
	TOPLAM	400	100
BABANIZIN MESLEĞİ	Serbest Meslek*	229	57,3
	Memur*	99	24,8
	Emekli	46	11,5
	Çalışmıyor	26	6,5
	TOPLAM	400	100

Tablo 5.2. (Devamı)

AİLENİZİN AYLIK ORTALAMA GELİRİ	2020 TL ve aşağısı	138	34,5
	2020-3000 TL	101	25,3
	3001-4000 TL	55	13,8
	4001-5000 TL	44	11
	5000 TL üzeri	62	15,5
	TOPLAM	400	100

NOT: Örneklemdaki Aşçı, Bekçi, Çiftçi, Esnaf, Güvenlik Görevlisi, İşçi, Müteahhit, Şoför, mesleklerine sahip olan kişiler kendini serbest meslek olarak; Jeolog, Öğretmen, Ebe, Hemşire, Diş Hekimi, Doktor, Veteriner, İmam, Öğretim Görevlisi mesleklerine sahip olan kişiler ise kendini memur olarak tanımlamışlardır. “f”(frekans) kişi sayısını, “%” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.2’ye göre, öğrencilerin annelerinin eğitim seviyelerinin babalarına oranla daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Üniversiteyi tercih eden öğrenci ailelerinden ilköğretim mezunu annelerin %39, okuma yazma bilmeyen annelerin %32,8 toplamda %71,8 gibi yüksek orana sahip olması öğrencilerin çoğunun annesinin düşük eğitilmiş olduğunu göstermektedir. Ailelerin meslekleri incelendiğinde katılımcıların annelerinin %91,8’i ev hanımı, %4,8’i memur, %1,8’i serbest meslek ve %1,8’i emeklilerden oluşmaktadır. Baba mesleklerine bakıldığında ise %57,3’ü serbest meslek, %24,8’i memur, %11,5’i emekli ve %6,5’i ise herhangi bir işte çalışmamaktadır.

Gelir gruplarında taban olarak asgari ücret baz alınmıştır. Ailelerin %34,5’inin asgari ücret (2020 TL) ve aşağısında gelire sahip olduğu görülmektedir. %50,1’i ise 2.020 TL-5.000 TL aralığında gelire sahip ve geri kalan %15,5’i ise 5.000 TL üzerinde gelire sahiptir. Bu bilgilere dayanarak öğrencilerin yarısının aile gelirlerinin orta seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Ankete katılan 400 katılımcıya Ağrı’da gittikleri tarihi turistik yerlerin nereler olduğuna ait soru yöneltilmiş ve alınan cevaplar frekans-yüzde analizleri ile Tablo 5.3’e aktarılmıştır. Yöneltilen soru çoktan seçmeli olduğundan katılımcıların gittikleri tüm yerleri işaretlemeleri istenmiş ve toplamda 1112 kere belirlenen yerlerin ziyaret edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 5.3. Öğrencilerin Ağrı’da Gezdiği Tarihi-Turistik Yerler

		f	%
AĞRI'DA GEZDİĞİNİZ TARİHİ-TURİSTİK YERLER NERESİDİR	İshak Paşa Sarayı	289	26,0
	Ahmed-i Hani Türbesi	214	19,2
	Ağrı Dağı	187	16,8
	Diyadin Kaplıcaları	167	15,0
	Balık Gölü	86	7,7
	Ağrı Meteor Çukuru	74	6,7
	Keşişin Bahçesi	60	5,4
	Meya Mağaraları	35	3,1
	TOPLAM	1112	100

NOT: “f”(frekans) kişi sayısını, “ % ” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.3’e göre, öğrencilerin %26’sının İshak Paşa Sarayı’na, %19,2’sinin Ahmed-i Hani Türbesi’ne ve % 16,8’inin Ağrı Dağı’na gittikleri görülmektedir. Meya Mağaraları, Keşişin Bahçesi, Meteor Çukuru, Balık Gölü’nün yeterince tanıtımının yapılmaması ve tur gibi etkinliklerle ulaşımının kolay olmaması sebebiyle bu yerlere az kişinin gittiği tahmin edilmektedir. İshak Paşa Sarayı ile Ahmed-i Hani Türbesi yakın mesafede bulunan iki turistik yerdir. Bu nedenle bu iki merkeze giden öğrenci sayılarının birbirine yakın çıktığı düşünülebilir.

Öğrencilere kişisel ihtiyaçlarını karşıladıkları yerler hakkında soru sorulmuş ve verdiği cevaplar frekans-yüzde analizleri ile Tablo 5.4’e aktarılmıştır. Sorulan soru çoktan seçmeli olduğundan bir öğrenci birden fazla seçeneği işaretleyebilmiştir.

Tablo 5.4. Öğrencilerin Kişisel İhtiyaçlarını Karşıladıkları Yerlere Ait Veriler

KİŞİSEL İHTİYAÇLARINIZI NEREDEN KARŞILIYORSUNUZ?	f	%
Ağrı'da herhangi bir mağazadan	256	47,2
Memleketimde herhangi bir mağazadan	131	24,2
Online alışveriş mağazalarından	126	23,2
Diğer	29	5,4
TOPLAM	542	100

NOT: “f”(frekans) kişi sayısını, “ % ” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.4’de görüldüğü üzere verilen cevaplar arasından %47,2 ile Ağrı’da herhangi bir mağazadan seçeneği en fazla orana sahip olan seçenek olmuştur. Anketi cevaplayan öğrencilerin neredeyse yarısının tercih olarak ihtiyaçlarını Ağrı’dan karşılaması küçük ve orta ölçekli işletmelere katkı sağlamaktadır. Öğrencilerin ihtiyaçlarını memleketlerinden ve online mağazalardan karşılama oranı birbirine çok

yakın olup bu iki seçenek verilen cevapların toplamda %47,4'ünü oluşturmaktadır. Diğer seçeneğini seçenler ise %5,4 oranındadır.

Katılımcılardan alınan bilgilere göre, barınma, beslenme, tekel ürünleri, kültür-eğitim, kültürel-sosyal faaliyetler, sağlık, haberleşme, şehir içi ulaşım, şehirlerarası ulaşım ve kişisel bakım gibi ana harcama grupları bazında, aylık harcamalarının dağılımı Tablo 5.5'de gösterilmiştir.

Tablo 5.5. Katılımcıların Harcama Türlerine Göre Aylık Toplam Harcamaları

HARCAMA TÜRÜ	TUTAR (TL/AY)	%
Barınma	80.228	22,0
Beslenme	66.960	18,3
Kişisel Bakım	50.085	13,7
Kültürel-Sosyal Faaliyetler	35.349	9,7
Kültür-Eğitim	33.427	9,2
Şehir İçi Ulaşım	29.690	8,1
Tekel Ürünleri	26.695	7,3
Haberleşme	19.966	5,5
Şehirlerarası Ulaşım	15.418	4,2
Sağlık	7.155	2,0
TOPLAM	364.973	100,0

Tablo 5.5'e göre, ankete katılan öğrencilerin toplam tüketim harcamaları arasında en fazla oranı %22 ile barınma harcamaları alırken, en düşük oranı ise %2,0 ile sağlık harcamaları almıştır. Belirlenen öğrencilerin aylık harcamaları toplandığında 364.973 TL olduğu ve en yüksek harcama grubu olan barınma harcamasının 80.228 TL olduğu görülmüştür. Öğrencilerin harcama türlerine göre dağılımlarını gösteren Tablo 5.6'da ayrıca sunulmuştur.

Tablo 5.6. Öğrencilerin Harcama Türlerine Göre Aylık Ortalama Harcamaları

HARCAMA TÜRÜ	f	%	ORTALAMA (TL)	HARCAMA TÜRÜ	f	%	ORTALAMA (TL)
BARINMA	0 TL	148	37	SAĞLIK	0 TL	270	67,5
	1-200 TL	37	9,3		1-50 TL	97	24,3
	201-400 TL	173	43		51-100 TL	29	7,25
	401-600 TL	25	6		101-150 TL	1	0,3
	601-800 TL	10	3		151-200 TL	2	0,5
	801-1000 TL	4	1		200 TL üzeri	1	0,3
	1000 TL üzeri	3	0,8		TOPLAM	400	100
	TOPLAM	400	100				
BESLENME	0 TL	60	15	ŞEHİR İÇİ ULAŞIM	0 TL	24	6
	1-100 TL	125	31,3		1-50 TL	163	40,8
	101-200 TL	126	31,5		51-100 TL	164	41,0
	201-300 TL	60	15,0		101-150 TL	31	7,8
	301-400 TL	10	2,5		151-200 TL	8	2,0
	401-500 TL	13	3,3		200 TL üzeri	10	2,5
	500 TL üzeri	6	1,5		TOPLAM	400	100
	TOPLAM	400	100				
TEKEL ÜRÜNLERİ	0 TL	277	69,3	ŞEHİRLERARASI ULAŞIM	0 TL	133	33,3
	1-100 TL	44	11		1-50 TL	165	41,3
	101-200 TL	28	7		51-100 TL	56	14
	201-300 TL	38	9,5		101-150 TL	33	8,25
	301-400 TL	6	1,5		151-200 TL	8	2
	401-500 TL	3	0,8		201-250 TL	3	0,75
	500 TL üzeri	4	1		250 TL üzeri	2	0,5
	TOPLAM	400	100		TOPLAM	400	100
KÜLTÜR-EĞİTİM	0 TL	54	13,5	KİŞİSEL BAKIM	0 TL	55	13,8
	1-50 TL	136	34		1-100 TL	181	45,3
	51-100 TL	148	37		101-200 TL	125	31,3
	101-150 TL	23	5,8		201-300 TL	30	7,5
	151-200 TL	26	6,5		301-400 TL	3	0,8
	201-250 TL	4	1,0		401-500 TL	4	1,0
	250 TL üzeri	9	2,3		500 TL üzeri	2	0,5
	TOPLAM	400	100		TOPLAM	400	100
HABERLEŞME	0 TL	30	7,5	KÜLTÜREL-SOSYAL FAALİYETLER	0 TL	72	18
	1-50 TL	286	71,5		1-50 TL	121	30,3
	51-100 TL	62	15,5		51-100 TL	128	32
	101-150 TL	10	2,5		101-150 TL	23	5,8
	151-200 TL	8	2		151-200 TL	36	9
	200 TL üzeri	4	1		201-250 TL	7	2
	TOPLAM	400	100		250 TL üzeri	13	3
					TOPLAM	400	100

NOT: “f”(frekans) kişi sayısını, “%” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.6’da öğrencilerin aylık ortalama barınma harcamaları 200,57 TL, aylık ortalama beslenme harcamaları 167,40 TL, aylık ortalama tek el ürünleri harcamaları 66,74 TL, aylık ortalama kültür-egitim harcamaları 83,57 TL, aylık ortalama kültürel-sosyal faaliyet harcamaları 88,37 TL, aylık ortalama sağlık harcamaları 17,89 TL, aylık ortalama haberleşme harcamaları 49,91 TL, aylık ortalama şehir içi ulaşım harcamaları 74,23 TL, aylık ortalama şehirlerarası ulaşım harcamaları 38,55 TL ve son olarak aylık ortalama kişisel bakım harcamaları 125,21 TL olduğu görülmektedir. Harcama kalemlerinin ortalamalarına bakıldığında öğrencilerin en az sağlık harcaması yaptığı en

fazla ise barınma harcaması yaptığı ayrıca öğrencilerin %69,3 kadar büyük çoğunluğunun hiç tekel ürünü kullanmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5.6'ya ek olarak ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre harcama türlerinin dağılımlarını gösteren veriler de Tablo 5.7'de belirtilmiştir.

Tablo 5.7. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Harcama Türlerinin Ortalaması

HARCAMA TÜRÜ		f	ORTALAMA (TL)
Barınma	Kadın	223	163,9
	Erkek	177	246,7
Beslenme	Kadın	223	152,2
	Erkek	177	186,6
Tekel Ürünleri	Kadın	223	28,6
	Erkek	177	114,7
Kültür-Eğitim	Kadın	223	81,3
	Erkek	177	86,5
Kültürel-Sosyal Faaliyetler	Kadın	223	80,7
	Erkek	177	98,0
Sağlık	Kadın	223	20,5
	Erkek	177	14,6
Haberleşme	Kadın	223	45,4
	Erkek	177	55,5
Şehir İçi Ulaşım	Kadın	223	68,0
	Erkek	177	82,0
Şehirlerarası Ulaşım	Kadın	223	35,1
	Erkek	177	43,2
Kişisel Bakım	Kadın	223	131,5
	Erkek	177	117,2

NOT: "f"(frekans) kişi sayısını ifade etmektedir.

Tablo 5.7'ye göre ankete katılan öğrencilerin sayılarının homojen olmadığını, erkek öğrencilerin sayısının kadın öğrencilerin sayısına göre daha az olduğu görülmektedir. Buna rağmen harcama oranlarına bakıldığında ise kadın öğrencilerin belirlenen tüm harcama kalemleri arasından sadece sağlık ve kişisel bakım harcamalarında erkek öğrencilere göre daha fazla oranda harcama yaptığı, geri kalan sekiz harcama kaleminin hepsinde ise erkek öğrencilerin daha fazla oranda harcama yaptığı gözlemlenmiştir.

Ankete katılan öğrencilere AİÇÜ'de okudukları bölümün memleketlerinde olup olmadığını ve AİÇÜ'yü başkalarına tavsiye edip etmeyeceklerini öğrenmeye yönelik sorular yöneltilmiş ve alınan cevaplar frekans-yüzde analizleri ile Tablo 5.8'e aktarılmıştır.

Tablo 5.8. Öğrencilerin Okudukları Bölümün Memleketlerinde Olup Olmadığı ve AİÇÜ'yü Tavsiye Etme Durumları

		f	%
YAŞADIĞINIZ İLDE OKUDUĞUNUZ BÖLÜM VARMI?	Evet	259	64,8
	Hayır	141	35,3
	TOPLAM	400	100
AİÇÜ'YÜ BAŞKALARINA TAVSİYE EDER MİSİNİZ?	Evet	197	49,3
	Hayır	203	50,7
	TOPLAM	400	100

NOT: “f”(frekans) kişi sayısını, “%” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.8'in ilk kısmında yer alan soruya öğrencilerin %64,8'i Evet cevabı ile memleketlerinde, okudukları bölüm olmalarına rağmen AİÇÜ'yü seçtiklerini belirtmişlerdir. %35,3'ü de Hayır cevabını vermiştir. Tablonun ikinci kısmında yer alan soruya ise katılımcıların %49,3'ü Evet, %50,7'si ise Hayır cevabını vermişlerdir. Buradan AİÇÜ'yü başkalarına tavsiye etmeyenlerin daha fazla oranda olduğu görülmektedir.

Ankete katılan öğrencilere Ağrı'da eğitim görmenin alternatiflere göre değerlendirilmesi bakımından 5'li Likert ölçeği kullanılarak sorular sorulmuş Tablo 5.6'da sonuçlar verilmiştir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar 1-5 arası rakamlarla kodlanmış ve bu kodlamada en olumsuz cevap 1 rakamı ile en olumlu cevap ise 5 rakamı ile temsil edilmiştir (1: Çok Düşük, 2: Düşük, 3: Normal, 4: Yüksek ve 5: Çok Yüksek).

Tablo 5.9. Öğrencilerin Ağrı'da Yaşamının Maliyetinin Alternatiflere Göre Nasıl Olduğunu Değerlendirdikleri Veriler

AĞRI'DA YAŞAMANIN MALİYETİ		Çok Düşük	Düşük	Normal	DüşükYüksek	Çok Yüksek	TOPLAM	ORTALAMA
Eğitim Görmenin Maliyeti	f	24	51	253	58	14	400	3,03
	%	6	12,8	63,2	14,5	3,5	100	
Barınma Maliyeti	f	27	92	238	34	9	400	3,24
	%	6,8	23	59,5	8,5	2,3	100	
Yiyecek İçecek Fiyatları	f	33	135	202	25	5	400	3,42
	%	8,3	33,8	50,5	6,3	1,3	100	
Giyim-Ayakkabı Fiyatları	f	88	137	150	19	6	400	3,71
	%	22	34,3	37,5	4,8	1,5	100	

NOT: “f”(frekans) kişi sayısını, “%” ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.9'da, öğrencilerin Ağrı'da yaşamının maliyetlerine ilişkin verdiği tüm cevaplar için ayrı ayrı ortalamalar hesaplanmıştır. Çıkan sonuçlardan görüleceği üzere

yöneltilen sorular arasından alternatiflere göre en yüksek maliyetin giyim-ayakkabı olduğu çıkmıştır. Öğrencilerin % 47,2 kadar büyük çoğunluğunun ihtiyaçlarını Ağrı'daki mağazalardan karşılaması giyim ayakkabı fiyatlarını yüksek bulmalarını açıklayabilir. Ağrı'da eğitim görmenin maliyeti ise verilen cevapların ortalamaları arasından en düşük ortalamaya sahip olandır. Genel olarak bakıldığında öğrenciler, Ağrı'da yaşamının maliyetleri arasından, yiyecek-içecek fiyatlarının, barınma maliyetinin, eğitim görmenin maliyetinin normal düzeyde olduğunu ifade etmişlerdir.

AİÇÜ'de eğitim görmenin öğrencileri ne düzeyde memnun ettiğine dair yöneltilen sorulara katılımcıların verdiği cevaplar aşağıdaki Tablo 5.10'a aktarılmıştır. Sorulan soruda toplam 14 seçenek bulunmaktadır. Öğrencilerin verdikleri cevaplar 1-5 arası rakamlarla kodlanmış ve bu kodlamada en olumsuz cevap 1 rakamı ile en olumlu cevap ise 5 rakam ile temsil edilmiştir (1: Hiç, 2: Az, 3: Orta, 4: Çok ve 5: Oldukça çok).

Tablo 5.10. Öğrencilerin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde Eğitim Görmenin Memnuniyet Düzeylerine İlişkin Veriler

AİÇÜ'de Eğitim Görmenin Memnuniyet Düzeyi		Hiç	Az	Orta	Çok	Oldukça çok	TOPLAM	ORTALAMA
Eğitim-Öğretim	f	56	84	207	40	13	400	2,68
	%	14	21	51,7	10	3,3	100	
Mali yükü	f	43	88	185	64	20	400	2,83
	%	10,8	22	46,3	16	5	100	
Sağlık imkânları	f	105	134	138	20	3	400	2,21
	%	26,3	33,5	34,5	5	0,8	100	
Sosyal yaşam	f	136	163	82	13	6	400	1,98
	%	34	40,8	20,5	3,3	1,5	100	
Kültürel aktiviteler	f	140	164	81	12	3	400	1,94
	%	35	41	20,3	3	0,8	100	
Sportif faaliyetler	f	128	149	95	22	6	400	2,07
	%	32	37,3	23,8	5,5	1,5	100	
Kentin güvenliği	f	39	59	176	88	38	400	3,07
	%	9,8	14,8	44	22	9,5	100	
Kentin tarihi zenginliği	f	44	99	158	86	13	400	2,81
	%	11	24,8	39,5	21,5	3,3	100	
Kent içi ulaşım	f	59	118	148	59	16	400	2,64
	%	14,8	29,5	37	14,8	4	100	
Kent in gelişme düzeyi	f	117	143	122	13	5	400	2,12
	%	29,3	35,8	30,5	3,3	1,3	100	
Alışveriş imkânları	f	117	144	115	20	4	400	2,13
	%	29,3	36	28,7	5	1	100	
Barınacak yer imkânları	f	32	79	213	64	12	400	2,86
	%	8	19,8	53,3	16	3	100	
Esnafın tutumu	f	113	82	158	32	15	400	2,39
	%	28,2	20,5	39,5	8	3,8	100	
Halkın tutumu	f	58	73	171	58	40	400	2,87
	%	14,5	18,3	42,8	14,5	10	100	

NOT: "f"(frekans) kişi sayısını, " %" ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.10'a göre, öğrenciler sosyal yaşam ve kültürel aktiviteler için ortalama 1,98-1,94 oranı ile neredeyse hiç memnun olmadıklarını ifade edecek şekilde cevap vermişlerdir. Sportif faaliyetler 2,07, kentin gelişme düzeyi 2,12, alışveriş imkânları 2,13, sağlık imkânları 2,21, esnafın tutumu 2,39 ortalamaları ile verilen cevaplardan çıkan sonuçlara göre öğrencilerin bu seçeneklerden memnuniyet düzeylerinin az olduğu görülmüştür. Aynı zamanda kent içi ulaşım 2,64, eğitim-öğretim 2,68, kentin tarihi zenginliği 2,81, mali yükü 2,83, barınacak yer imkânları 2,86, halkın tutumu 2,87 seçeneklerinde ise ortalama oranlara bakıldığında öğrencilerin memnuniyetlerinin orta düzeye yakın olduğu sonucu çıkmıştır. Belirlenen seçenekler arasında en iyi ortalamaya 3,07 ile kentin güvenliği seçeneği sahiptir. Buradan her ne kadar sosyal medya-basın aracılığıyla Ağrı ilinin güvenilir olmadığı yansıtılsa da, öğrencilerin güven açısından yeterli derecede memnun olduğu görülmektedir.

Katılımcılara AİÇÜ'yü neden tercih ettiklerine yönelik soru yöneltilmiş ve belirlenen on seçenektan birini tercih etmeleri istenmiştir. Aynı zamanda katılımcılar aile ikamet yerlerine göre "Ağrı, Çevre İller (Bitlis, Erzurum, Iğdır, Kars, Muş, Van) ve Diğer İller" şeklinde üç gruba ayrılmıştır.

Öğrencilerin AİÇÜ'yü tercih nedenleri ve ailelerinin ikamet yerleri arasındaki ilişki Ki-Kare tekniği kullanılarak karşılaştırmalı çapraz tablolarla bakılmış ve $p=0,000$ ($p<0,05$) değeri ile aralarındaki ilişkinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.11. Öğrencilerin Aile İkamet Yerleri ve AİÇÜ'yü Tercih Sebeplerine İlişkin Karşılaştırmalı Veriler

TERCİH SEBEBİ	AĞRI		ÇEVRE İLLER		DİĞER İLLER		P
	f	%	f	%	f	%	
Memleketime Yakın *	14	8	44	52	7	5	0,000
Memleketim	129	77	1	1	14	9	
Eğitim Kalitesi	0	0	2	2	1	1	
Fiziki-Sosyal İmkânları	0	0	0	0	3	2	
Güvenli Olacağına İnanmam	4	2	0	0	0	0	
ÖSYM Sınav Puanım	8	5	24	28	75	51	
Tercih Hatası	7	4	11	13	40	27	
Doğal Güzellik	1	1	1	1	2	1	
Ailemin İkamet Yeri	4	2	1	1	2	1	
Yetenek Sınav Sonucum	0	0	1	1	4	3	
TOPLAM	167		85		148		
	%42		%21		%37		
	400						

NOT: "f" (frekans) kişi sayısını, "%" ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir. * Ağrı'da olup Memleketime Yakın seçeneğini seçenler, ilçe ve köylerde ikamet edenlerdir.

Tablo 5.11'e göre, 400 öğrenciden %42'sinin ailesinin Ağrı'da yaşadığı, %21'inin ailesinin Ağrı çevresindeki illerde yaşadığı ve %37'sinin ailesinin ise Ağrı iline yakın olmayan illerde yaşadığı görülmektedir. Ailesi Ağrı'da ikamet eden öğrencilerin %77'si memleketi olması sebebiyle AİÇÜ'yü tercih ederken, Ağrı çevresindeki illerde aileleri yaşayan öğrencilerin %52'si memleketine yakın olması, %28'i ÖSYM sınav puanı sebebiyle tercih etmişlerdir. Diğer illerde aileleri ikamet eden öğrencilerin ise %51 gibi büyük çoğunluğunun ÖSYM sınav puanı ve %27'sinin tercih hatası seçeneklerinden dolayı AİÇÜ'yü tercih ettikleri görülmektedir. Genel olarak bakıldığında öğrencilerin en fazla memleketim, ÖSYM sınav puanım, memleketime yakın olması ve tercih hatası seçenekleri ile üniversiteyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin cinsiyetleri ile Ağrı'da ikame ettikleri yerler arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla Ki-Kare tekniği kullanılarak çapraz tablolara bakılmıştır. Karşılaştırmalı tablolarda Ki-Kare testi $p=0,000$ ($p<0,05$) ile anlamlı bulunmuştur. Bulunan sonuçlar Tablo 5.12'de özetlenmiştir.

Tablo 5.12. Öğrencilerin Cinsiyetleri ve Ağrı'da İkamet Ettikleri Yerlere İlişkin Karşılaştırmalı Veriler

İKAMET ETTİĞİNİZ YER	ERKEK		KADIN		TOPLAM		P
	f	%	f	%	f	%	
Ailemin Yanı	54	31	60	27	114	29	0,000
Kiralık Ev	39	22	18	8	57	14	
Akrabalarımın Yanı	0	0	7	3	7	2	
Diğer	5	3	7	3	12	3	
Apart/Pansiyon	5	3	4	2	9	2	
Devlet Yurdu	71	40	122	55	193	48	
Özel Yurt	3	2	5	2	8	2	
TOPLAM	177		223		400		
	%44		%56				

NOT: "f"(frekans) kişi sayısını, "%" ise toplam kişi içerisinde alınan payı ifade etmektedir.

Tablo 5.12'ye göre, 400 öğrenciden %44'ü erkek, %56'sı kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların ikamet ettikleri yerler arasından ilk üç sırada %48'i devlet yurdunu %29'u ailemin yanını ve % 14'ü kiralık evde yaşadığını belirtmiştir. Görüldüğü gibi devlet yurdunu tercih edenler birinci sırada yer almaktadır. Ailemin yanını seçen öğrencilerin ailelerinin Ağrı il merkezinde olduğu verilen cevaplardan tespit edilmiştir. Devlet yurdu seçeneğinin ise hem ekonomik olarak daha uygun olması hem de güvenilirlik açısından aileler ve öğrenciler tarafından tercih edildiği düşünülebilir. Devlet yurdu ve özel yurttaki

kalma tercihi beraber alındığında kadınların %57'si erkeklerin ise %42'si yurtları tercih etmektedirler. Ayrıca akrabalarının yanında yaşadığını belirten 7 öğrencin de kadındır ve kiralık ev seçeneğini erkeklerin %22'si kadınların %8'i tercih etmiştir. Kadın öğrencilerin daha güvenilir olabileceği inancıyla yurtları ve akraba yanını erkeklerden daha fazla oranda, kiralık ev seçeneğini erkeklerden daha az oranda tercih ettiği söylenebilir. İkamet edilen tercihler arasından diğer, apart/pansiyon ve özel yurttaki kalma tercihi en az tercih edilen yerler olarak görülmektedir

Öğrencilerin verdiği cevaplar doğrultusunda Ağrı'da yaşamının maliyeti ve AİÇÜ'de eğitim görmenin memnuniyet derecesinin, cinsiyetlere göre anlamlı bir farkı olup olmamasına t-testi kullanılarak bakılmıştır. Bulunan sonuçlar Tablo 5.13'e aktarılmıştır.

Tablo 5.13. Cinsiyet ile Ağrı İli Yaşam Memnuniyeti ve AİÇÜ' de Eğitim Görmenin Memnuniyeti Karşılaştırması

AİÇÜ'de Eğitim Görmenin Memnuniyeti	CİNSİYET	N	X	SS	Sd	t	p
	KADIN	223	2,422	0,553	398	-1,796	0,073
	ERKEK	177	2,528	0,621			
AĞRI İli Yaşam Memnuniyeti	KADIN	223	3,325	0,597	398	-0,757	0,449
	ERKEK	177	3,374	0,701			

NOT: N: Birey sayısı, X: Ortalama, SS: Standart sapma, Sd: Standart hata, t: t-test değeri, p: Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5.13'e göre, birinci kısımda t-testi sonucuna göre $p > 0,05$ ($p = 0,073$) çıktığından AİÇÜ'de eğitim görmenin memnuniyet derecesinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Tablonun ikinci kısmında da yine t-testi sonucuna göre $p > 0,05$ ($p = 0,449$) çıktığından Ağrı'da yaşamının maliyetinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Katılımcıların AİÇÜ'yü tavsiye etme durumlarının, Ağrı'da yaşamının maliyeti ve AİÇÜ'de eğitim görmenin memnuniyet derecesine göre anlamlı bir farkı olup olmamasına bağımsız örneklem t-testi kullanılarak bakılmıştır. Bulunan sonuçlar aşağıdaki Tablo 5.14'e aktarılmıştır.

Tablo 5.14. AİÇÜ'yü Tavsiye Durumu ile Ağrı İli Yaşam Memnuniyeti ve AİÇÜ' de Eğitim Görmenin Memnuniyetinin Karşılaştırması

AİÇÜ'de Eğitim Görmenin Memnuniyeti	TAVSİYE DURUMU	N	X	SS	Sd	t	p
	Evet	197	2,727	0,519	398	9,641	0,000
	Hayır	203	2,218	0,538			
AĞRI İli Yaşam Memnuniyeti	Evet	197	3,392	0,586	390	1,388	0,166
	Hayır	203	3,303	0,696			

NOT: N: Birey sayısı, X: Ortalama, SS: Standart sapma, Sd: Standart hata, t: t-test değeri, p: Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5.14'e göre, birinci kısımda, t-testi sonucuna göre $p < 0,05$ ($p = 0,000$) çıktığından öğrencilerin üniversiteyi tavsiye etme durumuna göre, AİÇÜ'de eğitim görmeyenlerin memnuniyet derecesinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ortalamalara bakıldığında üniversiteyi başkalarına tavsiye ederim diyenlerin üniversitede eğitim görmeden memnun oldukları oranın, üniversiteyi tavsiye etmem diyen öğrencilere göre daha yüksek olduğu da gözlemlenmiştir. Tablonun ikinci kısmında ise t-testi sonucuna göre $p > 0,05$ ($p = 0,166$) çıktığından öğrencilerin üniversiteyi tavsiye etme durumuna göre, Ağrı'da yaşamının maliyetinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tüm harcamalar için aylık toplam harcamanın cinsiyete göre anlamlı bir farkı olup olmamasına bağımsız örneklem t-testi kullanılarak bakılmıştır. Bulunan sonuçlar Tablo 5.15'e aktarılmıştır.

Tablo 5.15. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması

TOPLAM HARCAMA	CİNSİYET	N	X	SS	Sd	t	p
	Kadın	223	807,404	397,857	262	-3,987	0,000
	Erkek	177	1045,073	709,411			

NOT: N: Birey sayısı, X: Ortalama, SS: Standart sapma, Sd: Standart hata, t: t-test değeri, p: Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5.15'e göre, kadın öğrencilerin aylık toplam harcamalarının ortalamasının 807,4 TL olduğu, erkek öğrencilerin aylık toplam harcamalarının ortalamasının ise 1045,1 TL olduğu görülmektedir. t-testi sonucuna göre $p < 0,05$ ($p = 0,000$) çıktığından, ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre aylık toplam harcamalarının ortalamasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Erkek öğrenciler kadın öğrencilere oranla daha fazla aylık harcama yapmaktadırlar.

Katılımcıların yaşlarına göre harcama düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bulunan sonuçlar Tablo 5.16'ya aktarılmıştır.

Tablo 5.16. Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması

	YAŞ	N	X	SS	F	p	Anlamlı Fark
TOPLAM HARCAMA	17-19	48	880,65	989,22	4,050	0,003	
	20-22	236	865,07	430,84			
	23-25	84	922,01	459,33			(17-19)-
	26-28	25	1266,64	763,98			(26-28)
	29 ve üzeri	7	1355,14	714,42			

NOT: N: Birey sayısı, X: Ortalama, SS: Standart sapma, Sd: Standart hata, F: F-test değerini, p: Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5.16'da öğrencilerin gruplandıkları yaş seviyelerine göre toplam harcamalarının ortalaması karşılaştırıldığında, en yüksek harcamanın 29 yaş ve üzeri grubuna ait öğrencilerde ($X=1.355$ TL) olduğu ve en düşük harcamanın ise 20-22 yaş grubu öğrencilerde ($X=865$ TL) olduğu görülmektedir. Varyans analizi sonucunda $F_{(4,395)}=4,050$, $p<0,05$ ($p=0,003$) olduğundan istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için, örnekler homojen olduğundan ve örneklemeler arasındaki fark çok fazla olduğundan Post Hoc testlerinden Hochberg's GT2 testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (17-19)-(26-28) şeklinde bulunmuştur.

Katılımcıların ailelerinin ortalama gelirlerine göre harcama düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bulunan sonuçlar aşağıdaki Tablo 5.17'ye aktarılmıştır.

Tablo 5.17. Öğrencilerin Ailelerinin Ortalama Gelirlerine Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması

	AİLE ORTALAMA GELİR	N	X	SS	F	p	Anlamlı Fark
TOPLAM HARCAMA	Grup 1*	138	750,72	326,57	9,572	0,000	
	Grup 2*	101	833,43	407,23			(Grup 1)-(Grup
	Grup 3*	55	1027,49	926,56			5), (Grup 2)-
	Grup 4*	44	1023,09	672,49			(Grup 5)
	Grup 5*	62	1221,39	584,83			

NOT 1: Grup 1*: 2.020 TL ve aşağısı, Grup 2*: 2.021-3.000 TL, Grup 3*: 3.001-4.000 TL, Grup 4*: 4.001-5.000 TL, Grup 5*: 5.000 TL üzeri

NOT 2: N: Birey sayısı, X: Ortalama, SS: Standart sapma, Sd: Standart hata, F: F-test değerini, p: Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 5.17’de öğrencilerin ailelerinin ortalama gelirlerine göre, toplam harcamalarının ortalaması karşılaştırıldığında, en yüksek harcamanın aile ortalama geliri 5.000 TL üzerinde olan öğrencilerde ($X=1.221$ TL) olduğu görülmektedir. En düşük harcamanın ise aile ortalama geliri 200 TL ve aşağısında olan öğrencilerde ($X=751$ TL) olduğu görülmektedir. Varyans analizi sonucunda $F_{(4,395)}=9,572$, $p<0,05$ ($p=0,000$) olduğundan istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için, örneklem homojen olmadığından Post Hoc testlerinden Games-Howell testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (Grup 1)-(Grup 5), (Grup 2)-(Grup 5) şeklinde bulunmuştur.

Öğrencilerin ortalama gelirlerine göre harcama düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bulunan sonuçlar Tablo 5.18’e aktarılmıştır.

Tablo 5.18. Öğrencilerin Ortalama Gelirlerine Göre Aylık Toplam Harcamalarının Ortalaması

	ÖĞRENCİ ORTALAMA GELİR	N	X	SS	F	p	Anlamlı Fark
TOPLAM HARCAMA	Grup 1*	205	713,92	301,14	70,519	0,000	(Grup 1)-(Grup 2),
	Grup 2*	136	908,41	353,54			(Grup 1)-(Grup 3),
	Grup 3*	37	1266,68	384,20			(Grup 1)-(Grup 4),
	Grup 4*	12	1758,08	423,59			(Grup 2)-(Grup 3),
	Grup 5*	10	2716,80	1907,99			(Grup 2)-(Grup 4), (Grup 3)-(Grup 4),

NOT 1: Grup 1*: 500 TL ve aşağısı, Grup 2*: 501-1000 TL, Grup 3*: 1001-1500 TL, Grup 4*: 1501-2000 TL, Grup 5*: 2000 TL üzeri

NOT 2: N: Birey sayısı, X: Ortalama, SS: Standart sapma, Sd: Standart hata, F: F-test değerini, p: Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir

Tablo 5.18’de öğrencilerin ortalama gelirlerine göre toplam harcamalarının ortalaması karşılaştırıldığında, en yüksek harcamanın ortalama geliri 2.000 TL üzerinde olan öğrencilerde ($X=2.717$ TL) olduğu en düşük harcamanın ise ortalama geliri 500 TL ve aşağısında olan öğrencilerde ($X=714$ TL) olduğu görülmektedir. Varyans analizi sonucunda $F_{(4,395)}=70,519$, $p<0,05$ ($p=0,000$) olduğundan istatistiksel olarak anlamlı farklılık hesaplanmıştır. Farklılığın kaynağını test etmek için, örneklem homojen olmadığından Post Hoc testlerinden Games-Howell testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü (Grup 1)-(Grup 2), (Grup 1)-(Grup 3), (Grup 1)-(Grup 4), (Grup 2)-(Grup 3), (Grup 2)-(Grup 4), (Grup 3)-(Grup 4) şeklinde bulunmuştur. Öğrencilerin gelirlerinden daha fazla

harcama yapmaları, ankette belirttikleri gelirlerin dışında akrabalarından para alarak ya da borçlanarak başka seçeneklerle ek gelir temin ettikleri şeklinde açıklanabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eğitim beşerî sermayenin oluşmasına katkı sağlayan en önemli faktördür. Gelişen teknoloji ile yeni ürünlerin üretilmesi ve dünya çapında rekabete girilebilmesi açısından beşerî sermayenin önemi gittikçe artmaktadır. Bu da beşerî sermayeyi fiziki sermaye kadar hatta ondan daha fazla ön plana çıkarmıştır. Bilimsel çalışmalar da eğitim yoluyla bilgi ve becerilerin gelişerek milli gelire katkı yaptığını ispatlamaktadır.

Eğitim ve kalkınma ilişkisi açısından durum değerlendirildiğinde, bireylerin bilgi ve becerilerinin gelişmesi ve analitik düşünmelerinin sağlanması kalkınmayı olumlu yönde etkileyecektir. Eğitim kademelerinden biri olan üniversiteler de mesleki ve teknik açıdan bireyleri yetiştirdiği için beşerî sermayenin en yüksek düzeyde uzmanlaşacağı birim olarak görülmektedir. Üniversiteler kuruldukları bölgenin sosyo-kültürel yapısına, toplumun refah düzeyine ve yaşam kalitesine katkı sağlamanın yanı sıra, sosyo-ekonomik yapısına da doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Bu sebeple üniversitelerin bulundukları bölgelerin kalkınmasında lokomotif bir güç olarak önemli roller üstlendiği söylenebilir. Bu çalışmada, Eğitim-Kalkınma ilişkisi teorik olarak incelendikten sonra AİÇÜ'nün Ağrı ilinin sosyo-ekonomik yapısı üzerindeki etkileri anket çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın saha araştırması kısmı AİÇÜ'nün il merkezi kampüslerinde öğrenim gören toplam 400 öğrenciye uygulanmıştır. Çalışmanın anket verilerine göre elde edilen temel sonuçlar şunlardır:

- Katılımcılardan %26.5'i Eğitim Fakültesinden, %2.5'i ise Eczacılık Fakültesindendir. Toplamda 10.866 öğrenci arasında anket dağılımı, AİÇÜ bünyesindeki akademik birimlerin % ağırlıklarına göre dağıtılmıştır. En yüksek öğrenci sayısına sahip olan Eğitim fakültesine en fazla oranda ve en az öğrenci sayısına sahip olan Eczacılık Fakültesine en az oranda anket dağıtılmıştır.
- Ankete katılan öğrencilerin %55,8'i kadın, %44,3'ü erkek ve toplam öğrencilerin %71'i 17-22 yaş aralığındadır. AİÇÜ'nün kadın öğrenci sayısının fazla olması sebebiyle katılımcılar çoğunlukla kadın öğrencilerden oluşmaktadır.

- Öğrencilerin %38.5'i Anadolu Lisesi, %1,8'i ise Fen Lisesi mezunudur. Son yıllarda birçok lise Anadolu Lisesi statüsüne kavuşturulduğu için Anadolu Lisesi mezunlarının üniversitelerde çoğunlukta olduğu normal karşılanabilir.
- Öğrencilerin %42'sinin ailesi Ağrı'da, %21'inin ailesi çevre illerde (Bitlis, Erzurum, Iğdır, Kars, Muş, Van), %37'sinin ailesi ise diğer illerde ikamet etmektedir. Ailesi Ağrı'da ikamet eden öğrencilerin %77'si memleketi olması seçeneğiyle, ailesi çevre illerde ikamet eden öğrencilerin % 52'si memleketime yakın olması seçeneğiyle, ailesi diğer illerde ikamet eden öğrencilerin % 51'i güvenli olacağına inanamam seçeneği AİÇÜ'yü tercih etmişlerdir.
- Öğrencilerin %48'i devlet yurdunda kaldığını, % 29'u ise ailesinin yanında kaldığını belirtmiştir. Ailesinin yanını seçenlerin ailelerinin Ağrı il merkezinde olduğu verilen cevaplardan tespit edilmiştir. Devlet yurdu seçeneğinin ise hem ekonomik olarak daha uygun olması hem de güvenilirlik açısından aileler ve öğrenciler tarafından tercih edildiği düşünülebilir.
- Öğrencilerin ailelerinin %34.5'i asgari ücret ve aşagısında, %50'si 2020 TL-5000 TL aralığında, %15.5'ü ise 5000 TL ve üzerinde gelire sahiptir. Bu bilgilere bakarak öğrencilerin genelde orta düzey gelire sahip ailelerden geldiği görülmektedir.
- Öğrencilerin %26'sının İshak Paşa Sarayı'na, %19,2'sinin Ahmed-i Hani Türbesi'ne ve % 16,8'inin Ağrı Dağı'na gittikleri görülmektedir. Meya Mağaraları, Keşişin Bahçesi, Meteor Çukuru, Balık Gölü'nün yeterince tanıtımının yapılmaması ve tur gibi etkinliklerle ulaşımının kolay olmaması sebebiyle bu yerlere az kişinin gittiği tahmin edilmektedir. İshak Paşa Sarayı ile Ahmed-i Hani Türbesi yakın mesafede bulunan iki turistik yerdir. Bu nedenle bu iki merkeze giden öğrenci sayılarının birbirine yakın çıktığı düşünülebilir.
- Ağrı'da yaşamının maliyeti öğrencilere göre; yiyecek-içecek fiyatları, barınma maliyeti, AİÇÜ'de eğitim öğretim görmenin maliyetleri normal, giyim-ayakkabı fiyatları ise yükseğe yakındır. Fakat öğrencilerin %47,2'sinin kişisel ihtiyaçlarını Ağrı'da herhangi bir mağazadan karşıladıkları görülmektedir. Ağrı'da giyim-ayakkabı fiyatlarını yüksek bulmalarına rağmen anketi cevaplayan öğrencilerin neredeyse yarısının tercih olarak ihtiyaçlarını Ağrı'dan karşılaması küçük ve orta ölçekli işletmelere katkı sağlamaktadır.

- Ankete katılan 400 öğrenci, harcama türlerinin hepsine aylık toplam 364.973 TL tutarında harcama yapmıştır. Harcamalar arasında %22 ile birinci sırayı barınma harcamaları alırken, ikinci sırayı %18,3 ile beslenme ve %2 ile en son sırayı sağlık harcamaları almaktadır.
- Öğrencilerin cinsiyetleri ve yaptıkları harcama türlerine göre kadın öğrenciler sadece sağlık ve kişisel bakım harcama türlerinde erkek öğrencilerden daha fazla harcama yaptığı görülmüştür. Diğer sekiz harcama türünün hepsinde erkek öğrenciler kadın öğrencilere oranla daha fazla harcama yapmıştır. Aylık toplam harcama ortalamaları ve cinsiyet faktörü karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Bu farklılık, kadın öğrencilerin 807,404 TL aylık toplam harcama yaparken erkek öğrencilerin 1045,073 TL harcama yapmasından kaynaklanmaktadır.
- Öğrencilere AİÇÜ’de eğitim görmenin memnuniyet düzeyleri sorulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre öğrenciler sosyal yaşam ve kültürel aktivitelerden neredeyse hiç memnun değildirler. Sportif faaliyetler, kentin gelişme düzeyi, alışveriş imkânları, sağlık imkânları, esnafın tutumu ise memnuniyetlerin en düşük olduğu diğer alanlardır. Bunların yanı sıra öğrenciler kenti güvenli bulmaktadırlar. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, AİÇÜ’de eğitim görmenin memnuniyet düzeyinin artırılması için gerekli önlemler alınarak gelecekte daha çok tercih edilebilir bir üniversite olması açısından Ağrı halkına, esnafına ve ilin kanaat önderlerine bilgi sağlaması açısından değerlendirilebilir.
- Ağrı ili yaşam memnuniyeti ve AİÇÜ’de eğitim görmenin memnuniyeti cinsiyet faktörüne göre karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Kadın ve erkek öğrenciler birbirlerine yakın cevaplar vermişlerdir.
- AİÇÜ’de eğitim görmenin memnuniyeti, AİÇÜ’ni tercih etme faktörüne göre karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Yani AİÇÜ’den memnuniyet düzeyi daha yüksek olan öğrencilerin başkalarına üniversiteyi tavsiye edeceklerini belirttikleri sonucu çıkmıştır. AİÇÜ’de okuyan öğrencilerin memnuniyet düzeylerinin düşük çıktığı alanlarda iyileştirme yapılırsa, öğrenciler AİÇÜ’ni başkalarına daha yüksek oranlarda tavsiye edeceklerdir.

- Öğrencilerin yaş grupları ve harcamalarının karşılaştırmasında en yüksek harcamayı 29 yaş ve üzerindeki öğrencilerin (ortalama 1355 TL), en düşük harcamayı ise 17-19 yaş aralığındaki öğrencilerin aylık (ortalama 880,65 TL) aylık olarak yaptığı görülmüştür.
- Öğrencilerin gelir durumları ile harcamalarının karşılaştırmasında en yüksek harcamayı ortalama 2716,80 TL ile, 2000 TL üzeri gelire sahip öğrencilerin yaptığı, en düşük harcamayı ise ortalama 713,92TL ile, 500 TL ve aşağı gelire sahip öğrencilerin yaptığı görülmüştür. Öğrencilerin gelirlerinden daha fazla harcama yapmaları, ankette belirttikleri gelirlerin dışında akrabalarından para alarak ya da borçlanarak başka seçeneklerle ek gelir temin ettikleri şeklinde açıklanabilir
- Öğrencilerin ailelerinin gelir durumları ile harcamalarının karşılaştırmasında en yüksek harcamayı ortalama 1221.39 TL ile ailesi 5.000 TL üzeri gelire sahip öğrencilerin yaptığı, en düşük harcamayı ise ortalama 750,72 TL ile ailesi asgari ücret (2.020 TL) ve aşağı gelire sahip öğrencilerin yaptığı görülmüştür.

Anketten elde edilen veriler doğrultusunda yapılan değerlendirmede, 400 öğrenci toplam aylık 364.973 TL harcama yapmıştır. Bu nedenle bir üniversite öğrencisi aylık ortalama 912.44 TL harcama yapmaktadır. Buna göre 10.866 aktif öğrenci 8 aylık eğitim-öğretim dönemi boyunca toplamda 79.316.584,32 TL il ekonomisine katkı yapmaktadır.

Ayrıca AİÇÜ Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı ve TÜİK'ten alınan veriler de anketten elde edilen sonuçlarla birleştirildiğinde; AİÇÜ'nin 2018 yılında Ağrı ili ekonomisine 58.635.075 TL dolaysız, 118.357.893,32 TL dolaylı olmak üzere toplamda 176.992.968,32 TL'lik gelir katkısının olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda üniversitenin il ekonomisine 606 kişilik dolaysız, 924 kişilik dolaylı katkısı ile toplamda 1530 kişilik istihdam katkısının olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın teorik ve uygulama kısımlarından elde edilen sonuçlar doğrultusunda AİÇÜ'nün il, bölge ve ülke sosyo-ekonomik yapısına olumlu katkılarının artırılması konusunda şu öneriler yapılabilir:

- Öğrenciler yüksek düzeyde kenti güvenli buldukları için bu sonucun kent, bölge ve ülke basın yayın kuruluşları aracılığıyla gündeme getirilmesi yoluyla Ağrı ilinin özellikle teröre bağlı olumsuz imajının değiştirilmesi gerçekleştirilebilir.

- Kentte öğrencilerin memnuniyetlerinin en düşük olduğu alan sağlık sektörüdür. Bu sonuç daha önceki bilimsel çalışmaların sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Bu nedenle, kurulan tıp fakültesinin hizmet sunacağı hastanenin desteklenmesi ve topluma yönelik sağlık hizmetlerinin üniversite yoluyla sağlanabileceğinin devlet yetkililerine izah edilerek destekler artırılabilir.
- Elde edilen sonuçlara göre, kentteki sosyal yaşam ve kültürel aktivitelerden memnuniyet düzeyi oldukça düşüktür. Kentin öğrenci memnuniyetini artırıp ülkenin her bölgesinden talep görmesini sağlamak için tiyatro, sinema, konser vb. gibi faaliyetlerin valilik, belediye ve üniversite işbirliği ile çoğaltılması sağlanmalıdır.
- Kentin göç verilerine bakıldığında net göç sonuçlarına göre son dokuz yılda sürekli göç veren bir il olduğu görülmektedir. İlde olumsuz olarak algılanan iklim koşulları, kar sporları, kar ile ilgili sanatsal faaliyetleri gibi uygulamaların yapılması ile göçü önlemede pozitif katkı yapan bir unsura dönüştürülebilir.
- Öğrencilerin kentin gelişme düzeyi hakkındaki memnuniyetleri oldukça düşüktür. Kentin gelişmişlik düzeyinin iyileştirilmesi için, ilin kanaat önderleri ve belediye tarafından alışveriş merkezlerinin kurulması sağlanabilir, gelişmiş illerin mimari düzenlemeleri gözlemlenerek kentin cadde, sokak, park vb. alanları için düzenlemeler yapılabilir.
- Kent içi ulaşımında öğrenciler memnuniyetlerinin düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra şehirlerarası ulaşımı da düşünerek, gerekli peyzaj çalışmaları, ulaşımında kullanılan araçlarda konfor ve temizlik açısından iyileştirmeler yapılabilir. Ayrıca araçları kullanan personellere halka daha kaliteli hizmet verebilmeleri adına eğitim verilebilir. Yapılan çalışmalar belediye ve trafik koordinasyonu ile desteklenerek bu memnuniyetsizlik sorununa çözüm olabilir.
- Öğrencilerin belirttikleri gelirlerinden daha fazla harcama yapmaları öğrencilerin borçlanabileceği ya da akrabalarından para temin edebilecekleri tahminini doğurmaktadır. Öğrencilerin ailelerinden temin etme, burs ya da öğrenim kredisi almalarının dışında ek gelir elde edebilmeleri açısından, öğrencilere uygun kısmi zamanlı iş imkanlarının geliştirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, H., Güllü, M., ve Kartal, Z. (2017). "Üniversitelerin Bölgesel Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Eskişehir'in Sivrihisar İlçesi Üzerine Bir Araştırma". *Anadolu International Conference in Economics V*, 11 (13), 1-16.
- Adem, M. (1982). *Kalkınma Planlarında Eğitimimizin Hedefleri ve Finansmanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Afşar, B., Büyükdoğan, B., ve Gedik, H. (2015). "Üniversite Öğrencilerinin Öğrenim Gördükleri Şehire Ekonomik Katkıları: Kto Karatay Üniversitesi Örneği". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (15), 161-174.
- Afşar, M. (2009). "Türkiye'de Eğitim Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 85-98.
- Ağır, H. ve Kar, M. (2006). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme : Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi)". *S.Ü. İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 51-68.
- AİÇÜ, S. G. (2018). *2018 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*. (Erişim Tarihi: 23.09.2019). Ağrı: AİÇÜ.
- AİÇÜ. (2019). <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=272vebid=1vetid=7>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019). adresinden alındı
- Ak, R., ve Ak Bingül, B. (2010). "Eğitim-Büyüme İlişkisi Yazını Üzere Bir Değerlendirme". *8.Uluslararası Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, 153-165. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Akpolat, Y., Karabulut, K., Özdemir, D., Gül, S., Topçuoğlu, Ö., Alpar, G., ve Kayış, A. (2019). *Türkiye'nin Doğu Sınırı Ağrı ve Erzurum'da Göçmenler ve Göç Süreçleri*. LONDON: Transnational Press London.
- Akyüz, Y. (2011). "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler". *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1 (2), 9-22.
- Alataş, S. (2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Altundemir, M. E. (2012). "Kalkınma Planlarından Eğitime Bakış: Kamusal Mallar Teorisi Perspektifinden". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 7 (1), 94-105.
- Anadolu Üniversitesi. (t.y.). *İktisadi Büyüme*. Ankara: Murat Yayınları.
- Anagün, Ş., ve Gültekin, M. (2006). "Avrupa Birliğinin Eğitimde Kaliteyi Belirleyici Alan ve Göstergeleri Açısından Türk eğitim Sisteminin Durumu". *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 145-179.
- Ataş, A. (2018). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Tarihinde ve Günümüzde Eğitim Sistemi, Ünlü Eğitimcileri Sunumu*. www.slideshare.net. (Erişim Tarihi: 23.09.2019)
- Atauz, A. (2002). "Eğitim-Nüfus ve Kalkınma İlişkileri". *Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Yayını*, 1-100.
- Aybek, Ş. (2018). *Başkanlığa Geçerken Bir Model Olarak Abd Eğitim Sisteminin Yönetsel Yapılanması*. <http://www.egitimajansi.com/sahin-aybek/baskanliga-gecerken-bir-model-olarak-abd-egitim-sisteminin-yonetsel-yapilanmasi-kose-yazisi-1443y.html>. (Erişim Tarihi: 23.09.2019)
- Bassanini, A., ve Scarpetta, S. (2001). "Does Human Capital Matter For Growth In Oecd Countries? Evidence From Pooled Mean-Group Estimates". *OECD Economics Department Working Papers*, 8 (282), 1-30.
- Baş, G. (t.y.). "Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Sistemi : Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *Journal of Educational Sciences*, 1 (1), 63-69.
- Baş, K. (1997). "Eğitim, Kalkınma, Gelir ve Doğurganlık İlişkileri: Mersin Örneği". *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52 (1-4), 139.
- Bayrakçı, M., ve Güçlü, N. (2004). "Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Sistemi Ve Hiçbir Çocuğun Eğitimsiz Kalmaması Reformu". *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 5 (2), 51-64.
- Beşer, M., ve Kılıç, N. Ö. (2018). "Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Kavramlarının Ağrı İli Özelinde Değerlendirilmesi". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (ss.142). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Bozkurt, E. (1995). "Eğitimde Değerlendirmenin Gerekliliği". *Eğitim Yönetimi*, 1 (4), 1-21.

- Büyükdüvenci, S. (1987). *Eğitim Sosyolojisine Giriş "Yazılar"*. Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Cansever, B. A. (2009). "Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türkiye'nin Bu Politikalara Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi". *International Online Journal of Educational Sciences*, 1 (1), 222-232.
- Carnoy, M., Haddad, W., Regel, O., ve Rinaldi, R. (1990). *Education and Development Evidence For New Priorities*. Washington, DC: All rights reserved Manufactured in the United States of America Printing.
- Celkan, H. (2017). "Eğitimin Tarihsel Gelişimi". M. Özdemir (Ed.) içinde, *Eğitim Bilimine Giriş* (s. 76). Ankara: Pegem Akademi.
- Cinel, E. A. (2014). "Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri (1980-2011)". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 4 (8), 15-26.
- Coşkun, K. (2008). *Türkiye'de Eğitime Ayrılan Kaynaklar ve Eğitimin İktisadi Büyüme ve Türk Ekonomisindeki Etkileri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, M. A. (2011). "On Dokuz Mayıs Üniversitesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Özelliklerinin Samsun iline Katkısı". *Samsun Sempozyumu*: 13-16 Ekim, (s. 1-8). Samsun.
- Çakmak, E., ve Gümüş, S. (2008). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (1), 61-75.
- Çakmak, Ö. (2008). "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (11), 33-41.
- Çankaya, E., ve Karataş, M. (2010). "İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 29-55.
- Çayın, M. (2012). *Muş Alparslan Üniversitesi'nin İl Ekonomisindeki Yeri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çelenk, S. (2008). "Türk Eğitim Tarihinde Laikleşme Süreci". *İlköğretim Online*, 7 (2), 368-375.
- Çelik, A., Gültekin, N., ve Nas, Z. (2008). "Üniversitelerin Kuruldukları Kent'e Katkıları". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (24), 264-269.
- Çelik, Y. (2006). "Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı ve Sağlık". *Hacettepe 20 Sağlık İdaresi Dergisi*, 9 (1), 19-37.
- Çetin, B. (2014). *Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, I., ve Sevüktekin, M. (2016). "Türkiye’de Gelişmişlik Düzeyi Farklılıklarının Analizi". *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 39-61.
- Çınar, İ. (2009). "Küreselleşme, Eğitim ve Gelecek". *Kuramsal Eğitimbilim*, 2 (1), 14-30.
- Çınar, Ö. (2018). "Ağrı İlinin Sağlık Profili". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 66). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Çoban, O. (2004). "Beseri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği". *İ.Ü. Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (30), 131-142.
- Çolak, M. (2010). "Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi". *Kamu-İş*, 11 (3), 109-125.
- Daştan, M., ve Issı, Ö. (2018). "Ağrı İli İşgücü Piyasası ve İstihdam Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme (2008-2017)". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 384). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Demir, D., ve Yayar, R. (2013). "Gaziosmanpaşa Üniversitesinin Tokat İli Ekonomisine Etkisi". *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi*, 5 (8), 106-122.
- Demir, O., Kutlar, A., ve Üzümcü, A. (2005). "Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1), 180-196.
- Demirtaş, B. (2008). "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler". *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1 (2), 155-174.

- Devlet Planlama Teşklalı. (2004). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2004)*. Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- Dimitrov, D. K., Nikoloski, D. ve Yılmaz, R. (2019). "University of Agribusiness and Rural Development/Bulgaria University "St. Kliment Ohridski" Faculty of Economics/Macedonia IBANESS". *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series*, 1-959.
- Doğan, İ. (2010). *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, S., ve Şanlı, B. (2003). "İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8 (1), 173-196.
- DPT (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (1968). *Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (1973). *Kalkınma Planı (Üçüncü Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (1979). *Kalkınma Planı (Dördüncü Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (1985). *Kalkınma Planı (Beşinci Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (1990). *Kalkınma Planı (Altıncı Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (1996). *Kalkınma Planı (Yedinci Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (2001). *Kalkınma Planı (Sekizinci Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (2007). *Kalkınma Planı (Dokuzuncu Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)

- DPT (2014). *Kalkınma Planı (Onuncu Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- DPT (2019). *Kalkınma Planı (On Birinci Beş Yıllık)*. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 01.06.2019)
- Ekinci, A. (2010). "Japon Eğitim Sisteminden Türk Eğitim Sistemine İyi Örnekler". *Milli Eğitim* (188), 32-49.
- Emsen, Ö. S., Öztürk, L. ve Yapraklı, S. (2006). "Eğitimin Başarısında Kalkınmışlığın Etkisi: 1990 ve 2000 yılları ÖSS Başarı Oranları Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 357-366.
- Erarı, F. (2002). "Küreselleşme Sürecinde Eğitimin Kalkınmadaki Önemi, Açıköğretimin Yeri ile Açıköğretim Öğrencileri ile Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu ve Beklentileri". *Açıköğretim Fakültesi 20. Kuruluş Yılı Nedeniyle, Uluslararası Katılımlı Açık ve Uzaktan Eğitim Sempozyumu*. Eskişehir.
- Ergün, M. (2011). "Eğitim ve Kalkınma" [Bildiri]. Bölgesel Kalkınmada Eğitimin Rolü., 5-12. Diyarbakır.
- Erkekoğlu, H. (2000). "Bölge Üniversitelerinin Yerel Ekonomiye Katkıları: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği". *E. Ü. iktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi* (16), 211-229.
- Eskicumalı, A. (2003). "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946". *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 19 (2), 15-29.
- Fettahoğlu Demirci, S. (2011). "Eğitim ve Verimlilik". *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, (141), 14-21.
- Gedikoğlu, T. (2005). "Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 66-80.
- Genç, M. ve Uğurlu, S. (2018). "Ağrı İlinin Nüfus ve Demografik Yapısının İncelenmesi". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 311). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.

- Gültekin, M. (1998). "Türkiye ve Avrupa Birliğine Üye Bazı ülkelerde Zorunlu Eğitim". A. Hakan (Ed.) içinde, *Eğitim Bilimlerinde Yenilikler* (s. 74-84). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Günay, D. (2004). "Üniversitenin Neliği, Akademik Özgürlük Ve Üniversite Özerkliği". *International Congress On Higher Education EDU*, 27-29.
- Hali, S. ve Rencüzoğulları, S. (2017). "İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim". *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6 (17), 425-438.
- Hanson, M. (2008). *Economic Development, Education and Transnational Corporations*. New York: Routledge.
- Hoşgörür, V. ve Gezgin, G. (2005). "Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim". *Yüzüncüyıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 1-12.
- <http://www.planlama.org/>. (t.y.). *Türkiye'deki İstatistiksel Bölge Birimleri (İBB)*. <http://www.planlama.org/index.php/tuerkiyede-boelgesel-kalknma-ajanslar/tuerkiyedeki-statistiksel-boelge-birimleri-bb>. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
- İssı, Ö. V. (2013). *2001-2012 Döneminde Tra2 Düzey 2 Bölgesinde Kamu Yatırımları, Mevduat ve Kredilerin Gelişimi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbrahimoğlu, V. C. (2010). *Eğitimin İktisadi Kalkınmadaki İşlevinin Türkiye'de Yükseköğretim Örneğinde İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- İnanç, H., Güner, Ü. ve Sarısoy, S. (2006). "Eğitimin Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Üzerindeki Etkileri". *Seydişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1 (2), 59-70.
- Kadanalı, E. (2018). "Tarım, Hayvancılık ve Ormancılık". K. Karaulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 121-122). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişimlilik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*. Ankara: Bölgesel eşleşme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.

- Kara, N. N. (2002). "Atatürk ve Eğitim". *Ege Eğitim Dergisi*, 1 (2), 1-7.
- Karabulut (Ed.), K. (2018). *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili*. içinde (s.19). Ankara: Salmat Basım Yay. Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.
- Karabulut, K. ve Bülbül, M. (2019). "The Relationship Between Education and Development". R. Durak, M. Güney, B. Alaylar, B. Aygün, A. Akıncıoğlu, ve O. H. Yel içinde, *4.International Conference on Advances in Natural ve Applied Sciences* (s. 876-892). Ağrı.
- Karabulut, K. ve Emsen, Ö. S. (1997). "Kalkınma Teorileri ve Geliştirilen Son Büyüme Modeli: Yeni Büyüme Teorisi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11 (3-4), 27-49.
- Karabulut, K. ve Yalçinkaya, Ö. (2018). "Ağrı İli Göç Analizi". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 33). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Karabulut, T. (2006). "Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Analizi". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9 (1-2), 21-36.
- Karagül, M. (2003). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5, 29-90.
- Karaman, E. (2007). *Beşeri Sermaye ve İktisadi Kalkınma Üzerine Etkiler: Türkiye Üzerine Bir Analiz*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kart, R. B. ve Keser, İ. K. (2019). "Türkiye'deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi ve Yerel Seçim Oy Dağılımlarının Karşılaştırılması". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23 (1), 23-52.
- Kaşlı, M. ve Serel, A. (2008). "Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Arastırma". *Yönetim ve Ekonomi*, 15 (2), 99-113.
- Kaya, F. (2018). "Ağrı İlinin Coğrafi Analizi". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 9). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.

- Kaya, G. E. (2009). *Türkiye'de Bölgelere Göre Eğitim Göstergeleri ve Sosyoekonomik Kalkınma İlişkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, V. ve Yalçınkaya, Ö. (2016). "Eğitimin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Düşük, Orta Ve Yüksek Gelirli Ülkeler Üzerinde Bir Uygulama (1991-2011)". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (16), 27-60.
- Kaya, Y. K. (1998). *Eğitim ve Kalkınma*. Ankara: Bilim Yayıncılık.
- Keskin, A. (2011). "Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermaye'nin Rolü ve Türkiye". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4), 125-152.
- Kızıldere, C. (2014). "Meslek Yüksekokullarının Bulundukları Yerleşim Yerlerindeki Ekonomik Etkileri: Erciş Örneği". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 101-115.
- Küçüker, E. (2008). *Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Küçüker, E. (2012). "Türkiye'de Kalkınma Planları Kapsamında Yapılan Eğitim Planlarının Analizi". *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (1), 9-26.
- Lebe, F. ve Yaylalı, M. (2011). "Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi". *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 30 (1), 23-51.
- Lustig, N. (2006). "Investing in Health for Economic Development: The Case of Mexico". A. Shorrocks, ve G. Mavrotas içinde, *Advancing Development Core Themes in Global Economics* (s. 160-182). Helsinki: World Institute for Development Economics Research.
- Masatçı, K. ve Serel, H. (2005). "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve İktisadi büyüme ilişkisi: Ko-Entegrasyon Analizi". *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 49-58.
- NTV (2018). https://www.ntv.com.tr/egitim/afganistanda-cocuklarin-yarisi-okulagidemiyor,q1Y_OW4IsE64khQZMcz5QQ?_ref=infinite. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
- Odabaşı, Y. (Ekim 2005). "Değişimin ve Dönüşümün Aracı Olarak Girişimci Üniversite". *Üniversitelerde Strateji Planlama*, 87-104. Eskişehir.

- OECD (2017). *Education at a Glance*. Paris: OECD Publishing. (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
- OECD (2019). *Education at a Glance*. Paris: OECD Publishing. (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
- O'Neill, D. (1996). "Education and Income Growth: Implication for Cross-Country Inequity". *Journal of Political Economy*, 103 (6), 1298-1301.
- Özdemir, Ç., (Ed.), (2017). *Eğitim Bilimine Giriş*. (4.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Özgür, E. (2005). *Türkiye'nin Kalkınmaya Yönelik Eğitim Politikaları ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüşü*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Özkök, Y., Öztürk, S. ve Torun, İ. (2011). "Anadolu'da Kurulan Üniversitelerin İllerin Sosyo-Ekonomik Yapılarına Katkıları". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (16), 146.
- Özsoy, C. (2009). "Türkiye'de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli ile Analizi". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4 (1), 71-83.
- Öztürk, N. (2005). "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü". *Sosyo Ekonomi*, (1), 1-18.
- Özyaba, M. (Aralık 1999). "Kentsel Gelişmede Üniversitenin Rolü Uludağ Üniversitesi ve Bursa" [Bildiri]. *UMER Uludağ Üniversitesi Mezunlar Derneği 3.Geleneksel Mezunlar*, (s. 1). Bursa.
- Özyakışır, D. (2011). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (1), 46-71.
- Roidanana. (2017). *Endonezya Eğitim Sistemi*. <http://roidahasna.blogspot.com/2017/11/endonezya-egitim-sistemi.html>. (Erişim Tarihi: 20.05.2019)
- Sağ, V. (2003). "Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine". *C.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (1), 11-25.
- Sağlam, V. (2003). *Köy Enstitülerinden İmam Hatip Okullarına*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Sargutan, A. (2010). *84 Ülke ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri*. www.sargutan.com. (Erişim Tarihi: 22.04.2019)

- Seerat, R. A. ve Öztürk, M. (2017). *Afganistan'da Eğitim İçin Verilen Savaş Bitmek Bilmiyor*. <https://tr.globalvoices.org>. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 20.05.2019)
- Serin, N. (1972). *Eğitim Ekonomisi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- SERKA (2019). *Ağrı Coğrafya*. <https://www.serka.gov.tr/bolgemiz/agri/agri-cografya> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 09.10.2019)
- Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, A. (2018). *2018 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*. (Erişim Tarihi: 23.09.2019). Ağrı: AİÇÜ.
- Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, A. (2018). *İdare Faaliyet Raporu*. (Erişim Tarihi: 23.09.2019) . Ağrı: AİÇÜ.
- Şaşmaz, M. Ü. ve Yayla, Y. E. (2018). "Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler". *International Journal of Public Finance*, 3 (2), 249-268.
- Şentürk, Ü. (2008). "Enformasyon Toplumunda Eğitimin Yeri". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (3), 487-506.
- Şişman, M. ve Taşdemir, İ. (2008). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* (2 b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Taş, U. (2008). "Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 155-186.
- Taş, U. ve Yenilmez, F. (t.y.). "Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü Ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimdel Enstitüsü*, 9 (1), 155-186.
- Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016). "Türkiye'de Eğitim ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Sims ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11 (2), 7-24.
- Tezcan, M. (1981). *Eğitim Sosyolojisine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

- Tezel, T. (2010). *Az Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Etkileri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toprak, D. (2006). "Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (4), 146-169.
- Tuna, Y. (2003). "Kalkınma Planlarında Yüksek Öğretim ". *Milli Eğitim Dergisi* (160), 1-5.
- Tunç, B. (2012). "Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve 21.Yüzyılda Eğitim Biliminde Yönelimler". H. Memduhoğlu, ve K. Yılmaz (Eds) içinde, *EğitimBilimine Giriş*. (s. 173-183). Ankara: Pegem Akademi.
- Türkmen, F. (2002). *Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları Ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması*. (Yayımlanmış DPT Uzmanlık Tezi). Sosyal Sektörler Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Uçan, O. ve Yeşilyurt, H. (2016). "Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Büyüme İlişkisi". *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 179-185.
- Uçkaç, A. (2009). *Ekonomik Kalkınma Ve Küreselleşme Sürecinde Eğitim*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UNDP. (2018). *Human Development Indices and Indicators* . New York: Communications Development Incorporated, Washington DC, USA.
- Ülker, H. İ. (2010). "Üniversitelerin Yeniden Yapılanmalarının Kısa Tarihçesi". *İz Atılım Üniversitesi Dergisi* (9), 25-27.
- Ünalın, S. ve Öztürk, H. (2008). "İslamiyet'ten Önce Türkler'de Eğitim ve Öğretim". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 89-109.
- World Bank. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=Education%20Statistics#> . adresinden alındı (Erişim Tarihi: 20.09.2019)
- www.agri.edu.tr. (2019). *2018 Yılı İdare Faaliyet Raporu*. (Erişim Tarihi: 23.09.2019). <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=4854vebid=570vetid=7>. adresinden alındı

- www.agri.edu.tr. (2019). *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*. <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=272vebid=1vetid=7>. (Erişim Tarihi: 09.10.2019). adresinden alındı
- www.agri.edu.tr. (2019). *Üniversitemiz Bünyesinde Yer Alan Birimler*. <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=272vebid=1vetid=7>. (Erişim Tarihi: 15.06.2019). adresinden alındı
- www.filozof.net. (2019). *Afganistan-Eğitim ve Öğretim-Özellikleri,Hakkında Bilgi*. <http://www.filozof.net/Turkce/nedir-ne-demek/16334-afganisstan-egitim-ve-ogretim-ozellikleri-hakkinda-bilgi.html>. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 20.04.2019).
- Yahya, S. R. (2017). *Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Temelleri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Yalçinkaya, Ö. (2015). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Eğitim: Ulusal Ve Uluslararası Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.
- Yalçinkaya, Ö. (2018). "Eğitim ve Ekonomi İlişkisi Bağlamında Ağrı İlinin Eğitim Profili: Niceliksel ve Niteliksel Eğitim Göstergeleri Üzerinden Bir Değerlendirme (2007-2016)". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 400). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Yazgan, Ş. (2018). "Ağrı İlinin Sanayi Yapısı". K. Karabulut (Ed.) içinde, *Ağrı İlinin Sosyo-Ekonomik Profili* (s. 95). Ağrı: AİÇÜ Yayınları.
- Yeldan, E. (2012). "Türkiye Ekonomisi İçin Beşeri Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli". *Ekonomi-tek Volume*, 1 (2), 21-60.
- yereldemokrasi.net. (t.y.). *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 1 ve Düzey 2 Bölgeleri*. <https://yereldemokrasi.net/haritalarla-kamu-idaresi/147-istatistiki-bolge-birimleri-siniflandirmasi-ibbs-duzey-1-ve-duzey-2-bolgeleri>. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 15.06.2019).
- Yıldız, K. ve Akgün, N. (1997). *Eğitim Ekonomisi ve Planlaması Üzerine*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, B. (2007). *Güney Kore'nin Kalkınmasında Üniversitelerin ve Araştırma Kurumlarının Rolü*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zubeyr, M. (2006). *Afganistan'da Eğitim Kurumu - Gerçekler, İdealler*. <http://www.ydh.com.tr/>. adresinden alındı (Erişim Tarihi: 25.04.2019).

EKLER

EK 1. ÖĞRENCİ ANKET FORMU

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin Ağrı ili ekonomisindeki yerinin belirlenmesi amacıyla yapılacak yüksek lisans tez çalışmasında, veri kaynağı olarak kullanılacak olan bu ankette elde edilecek verilerin sadece istatistiki amaçla kullanılacağını ve tamamen gizli tutulacağını belirtir, anketi doldururken vereceğiniz cevapların doğruluğu hususunda gerekli hassasiyeti göstermenizi rica eder desteğiniz için şimdiden teşekkür ederim. (Ankete Lütfen Adınızı-Soyadınızı **YAZMAYINIZ**)

Neslihan ISSI

FAKÜLTE :.....
 BÖLÜM :.....
 SINIF :.....
 DOĞUM YERİ :.....
 YAŞ :.....
 CİNSİYET : ☐Kadın ☐Erkek
 ÖĞRENİM ŞEKLİ : ☐ 1.Öğretim ☐ 2.Öğretim

1) Hangi lise veya dengi okuldan mezun oldunuz?

- ☐ Fen Lisesi ☐ Düz Lise
☐ Anadolu Lisesi ☐ Meslek Lisesi
☐ Öğretmen Lisesi ☐ Diğer

2) Üniversite sınavınızı kaçınıcı girişinizde kazandınız?

.....

3) Kazandığınız bölüm kaçınıcı tercihinizdi?

.....

4) Ailenizin ikamet ettiği il ve yerleşim yeri nedir? (2 şık şeklinde yap)

- ☐ İL : .....
☐ İl Merkezi ☐ İlçe ☐ Köy/Belde

5) Kardeş sayınız nedir?

.....

6) Aile bireylerinin eğitim seviyelerini, mesleklerini ve eğer çalışıyorlarsa elde ettikleri aylık kazançlarını da belirterek yazınız?

	<u>Eğitim Seviyesi</u>	<u>Meslek</u>	<u>Aylık Gelir</u>
BABA :			
ANNE :			
KARDEŞLER :			

7) Ailenizin ortalama geliri ne kadardır?

..... TL

8) Ağrı'da ikamet ettiğiniz yer neresidir?

- ☐ Ailemin Yanı   ☐ Otel
☐ Kiralık Ev   ☐ Apart/Pansiyon
☐ Akrabalarımın Yanı   ☐ Devlet Yurdu
☐ Diğer   ☐ Özel Yurt

9) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesini tercih sebebiniz nedir?

- ☐ Memleketime yakın olması
☐ Memleketim
☐ Eğitim Kalitesi
☐ Fiziki-Sosyal imkanları
☐ Güvenli olacağına inanmam
☐ ÖSYM sınavından aldığım puan
☐ Tercih hatası
☐ Doğal güzellik
☐ Diğer (Lütfen belirtiniz)

-----

10) Ağrı ilinde aşağıda belirtilen tarihi ve turistik yerlerden hangisi ya da hangilerine gittiniz?

- ☐ Ağrı Dağı
☐ İshak Paşa Sarayı

- ☐ Ağrı Meteor Çukuru
- ☐ Diyadin Kaplıcaları
- ☐ Keşişin Bahçesi
- ☐ Balık Gölü
- ☐ Meya Mağaraları
- ☐ Ahmed-i Hani Türbesi
- ☐ Diğer

11) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne başkalarına tavsiye eder misiniz?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

12) Geldiğiniz ilde okuduğunuz bölüm var mıdır?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

13) Ortalama aylık gelirinizi nereden elde ediyorsunuz ve yaklaşık tutarı nedir? (2 şık şelinde yap)

- ☐ Ailemden temin ediyorum: ..... TL
- ☐ Öğrenim kredisi alıyorum : ..... TL
- ☐ Burs alıyorum : ..... TL
- ☐ Bir işte çalışıyorum : ..... TL
- ☐ Diğer : ..... TL

14) Ortalama aylık gelirinizden tasarruf ediyor musunuz? Ediyorsanız ortalama ne kadar tasarrufunuz olmaktadır?

- ☐ Evet : ..... TL
- ☐ Hayır

15) Barınma (kira, yakıt, elektrik, su, doğalgaz-tüp gaz) ihtiyacınız için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

16) Beslenme (alkolsüz içecekler ve gıda) ihtiyacınız için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

17) Tekel ürünleri için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 18) Kültür-Eğitim (Kitap-Kırtasiye-Fotokopi) ihtiya ınız için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 19) Kültürel-Sosyal faaliyetleriniz (Sinema, Konser, Spor (Kayak, Halı saha vs.), Seyahat, İnternet Cafe?) için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 20) Sağlık için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 21) Haberleşme ihtiya ınız için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 22)  ehir içi ulaşım ihtiya ınız için yaptığınız aylık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 23) Ağrı'dan memleketinize yılda kaç kez gidip geliyorsunuz?

- ☐ 1 kez   ☐ 2 kez   ☐ 3 kez
☐ 4 kez   ☐ 5 kez   ☐ 5 den fazla

- 24)  ehirlerarası ulaşım ihtiya ınız için yaptığınız yıllık harcama tutarı ne kadardır?

..... TL

- 25) Giyim-ayakkabı-aksesuar ihtiya ınız ve kişisel bakım ihtiyaçlarınızı nereden kar ılıyorsunuz?

- ☐ Ağrı'da herhangi bir mağazadan
☐ Memleketimde herhangi bir mağazadan
☐ Online alışveriş mağazalarından
☐ Diğer

- 26) Giyim-ayakkabı-aksesuar ihtiya ınız ve kişisel bakımınız için yaptığınız aylık harcama tutarınız ne kadardır?

..... TL

- 27) Ağrı'da okumanın maliyeti alternatiflere göre sizce nasıldır?

- ☐ çok Yüksek   ☐ Yüksek   ☐ Normal   ☐ Düşük   ☐  ok Düşük

28) Ağrı’da barınma maliyeti sizce nasıldır?

☐ Çok Yüksek   ☐ Yüksek   ☐ Normal   ☐ Düşük   ☐ Çok Düşük

29) Ağrı’da yiyecek içecek fiyatları sizce nasıldır?

☐ Çok Yüksek   ☐ Yüksek   ☐ Normal   ☐ Düşük   ☐ Çok Düşük

30) Ağrı’da giyim-ayakkabı fiyatları sizce nasıldır?

☐ Çok Yüksek   ☐ Yüksek   ☐ Normal   ☐ Düşük   ☐ Çok Düşük

31) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nde okumanın sizi ne düzeyde memnun ettiği hakkında düşünceleriniz nelerdir?

	Hiç	Az	Orta	Çok	Oldukça çok
• Eğitim-Öğretim	☐	☐	☐	☐	☐
• Mali yükü	☐	☐	☐	☐	☐
• Sağlık imkânları	☐	☐	☐	☐	☐
• Sosyal yaşam	☐	☐	☐	☐	☐
• Kültürel aktiviteler	☐	☐	☐	☐	☐
• Sportif faaliyetler	☐	☐	☐	☐	☐
• Kentin güvenliği	☐	☐	☐	☐	☐
• Kentin tarihi zenginliği	☐	☐	☐	☐	☐
• Kent içi ulaşım	☐	☐	☐	☐	☐
• Kentin gelişme düzeyi	☐	☐	☐	☐	☐
• Alışveriş imkânları	☐	☐	☐	☐	☐
• Barınacak yer imkânları	☐	☐	☐	☐	☐
• Esnafın tutumu	☐	☐	☐	☐	☐
• Halkın tutumu	☐	☐	☐	☐	☐

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Neslihan ISSI
Doğum Yeri ve Tarihi	Şırnak / 30.04.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, İktisat Politikası
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	Merkez Bankası
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim, AİÇÜ, Türk Telekom
İletişim	
E-Posta Adresi	neslihan.uzun@turktelekom.com.tr
Tarih	15.09.2019